

**T.C.
İSTABUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**TERÖRİZMİN TÜRKİYE'DE SEÇİLMİŞ
MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER ÜZERİNDEKİ
ETKİLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

**Hüseyin KARAGÖZ
1350Y56105**

İstanbul, 2016

**T.C.
İSTABUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**TERÖRİZMİN TÜRKİYE'DE SEÇİLMİŞ
MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER ÜZERİNDEKİ
ETKİLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

**Hüseyin KARAGÖZ
1350Y56105**

**Danışman
Doç. Dr. Elçin AYKAÇ ALP**

İstanbul, 2016

T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ONAY SAYFASI

Yüksek lisans öğrencisi Huseyin Kaya’nın “Perönizm Türkiye’de.. Seçilmiş Mekteplerimiz.. Değişenler.. Gelenekleri.. Etkileri” konulu tez çalışması jürimiz tarafından Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi olarak (oybirliği / oyçokluğu) ile başarılı bulunmuştur.

	Adı – Soyadı	İmza
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Elçin Aybağ Alp	
Jüri Üyesi	: Doç. Dr. Aydın GELEN	
Jüri Üyesi	: Doç. Dr. Fazıl Kayıkcı	

Hazırlamış olduğum tez özgün bir çalışma olup YÖK ve İTİCÜ Lisansüstü Yönetmeliklerine uygun olarak hazırlanmıştır. Ayrıca, bu çalışmayı yaparken bilimsel etik kurallarına tamamıyla uyduğumu; yararlandığım tüm kaynakları gösterdiğimi ve hiçbir kaynaktan yaptığım ayrıntılı alıntı olmadığını beyan ederim. Bu tezin ihtiva ettiği tüm hususlar şahsi görüşüm olup İstanbul Ticaret Üniversitesinin resmi görüşünü yansıtmamaktadır.

Özet

Terörizm, ulusal ve uluslararası alanda sürekli gündemde olan ve sürekli değişen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Terörizmin ortaya çıkışı etnik ve ideolojik gibi temellere dayanmasının yanında, günümüzde artık kimi devletlerin üzerinden vekâlet savaşları yürüttükleri bir araç haline dönüştükleri de görülmektedir. Uzun yıllardır terörizmin her çeşidiyle mücadele eden Türkiye, bu mücadelesinde on binlerce insanını kaybetmiş ve ekonomik olarak büyük zararlara uğramıştır.

Bu çalışmanın birinci bölümünde ilk olarak terör ve terörizm kavramları ile ilgili bilgiler verilmekte ve terörizmin özellikleri, türleri, unsurları, amaçları, nedenleri ve finansman kaynakları incelenmektedir. Daha sonra ise Türkiye'yi hedef alan terör örgütleri hakkında bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde, ilk olarak yatırım kavramı ve doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde durulmuş ve bu tür yatırımların önemi ülkeler ve yatırımcılar açısından değerlendirilmiştir. Daha sonra, doğrudan yabancı yatırımların Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerindeki tarihsel gelişimi üzerinde durulmuş ve terörizmin doğrudan yabancı yatırımlara etkileri incelenmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde, istihdam ve işsizlik kavramları hakkında teorik bilgiler verilmiş, Türkiye'de istihdamın yapısı ve istihdamda uygulanan politikalar incelenmiştir. Daha sonra ise coğrafi bölgeler arasındaki gelişmişlik farkları, bölge ve illere göre işsizlik oranları, terör nedeniyle göç ve göç edilen yerlerdeki işsizlik oranları incelenerek terörizmin istihdam üzerindeki etkileri irdelenmiştir.

Dördüncü bölümde, turist ve turizm kavramları hakkında teorik bilgiler verilmiş, turizm çeşitleri, turizm sektörünün ekonomik etkileri incelenmiştir. Daha sonra ise turizm sektörünün Türkiye'de gelişimi ve ekonomi açısından önemi incelenmiş ve turizme yönelik terör eylemleri neticesinde turist sayıları ve turizm gelirlerindeki meydana gelen değişimler ışığında terörizmin turizm sektörüne etkileri irdelenmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise, terörizmin doğrudan yabancı yatırımlar ve turizm üzerindeki etkileri ekonometrik model yardımıyla incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Terör, Terörizm, Yatırım, İstihdam, İşsizlik, Turizm.

ABSTRACT

Terrorism is changeable and it always remains on the agenda. Occurrence of terrorism is based on the ground of ethnic and ideological. Terrorism is used by the some countries for agency wars. Turkey which struggle with gamut of terrorism for a long time lost Turkish people tens of thousand and damaged as economical.

The first chapter includes information about terror and terrorism concepts, terrosim properties, species, factors, aims, reasons and sources of finance. Later, terrorist organizations which aim at Turkey were evaluated.

Investment and foreing direct invesment was explained in the second chapter. Later historical change of foreing direct invesment was viewed in Ottomon and Republic periods and effect of terrosim.

The third chapter includes theoretical information about employment and unemployment. Also, form of employment and politics of employment in Turkey was viewed in this chapter. After then, effects on the employment of terrorism were viewed with devolopment differences between geographic locations, as locations and countries unemployment rate, in the immigration countries rate of unemployment due to terror actions.

In the forth chapter includes theoretical information about tourist and tourism. In addition, tourism varieties and economic effects of tourism sector was viewed in this chapter. After then, devoloping of tourism sector in Turkey and in terms of economic importance was viewed. Also, tourists numbers and tourism receipts can change because of terror actions. Effects in tourism sector of this change was semtinized.

The final chapter of studying is effects of terrorism in the foreing direct investment and tourism. This is was viewed with helping of econometric model.

Keywords: Terror, Terrorism, Investment, Employment, Unemployment, Tourism.

Önsöz

Bu tez çalışmasının oluşumunda gerek tecrübe ve birikimleri ile gerekse sabrı ile desteğini hiç eksik etmeyen kıymetli tez danışmanım Doç. Dr. Elçin AYKAÇ ALP Hocam' a şükran borçluyum.

Tabi ki her daim yanımda olan desteklerini hiç eksik etmeyen çok değerli aileme minnettarlığımı iletmeliyim. Öte yandan bu tez çalışması esnasında yardımlarını esirgemeyen arkadaşlarım Ahmet Cihat ERDOĞAN ve Mefule FINDIKÇI' ya da teşekkür ederim.

Saygılarımla
Hüseyin KARAGÖZ

İÇİNDEKİLER

Tez Onay Sayfası	i
Özet	ii
Önsöz	iv
TABLOLAR.....	vii
ŞEKİLLER.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ.....	1
1. TERÖR VE TERÖRİZM KAVRAMLARI VE TÜRKİYE'Yİ HEDEF ALAN	
TERÖR ÖRGÜTLERİ	5
1.1 Terör ve Terörizm Kavramı	5
1.2 Terörizmin Özellikleri	6
1.3 Terörizmin Unsurları	8
1.4 Terörizmin Nedenleri.....	8
1.5 Terörizm Türleri	10
1.6 Terörizmin Amaçları.....	11
1.7 Terörizmin Finansmanı.....	12
1.8 Türkiye'ye Yönelik Eylem Yapan Terör Örgütleri	14
1.8.1 Ermeni Terör Örgütleri.....	14
1.8.2 Sağ ve Sol İdeoloji Terörü.....	16
1.8.3 Din Eksenli Radikal Örgütler	18
1.8.4 Bölücü Terör Örgütü	22
2. TERÖRİZMİN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARA ETKİLERİ.....	27
2.1 Yatırım Kavramı ve Çeşitleri.....	27
2.2 İşletmelerin Yatırım Kararlarını Etkileyen Faktörler	29
2.3 Yabancı Yatırımlar	30
2.4 Doğrudan Yabancı Yatırımların (DYY) Ülkeler ve Yatırımcılar Açısından Önemi	
31	
2.4.1 Ülkeler Açısından Önemi	31
2.4.2 Yatırımcılar Açısından Önemi.....	33
2.5 Doğrudan Yabancı Yatırım Kararlarını Etkileyen Faktörler	34
2.6 Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi.....	36
2.6.1 Osmanlı Dönemi.....	36
2.6.2 Cumhuriyet Dönemi	37
2.7 Terörizmin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkileri.....	42
3. TERÖRİZMİN İSTİHDAM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	49
3.1 İstihdam Kavramı	49
3.2 İşsizlik Kavramı	51
3.3 Türkiye'de Uygulanan İstihdam Politikaları	54

3.4	Türkiye’de İstihdamın Yapısı	56
3.5	Terörizmin İstihdam Üzerindeki Etkileri.....	62
4.	TERÖRİZMİN TURİZM SEKTÖRÜ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ.....	70
4.1	Turizm ve Turist Kavramları	70
4.2	Turizmin Ekonomik Etkileri	76
4.3	Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri.....	76
4.3.1	Gelirler Üzerindeki Etkisi.....	77
4.3.2	Bölgesel Kalkınma Üzerindeki Etkileri.....	77
4.3.3	İstihdam Üzerindeki Etkileri	78
4.4	Turizm Sektörünün Gelişimi ve Ekonomi Açısından Önemi.....	78
4.4.1	Dünya Turizmi ve Türkiye’nin Konumu.....	78
4.4.2	Turizmin Türkiye Ekonomisindeki Önemi	80
4.4.3	Turizmin GSMH Üzerindeki Etkileri	82
4.4.4	Turizmin Dış Ticaret Açıkları Üzerindeki Etkileri.....	83
4.4.5	Turizm Sektörünün İstihdam Üzerindeki Etkileri	85
4.5	Terörizmin Turizm Sektörü Üzerindeki Etkileri	87
5.	TERÖRİZMİNDOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE TURİZM	
	ÜZERİNE ETKİSİ	95
5.1	METODOLOJİ.....	95
5.1.1	Durağanlık Testleri.....	95
5.1.2	Koentegrasyon Testi	97
5.1.3	Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)	98
5.2	Bulgular	98
	SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER	104
	EKLER	109
	KAYNAKÇA.....	115

TABLolar

	Sayfa No.
Tablo 1. Osmanlı İmparatorluğunda DYY'lerin Sektörlere Göre Dağılımı.....	36
Tablo 2. Türkiye'deki Yabancı Sermayeli Firmaların Sektörlere Göre Dağılımı (1923) ...	37
Tablo 3. 1954-1979 Döneminde Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Yatırımlar (milyon \$).....	39
Tablo 4. 1980-2001 Döneminde Türkiye'ye Giriş Yapan DYY (Milyon \$)	40
Tablo 5. 2002-2014 Döneminde Türkiye'ye Gelen DYY(milyon \$).....	42
Tablo 6. Yabancı Sermayeli Şirketlerin İllere Göre Dağılımı(İlk 10 İl)	46
Tablo 7. Türkiye İş Kurumu İstatistikleri.....	55
Tablo 8.Türkiye'de İstihdamın Yıllara Göre Sektörel Dağılımı	56
Tablo 9.Türkiye'de İstihdam Edilenlerin Yıllara Göre İşteki Durumu	58
Tablo 10.Türkiye'de İstihdam Edilenlerin Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı.....	60
Tablo 11.Türkiye'de Kayıt Dışı İstihdam.....	61
Tablo 12.Türkiye'de kayıt Dışı İstihdamın Sektörel Yapısı.....	62
Tablo 13. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Göç Nedenleri.....	67
Tablo 14.Yerli Halkın Yaş Dağılımına Göre İşsizlik Düşüncesi	67
Tablo 15. Göç Edenlerin Yerleştiği Bazı İllerdeki İşsizlik Oranları	68
Tablo 16.Türkiye'de Turistler ve Turizm Bölgelerine Yönelik Gerçekleştirilen Terör Eylemleri	91
Tablo 17. Çalışmada Kullanılan Değişkenler.....	98
Tablo 18. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler	99
Tablo 19.Düzeyde Serilere ait ADF Birim Kök Testine ait Sonuçları.....	99
Tablo 20. Birinci Dereceden Farkları Alınmış Serilere ait ADF Birim Kök Testine ait Sonuçları.....	100
Tablo 21. LDYY ve TEROR Değişkeni için Johansen Koentegrasyon Testi.....	100
Tablo 22. LTUR ve TEROR Değişkeni için Johansen Koentegrasyon Testi	101

ŞEKİLLER

	Sayfa No.
Grafik 1. Türkiye'ye Giriş Yapan Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Net)	44
Grafik 2. Yatırımlara Yönelik Devlet Desteklerinin Bölgesel Yapısı.....	47
Grafik 3. Coğrafi Bölgelere Göre 2012 Yılı Sosyoekonomik Gelişmişlik Farkları	63
Grafik 4. Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki İlleri Sosyoekonomik Gelişmişlik Farkları	64
Grafik 5. İller Bazında İşsizlik Oranları (2013)	65
Grafik 6. Dünya Turizmine Katılanların Sayısı ve Turizm Gelirleri	79
Grafik 7. Türkiye'nin Dünya Turizmindeki Payı	80
Grafik 8. Turizm Gelirlerinin GSMH İçerisindeki Payının Yıllara Göre Değişimi	82
Grafik 9. Yıllara Göre Turizm Gelirlerinin İhracata Oranı (%)	83
Grafik 10. Turizmin Dış Ticaret Açıklarının Kapama Payı	84
Grafik 11. Terör Olaylarının Etkisi	90
Grafik 12. 1990-2013 Döneminde Turist Sayıları ve Turizm Gelirleri.....	92
Grafik 13. Yıllara Göre Turist Sayısı ve Turizm Gelirlerindeki Değişim (%).....	93

KISALTMALAR LİSTESİ

- ABD: Amerika Birleşik Devletleri
ARA: Ermeni İhtilalcı Ordusu/Komandoları
ASALA: Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu
ASALA-MR: ASALA İhtilalcı Hareketi
BM: Birleşmiş Milletler
DAP: Doğu Anadolu Projesi
DDKO: Doğu Devrimci Kültür Ocakları
DEV-GENÇ: Devrimci Gençlik
DHKP/C: Devrimci Halk Kurtuluş Partisi/Cephesi
DİSK: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DTP: Demokratik Toplum Partisi
DYY: Doğru Yabancı Yatırımların
FKF: Fikir Kulüpleri Federasyonu
GAP: Güneydoğu Anadolu Projesi
GSMH: Gayri Safi Milli Hâsıla
İŞİD: Irak ve Şam İslam Devleti
İŞKUR: Türkiye İş Kurumu
JCAG: Ermeni Soykırımını İçin Ermeni Adalet Komandoları
KADEK: Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Partisi
KHK: Kanun Hükmünde Kararname
KONGRA-GEL: Kürdistan Halk Kongresi
MİT: Milli İstihbarat Teşkilatı
MLKP: Marksist-Leninist Komünist Partisi
NAR: Yeni Ermeni Direnişi
OECD: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatının
PCDK: Demokratik Çözüm Partisi
PKK: Kürdistan İşçi Partisi
PJAK: Kürdistan Özgür Hayat Partisi
PYD: Demokratik Birlik Partisi
SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TAK: Kürdistan Özgürlük Şahinleri
TGYONA: Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması
THKO: Türkiye Halkın Kurtuluş Ordusu
THKP/C: Türkiye Halkın Kurtuluş Partisi Cephesi
TİİKP: Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi
TİKB: Türkiye İhtilalci Komünistler Birliği
TİKKO: Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu
TİP: Türkiye İşçi Partisi
TKEP: Türkiye Komünist Emek Partisi
TKP: Türkiye Komünist Partisi
TÖS: Türkiye Öğretmen Sendikası
UKO: Ulusal Kurtuluş Ordusu
WTTC: Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi

GİRİŞ

Soğuk savaş döneminin sona ermesiyle birlikte artan terörizm faaliyetleri ülkeler için yalnızca bir güvenlik sorunu olarak değil, aynı zamanda güvenlik riskinin ve istikrarsızlığın yansıması ile ekonomik bir sorun olarak da kendisini göstermektedir. Terörizm insanları katletmekle birlikte, terör eylemlerinin sıklıkla yaşandığı ülke ekonomileri, hem artan askeri harcamalar hem de kamu ve özel sektör yatırımlarının kısıtlı kalması nedeniyle sağlıklı bir kalkınma imkânına sahip olamamaktadır. Giderek artan terörizme karşı birçok ülke ortak mücadele anlaşmaları yapmakta ancak bu anlaşmalar terörizmi ortadan kaldırmakta yetersiz kalmaktadır.

Türkiye dünyada terörizmle en çok mücadele etmek zorunda kalan ülkelerin başında gelmektedir. 1970-1980 yılları arasında sol ideoloji terörünün ortaya çıkmasıyla, sağ ve sol ideoloji çatışmaları yaşanmış ve bu çatışmalar ülkenin dört bir yanına yayılmıştır. Daha sonrasında ise bu çatışmalar ordunun yönetime el koymasına neden olmuştur. Ayrıca 1973-1985 yılları arasında gösteren bir Ermeni terör örgütleri, başta ASALA olmak üzere, Türkiye'de ve yurt dışındaki Türk temsilciliklerini hedef almıştır. Ermeni terör örgütlerinin zayıflaması ve eylem yapamaz hale gelmesiyle birlikte 1978'de kurulan PKK eylemlerini artırmış, Ermeni terör örgütlerinin genel olarak yurtdışında yapmış olduğu terör eylemlerini yurtiçine taşımıştır. PKK terör örgütüyle 30 yılı aşkın süredir devam eden mücadelede yaklaşık 40 bin insan hayatını kaybetmiştir.

Türkiye yıllardır devam eden terörle mücadelede büyük can kayıplarının yanında önemli ekonomik kayıplar da yaşamaktadır. Terörizm Türkiye'nin kaynaklarının büyük bölümünü askeri harcamalara yönlendirmekte ve ülke kaynaklarının ekonomik olarak getirisi olmayan alanlarda harcanmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan terörizmle birlikte yaşanan istikrarsızlıklar ve artan belirsizlikler ekonomiyi bir bütün olarak her alanda olumsuz yönde etkilemektedir. Kamu ve özel sektör yatırımları özellikle terör faaliyetlerinin yoğunlaştığı bölgelerde çok kısıtlı kalmakta ve zaten var olan bölgelerarasındaki gelişmişlik farkları daha da artmaktadır. Özellikle terör olaylarının sıkça yaşandığı ülkelerde yabancı sermaye oldukça kısıtlı kalmaktadır. Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımların büyük kısmı ülkenin batı kesimlerinde bulunmaktadır. Bu durum ise, büyük oranda Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşanan terör olaylarından ve uzun yıllardır kendisine hareket alanları bulan terörizm nedeniyle alt ve

üst yapının yetersiz olması ile ekonomik çevrenin geri kalmışlığından kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda terörizm nedeniyle bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının derinleşmesi, işsizlik ve yoksulluk gibi durumlar terör örgütünün propagandasına temel zemin oluşturarak kısmen toplumsal destek bulmasına neden olmakta ve terörizm ile geri kalmışlık birbirini besleyen bir kısır döngü haline gelmektedir.

Terörizm nedeniyle ülkenin belirli bölgelerinde yatırımların yetersiz kalması, yatırıma karar veren yatırımcıların da terör örgütü tarafından tehdit edilmesi ve şantiyelerin basılması gibi olaylar aynı zamanda bölgedeki istihdam olanaklarının da yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Bu nedenle Türkiye’de işsizlik oranının en yüksek olduğu iller Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde terör olaylarının en sık yaşandığı iller olmaktadır. Terörizmin istihdam ile ilişkisi yalnızca bölge ile de sınırlı kalmamaktadır. Terörizm nedeniyle yaşadığı yerlerden göç etmek zorunda kalan insanlar, göç ettikleri yerlerde büyük sıkıntılar yaşamakta ve bu sıkıntıların başında da işsizlik sorunu gelmektedir. Göç olayları genel olarak aynı il sınırları içerisinde kırsal alanlardan merkezlere ya da yakın çevre illerine yönelik gerçekleşmekte ve göçle birlikte bu yerleşim yerlerinde zaten var olan işsizlik sorunu daha da artmaktadır.

Terörizmin ülke ekonomileri üzerindeki etkileri sektörler bazında değerlendirildiğinde, en fazla etkilenen sektörlerin başında turizm gelmektedir. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren küreselleşmenin de etkisiyle dünya ekonomisinde en hızlı gelişen ve değişen sektörlerden biri haline gelen turizm sektörü terör ve şiddet olaylarına karşı son derece duyarlı olduğu görülmektedir. Türkiye’de turizm sektörü terör olaylarının sıkça yaşandığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde potansiyelinin oldukça altında kalmaktadır. Ayrıca terörün turizm sektörüne etkisini yalnızca belirli bölgelerle açıklamak da yetersiz kalmaktadır. Nitekim turizm sektörü Türkiye ekonomisinde hem ödemeler dengesi açıklarını karşılamak için önemli bir döviz girdisi sağlamakta, hem ülke ekonomisinin büyümesinde rol oynamakta hem de ciddi bir istihdam alanı yaratmaktadır. Bu nedenle terör örgütleri, ülke ekonomisini zora sokabilmek ve dünya kamuoyunun dikkatini üzerine çekerek propaganda yapabilmek için turizm bölgelerine veya doğrudan turistlere yönelik eylemler gerçekleştirmektedir. Terör örgütlerinin gerçekleştirmiş olduğu bu eylemler ise hızlı tepki vermekte ve hem ülkeye seyahat eden turist sayısında, hem de elde edilen gelirlerde ciddi azalmalar meydana gelmektedir. Bu

durum önce sektörü sıkıntıya düşürmekte, daha sonra sektörün yansımaları ile hemen hemen tüm ekonomik alanlarda hissedilmektedir.

Bu çalışma, dört ana bölüm ve bir uygulama bölümünden oluşmaktadır. Birinci bölümde terör ve terörizm kavramları ile ilgili teorik bilgiler verilmekte ve bu bağlamda terörizmin özellikleri, türleri, unsurları, nedenleri, amaçları ve finansman kaynakları değerlendirilmiştir. Aynı zamanda Türkiye'yi hedef alan terör örgütleri hakkında bilgiler verilerek genel değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde, ilk olarak yatırım kavramı, çeşitleri ve yatırım kararlarını etkileyen faktörler hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra ise Doğrudan Yabancı Yatırımlar hakkında teorik bilgiler verilerek, bu tür yatırımları etkileyen faktörler ve bu yatırımların ülke ve yatırımcılar açısından önemleri değerlendirilmiştir. Doğrudan yabancı yatırımların Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerindeki tarihsel gelişimi hakkında bilgiler verilerek, terörizmin bu tür yatırımlara etkileri incelenmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde, İstihdam ve işsizlik kavramları ve türleri hakkında teorik bilgiler verilmiş, Türkiye'deki aktif ve pasif istihdam politikaları ve istihdamın sektörlere, işteki durumlarına ve eğitim durumlarına göre yapısı incelenmiştir. Daha sonra ise terörizmin istihdam üzerindeki etkileri, bölgesel gelişmişlik farkları, bölge ve illere göre işsizlik oranları, terör nedeniyle göç ve göç edilen yerlerdeki işsizlik oranları incelenerek değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Dördüncü bölümde, turist ve turizm kavramları hakkında teorik bilgiler verilmiş, turizm çeşitleri, turizm sektörünün ekonomik etkileri incelenmiştir. Daha sonra ise turizm sektörünün Türkiye'de gelişimi ve ekonomi açısından önemi incelenerek, terörizmin turizm sektörüne etkileri, turizme yönelik terör eylemleri neticesinde turist sayıları ve turizm gelirlerindeki değişimler incelenerek değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Son bölümde ise, seçilen değişkenler ekonometrik model yardımıyla incelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda doğrudan yabancı yatırım ve turizm değişkenlerinin terör olaylarından hangi ölçüde etkilendiğini saptayabilmek üzere Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) kullanılmıştır. İstihdam değişkeni ise, istihdam düzeyini belirleyen iktisadi faaliyetlere ait birçok farklı değişkene hem ulusal hem de bölgesel olarak ihtiyaç duyulması nedeniyle modele dâhil edilmemiştir.

1. TERÖR VE TERÖRİZM KAVRAMLARI VE TÜRKİYE'Yİ HEDEF ALAN TERÖR ÖRGÜTLERİ

1.1 Terör ve Terörizm Kavramı

Terörle mücadele kanununa göre terör; cebir ve şiddet kullanarak, baskı, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle, anayasada belirtilen cumhuriyetin niteliklerini, siyasi, hukuki, sosyal, laik, ekonomik düzeni değiştirmek, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk devletinin ve cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek, devlet otoritesini zaafa uğratmak veya yıkmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini veya genel sağlığı bozmak amacıyla bir örgüte mensup kişi veya kişiler tarafından girişilecek her türlü suç teşkil eden eylemlerdir.¹

Latince 'terre'den gelen 'terör' sözcüğü, Fransızca 'terreur' ve İngilizce 'terror' korkudan titreme veya titremeye neden olmak anlamında kullanılmaktadır.² Türk dil kurumuna göre sözcük anlamı yıldırma ve korkutma olan terör, yıldırma, sindirmek ve korkutma yoluyla birtakım ideolojik görüşlerin davranış biçimlerini zorla kabullendirme eylemi olarak açıklanmaktadır.³

Akılcı bir savaş stratejisinin bir ürünü olarak ilk kez 1795 yılında Fransızlar tarafından kullanılan terör, aşağıdaki özellikleri taşımaktadır⁴

- Eylemin vahşi olması,
- Kural tanımaması,
- Masumu hedef alması,
- Devletin otoritesine meydan okuması,
- Ölenle öldüren arasında doğrudan bir husumetin olmaması.

Terör kavramı genel yaklaşımla, uzun süreli korku ve dehşet durumunu ifade etmekte kullanılmaktadır. Terörizm kavramı ise, bu durumun ortaya çıkarılmasını amaçlayan

¹ 3713 Sayılı **Terörle Mücadele Kanunu**, 12.04.1991 Tarihli Resmi Gazetenin 20843 Mükerrer Sayısı

² Gürkan Doğan, **Stratejik Müttefikten Uluslararası Terörizme**, Birinci Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, s.18.

³ B. Selin Yılmaz, Ö. Devrim Yılmaz, "Terörizm ve Terörizmin Hedefi Olarak Turizm Endüstrisi", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C.4, S.13, 39-58. 2005. s.41.

⁴ Bal, a.g.e., s.4.

stratejiyi ifade etmektedir.⁵ Kurulu bir otoriteye karşı bir grup veya bireyin şiddet veya tehdit kullanarak, sadece ani kurbanlar değil belli bir hedef grubunda aşırı derecede korku ve kaos yaratan eylemler düzenlemesi terörizm olarak ifade edilebilir.⁶ Bu çerçevede kısaca terörizm kavramı, terör uygulanması veya terörle karşı karşıya bulunma durumu olarak tanımlanabilmektedir.⁷

Siyasi ve hukuki alanlarda terörizm kavramının doğuşu, 1789 Fransız İhtilali' ni izleyen 1793 Konvansiyon döneminde Jakoben yönetimce uygulanan sistematik şiddet politikalarına dayanmaktadır. 19. Yüzyıl boyunca yaşanan siyasi gelişmeler neticesinde terörizm, yalnızca devlet tarafından vatandaşlara karşı uygulanan şiddeti değil, bireyler ya da siyasi gruplar tarafından devlete karşı uygulanan şiddeti de ifade eden bir anlam kazanmıştır.⁸ Günümüzde terörizm, dünyanın her an her yerinde ortaya çıkabilen ve gündelik yaşamı tehdit eden küresel bir sorun haline gelmiştir. Özellikle ABD'de gerçekleştirilen 11 Eylül saldırıları ve sonrasında yaşanan gelişmeler terörizmin ulaştığı noktayı göstermesi açısından son derece önemlidir.⁹

1.2 Terörizmin Özellikleri

Terörizmi tek bir sistematığe bağlamak imkânsız olsa da, tüm terör örgütlerinin birtakım ortak özellikleri bulunmaktadır. Terörizm devlet otoritesini kabul etmemekte ve genel olarak siyasi amaçlar taşımaktadır. Terör örgütleri genel olarak dış destekli hareket etmekte ve kanundışı yollardan kendisini finanse etmektedir. Bu bağlamda Terörizmin özellikleri, dünyada faaliyet yürüten terör örgütleri ve onların eylem şekilleri çerçevesinde aşağıdaki gibi özetlenebilmektedir.¹⁰

- Terörizm bir ideoloji, bir doktrin, hatta sistematik bir fikir değil, stratejidir.

---

⁵ M. Hakkı Çaşın, **Uluslararası Terörizm**, Birinci Basım, Ankara: Nobel Yayınları, 2008, s.99.

⁶ Çaşın, **a.g.e.**, s.102-103.

⁷ Bahar Taner, "Terörizm ve Turizm", **Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi**, Eylül- Aralık 2000, s.93.

⁸ Emre Öktem, "Uluslararası Hukukta Terörizm, Tanım Sorunu ve Milli Bağımsızlık Hareketleri", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi**, s.133.

⁹ Feysel Taşçılar, "Küresel Bir Tehdit: Terörizm", **Uludağ Üniversitesi Felsefe Dergisi**, S.7, 2006, s.59.

¹⁰ Mustafa Gündüz, **Basın ve Terör**, İzmir: Saray Kitapevi, 1996, s.54-57.

- Terörizm, dünyayı “iyi” ve “kötü” biçimde iki kampa ayırdıktan sonra kendisini “iyi” kategorisine yerleştirir.
- Terörizm, terör olaylarını meşrulaştıracak bir senaryo hazırlar.
- Terörizm, gelecekte zafer ve yeni bir düzen vaat eder.
- Terörün genellikle siyasi bir amacı vardır.
- Devlet otoritesine alternatif getiren örgütlü bir harekettir.
- Terörizm, uluslararası siyasetin bir parçasıdır, dolayısıyla dış destek almadan yaşatılamaz.
- Mali destek vazgeçilmez gereksinmesidir. Bu nedenle; soygun ve silah kaçakçılığı yapar.
- Terör, bir hak arayışı düzen önerisi ve bağımsız devlet kurma isteklerinden biri veya derece farklılığıyla her üçünün bir arada bulunduğu gerekçelerle ortaya çıkabilir.
- Terör, bilinçli ve amaçlı eylemler olarak belirir.
- Terör, şiddet uygulamayı giderek amaç konumuna taşır. Dehşet ve korku salarak yılgınlık yaratır.
- Genellikle başka güç veya güçlerin taşeronudur.
- Terör kendi dilini yaratır ve kullanır.
- Propaganda ile doğar, gelişir ve propaganda ile yaşar. Bizatihi kendisi bir propaganda aracıdır.
- Teröristler, seyircileri, dünyayı kendileri gibi görüp algılamaları için ikna etmeye çalışırlar.
- Teröristler, kendilerini üst bilinç ve duyarlılık sahibi olarak görürler.
- Terör eylemleri, nesnel bir gerçekten çok, dünyanın öznel bir yorumuna dayanır.
- Terör eylemleri, örgütlü bir çabayı gerektirir. Bütün bu eylemler, bireysel olmaktan çok, bir grubun katılımıyla gerçekleşmektedir

1.3 Terörizmin Unsurları

Terörizmin unsurları, terör örgütü kavramının ve terör suçunun belirlenmesinde hukuki açıdan önem kazanmaktadır. Devlete veya siyasal rejime yönelik bir faaliyetin terör örgütü kapsamında değerlendirilebilmesi için belirli unsurların varlığı gereklidir.¹¹

İdeoloji Unsuru; İdeoloji, terör örgütlerinin dayanak ve hareket noktasını oluşturduğundan ‘olmazsa olmaz’ bir unsur olarak kabul edilmektedir. İdeoloji örgütün rehberidir. Uygulanacak şiddet olaylarının şekli ve hedefleri, grubun üye temin ve şiddet kampanyalarında işleyeceği konular bu unsura göre belirlenmektedir.¹²

Örgüt Unsuru; Terör örgütleri, aynı amaç etrafında toplanan ve aynı hedefe yönelmiş kişilerin organize bir şekilde eylem ve şiddet hareketlerini gerçekleştirmeleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Teröristlerin karmaşık örgütlenmesi etkili ve yeterli silahlı eylemin gizlilik içerisinde yürütülebilmesine yöneliktir. Bu tür gizlilik içerisinde faaliyetlerini yürüten örgütlerin hepsinde hiyerarşik bir emir komuta sistemi bulunmaktadır.¹³

Eylem Unsuru; Terör örgütleri, adlarını kamuoyuna duyurabilmek için görüşlerini en iyi yansıtabilecek hedefler seçerek eylemlerine başlamakta ve varlıklarını devam ettirmek için eylemlerine devam etmektedirler¹⁴ Eylem unsuru terör örgütlerinin önemli dayanak noktalarından biridir. Eylemsizlik terör örgütünün varlığını devam ettirebilmesi önünde en büyük zorluklardan birisidir.¹⁵

1.4 Terörizmin Nedenleri

Terörizmin bir mücadele yöntemi olarak seçilmesinin nedeni olarak iki yaygın görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden ilki, teröristin kendisinden kaynaklanan problemler yüzünden terörizmi seçtiğini iddia etmektedir. Bu görüşe göre, teröristler, problemleri olsa da olmasa da hasta ruhlu insan olduklarından yine terörist olacakları savunulmaktadır. İkinci görüşe göre ise, insanlar yaşadıkları sorunlar nedeniyle teröre

¹¹ Sabri Dilmaç, **Terörizm Sorunu ve Türkiye**, Ankara: İDB Yayınları, 1997 s.65.

¹² a.g.e., s.360.

¹³ Ali Çağlar, “Türkiye’deki Terör Örgütlerinin Yapısal Özellikleri”, **Strateji Dergisi**, S. 9, 1995, s.124.

¹⁴ Necati Alkan, **Gençlik ve Terörizm**, Ankara: TEMÜH Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2002, s.35.

¹⁵ Dilmaç, a.g.e., s.107.

yönelmektedir. Araştırmalarda özellikle yakalanan teröristler üzerinde yapılan incelemelerde şu bilgilere ulaşılmıştır.¹⁶

- Haklarını elde etmek için başka bir yöntem kalmaması
- Sonuca kısa yoldan ulaşma isteği
- Ekonomik ve sosyal çevrelerinde karşılaştıkları sorunları siyasi söylemlere dönüştürme ve sorunlara çözüm arama yöntemlerinde diğer insanlarda farklı olmalarıdır.

Terörizmin yalnızca bir güvenlik sorunu olarak değerlendirilmesi ve bu bağlamda çözüm üretilmeye çalışılması yetersiz bir yaklaşım olacaktır. Nitekim terörizm güvenlik sorunuyla birlikte, siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve psikolojik nedenlere dayanan bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu açıklamalar ışığında terörizmin nedenleri dört başlık altında toplanabilmektedir. Bunlar;

Siyasi Nedenler; Ülkelerin her döneminde siyasi otorite ile sorunlar yaşayan kesimler bulunmaktadır. Siyasi kutuplaşmaların sürekli artması, siyasi gücün şahsi çıkarlar için kullanılması, siyasi gerginliği sürekli yüksek tutarak siyasi çıkar bekleme alışkanlıkları, bir siyasi görüşün dışlanması, siyasi parti desteğinin fanatizme dönüşmesi, siyasetçilere güvenin sarsılması gibi nedenler terörizmin oluşmasına sebep olan siyasi nedenler olarak belirtilmektedir.¹⁷

Ekonomik Nedenler; İnsanların yaşamlarını idame ettirebilmeleri için en temel ihtiyaçlarını karşılayamamaları bazen yasadışı faaliyetler içerisinde yer almalarına neden olabilmektedir. Dünyanın adaletsiz olduğunu düşünen kitleler, terör odaklarının etki alanlarına girmekte ve terör olaylarına karışabilmektedir.¹⁸

---

¹⁶ İhsan Bal, **Alacakaranlıkta Terörle Mücadele ve Komplö Teorileri**, Ankara: USAK Yayınları, 2006, s.43.

¹⁷Ömer Urhal, **Kamu Güvenliği Açısından İstihbarat ve Örgütlü Suçlar**, Ankara: Adalet Yayınevi, 2008, s.441.

¹⁸Caşın, **a.g.e.**, s.285.

Gelir dağılımındaki adaletsizliği ile sosyal şiddet veya anti-sosyal davranışlar arasındaki etkileşimi saptayabilmek amacıyla dünyanın çeşitli yerlerinde 49 toplum üzerinde bir araştırma yapılmıştır. Araştırmanın sonuçları şu şekildedir.¹⁹

- Ferdi gelirlerin milli dağılımdaki eşitsizlik ne kadar büyükse, siyasi şiddetin seviyesi de o kadar büyüktür.
- Gelir eşitsizliğinin orta noktasından itibaren her iki istikamette milli sapma ne kadar büyükse, siyasi şiddetin seviyesi de o kadar büyüktür.
- Siyasi sistemde yeni fırsatlar ve açılımlar, siyasi hareketlilik ve sosyal katılmayı artırır. Siyasileşmiş iktisadi çıkarlar ve anlaşmazlıklar; gerginlik, çatışma ve şiddetle neticelenen gruplar arası anti sosyal davranışlar, etnik kimlikler arası, diller arası, kastlar arası, cemaatler arası, kültür ve sınıflar arası gerginliklere biçim verirler.

Psikolojik Nedenler; Kişisel becerisi, yetisi, yeteneği yetersiz olan bazı insanlar, içinde buldukları toplumsal durumunu beğenmemekte, Toplum tarafından dışlandıklarını düşünmekte, İlgi görmek, saygınlık kazanmak için saldırgan davranışlara ve şiddet eylemlerine yönelebilmektedirler.

Sosyal ve Kültürel Nedenler; Milletlerin oluşumunda temel öğeler olan, ortak tarih, örf ve adetler gibi değerlerde meydana gelen tahrifatlar bireylerin kendini toplumdan soyutlamasına, kültürel erozyona ve kimlik bunalımı yaşamasına neden olabilmekte, bu da fertle birlikte topluma yansıyabilmektedir. Toplumda gelişen bu yapı terör ve şiddete başvurabilmektedir.

1.5 Terörizm Türleri

Terörizmin, inançlardan ideolojiye, yöntemlerinden faaliyet gösterdiği coğrafi bölgeye, amaçlarından hedef aldığı ülke ya da topluma kadar birçok türü ortaya çıkmaktadır.

Ulusal Terörizm; Ülke içinde meydana gelen, dış kaynaklı hiçbir terör örgütü ile işbirliği içinde bulunmadan gerçekleştirilen ve başka bir devletin veya şahsın menfaatini veya zararını amaçlamayan terör hareketleri olarak tanımlanmaktadır.²⁰

---

¹⁹Orhan Türkođan, **Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği**, İstanbul: Timaş Yayınları, 1996, s.346.

Devlet Terörü; Bir devletin kendi ülke sınırları içinde kendi vatandaşlarına karşı uyguladığı sistematik şiddet eylemleridir. Aynı zamanda devlet aktörleri tarafından İnsan Hakları Hukuku ihlali içinde gerçekleştirilen kapsamlı, yaygın, sistematik şiddet kullanımıdır.²¹

Uluslararası Terör; Birden fazla ülkeyi veya toplumu hedef alan, uluslararası alanda organize ve etkili eylem yapabilme yeteneğine sahip olan, uluslararası sonuç doğuran ulusal bir sisteme ülke dışından yöneltilen bir şiddet veya şiddet yüklü tehdit eylemidir.²²

Uluslar ötesi Terör; Devlet dışı aktörlerin uluslararası düzeyde şiddet eylemlerine karışmasını ifade eden terör türüdür. Uluslar ötesi Terörü uluslararası terörden ayıran nokta gerçekleştirilen eylemlerin herhangi bir devlet tarafından yönetilememesi ve kontrol edilememesidir.²³

Etnik terör; Diğer terör türlerine göre daha radikal diyebileceğimiz bir terör türüdür. Nitekim diğer terör türlerine göre, amaca ulaşmak için daha fazla şiddet kullanılmaktadır.²⁴

1.6 Terörizmin Amaçları

Terörizmin temel amaçları, ortaya çıkış nedenlerine göre farklılık gösterse de genel olarak hedef aldığı ülkelerde propaganda yapmanın yanında, toplumun politik, sosyal ve ekonomik yapısını istikrarsızlaştırarak değiştirmek ve sistem içerisinde karar verme süreçlerinde etkili ve belirleyici olmaktır. Bu amaçlara ulaşabilmek için öncelikleri, hedef alınan ülkede rejimi yıpratmak, devlet otoritesini zayıflatmak, yapmış olduğu eylemlerle sesi duyurmak ve kendi ideolojilerine karşı çıkan kesimleri korkutma ve yıldırma yoluyla itaate zorlamaktır. Kısmen güç kazandıkları zaman ise, toplumda

---

²⁰Caşın, **a.g.e.**, s.593.

²¹Ahmet Hamdi Topal, “Uluslararası Hukukta Devlet Destekli Terörizme Karşı Kuvvet Kullanma Yetkisi”, (TC Ankara Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi), Ankara 2004. s.68.

²²Topal, a.g.t., s.69.

²³Fatma Taşdemir, “Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Ülkeleri Dışında Münferiden Güç Kullanma Yetkisi”, (TC Ankara Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi), Ankara, 2005. s.39.

²⁴Abdulkadir Baharçiçek, “Etnik Terör ve Etnik Terörle Mücadele Sorunu”, Fırat Üniversitesi, **Sosyal Bilimler Dergisi**, C.10, S.1, Sayfa:11-27,

örgüte katılımı ve kitle desteğini sağlamak amacıyla yazılı ve görsel basını da içerisine alan her türlü kitle haberleşme araçlarını kullanarak amaçlarını dünya kamuoyuna duyurmaktır.²⁵

Terörizm, bazı ülkelerin kendisine rakip olarak gördüğü veya kontrolünde tutmak istediği diğer ülke ya da ülkelere karşı da kullanılabilir. Özellikle Türkiye gibi stratejik öneme sahip olan ülkelerin terör ortamında tutulması bazı devletler ve birtakım güçlerin çıkarları açısından zaruri görüldüğünden, terörün amacı sadece istikrarsız bir ortam yaratmaktır. Dolayısıyla terör, bir siyasi mücadele aracı olarak bir ülkenin başka bir ülkeyi zayıflatması ve istikrarsızlaştırması amacıyla da kullanılmaktadır.²⁶

Türkiye'nin durumu göz önüne alındığında terörün amaçları şu şekilde sıralanabilir.

- Örgüt Propagandası.
- Devlet otoritesini sarsmak.
- Devlet otoritesini şiddete yöneltmek.
- Terör örgütü mensuplarının moralini yükseltmek.
- Korkutma, yıldırma ve sindirme.
- Halkın moralini bozmak.

1.7 Terörizmin Finansmanı

Teröristler ve terör örgütleri, faaliyetlerini sürdürebilmek için mali kaynaklara ihtiyaç duymakta, bu kaynaklara ulaşabilmek için yasal ve yasal olmayan çeşitli yol ve yöntemleri izlemektedirler. Bu noktada terör örgütlerinin finansman kaynakları yasal ve yasal olmayan yöntemler olarak iki başlık altında toplanabilmektedir.²⁷

1. Yasal Görünümlü Finansman Kaynakları
  - Yardım Yoluyla Alınan Paralar
  - Ticari İşletmelerden Sağlanan Kazançlar
2. Yasal Olmayan Finans Kaynakları
  - Uyuşturucu Madde Kaçakçılığı

²⁵Topal, a.g.t., s.44.

²⁶Mevlüt Bozdemir, **Terör ve Terörizm**, SBF Basın Yayın Yüksek Okulu Yıllığı, 1981, s.256.

²⁷ Özcan Karatay ve Mehmet Kapusuzoğlu, "Mali ve Ekonomik Suçların Terörün Finansmanı Bağlamında Değerlendirilmesi", **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, C.3, S.1, (2011), s.120.

- Silah Kaçakçılığı
- Gasp, Soygun, Hırsızlık, Fidyeye, Sahtecilik, Aidat
- Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan Ticareti
- Haraç Toplama
- Korsan ürün Satımı
- Banka/ Kredi Kartı Dolandırıcılığı
- Örgütsel Yayın Gelirleri

Terör örgütleri aynı zamanda birtakım devletler tarafından da desteklenebilmektedir. Bu bağlamda devletler, örgütlere sığınma hakkı tanıyarak, dernek, yayın organı gibi yan kuruluşlar açmasına izin vererek, kamp, silah, cephane ve mühimmat yardımı yaparak ve barınma, giyecek, yiyecek gibi lojistik imkânlar sağlayarak yardımda bulunabilmektedir.

Devletlerin terör örgütlerine sağlamış olduğu desteklerin çeşitli nedenleri bulunmaktadır.²⁸

- Terörizmin destek verenler için düşük maliyetli ve etkili yöntemler sunması.
- İlişkileri bozmadan ilgili ülkenin istenilen şekilde hareket etmesini sağlamaya imkân vermesi.
- Doğrudan güce başvurmanın ortaya çıkarabileceği riskleri içermemesi.
- Terör örgütlerinin istihbarat örgütlerinin yan kolu gibi kullanılabilmesi ve operasyonel anlamda hizmet verebilmesi.
- Destek veren ülkenin ideolojisini yaymasına yardımcı olması.
- Terör örgütleri ile ilgili ülkeler arasındaki inanç ve kültürel yakınlıkların bulunması.

Devletlerin terör örgütlerine sağlamış oldukları destekler özellikle 11 Eylül saldırıları neticesinde terörün finansman kaynaklarının kurutulmasına yönelik yürütülen etkin mücadeleyle birlikte büyük ölçüde azalmıştır. Bu noktada azalan finansman

---

²⁸Hasan Aykın ve Kevser Sözmén, **Terörün Finansmanı**, Ankara: MASAK Yayınları, 2008, s.45.

kaynaklarını telafi etmeyi amaçlayan terör örgütleri, yasal olmayan kaynaklara yönelmişlerdir.²⁹

Terör örgütlerinin son yıllarda yönelmiş olduğu yasal olmayan kaynaklar içerisinde en önemli gelir kaynağı uyuşturucu madde kaçakçılığıdır. Bazı yabancı kaynaklara göre, Türkiye üzerinden batı ülkelerine geçirilen uyuşturucu maddelerin yıllık değeri yaklaşık 50 milyar \$ seviyelerindedir.³⁰

1.8 Türkiye'ye Yönelik Eylem Yapan Terör Örgütleri

1.8.1 Ermeni Terör Örgütleri

ASALA (Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu); Uluslararası Terör Hareketi'nin bir parçası oldukları düşüncesi ve mücadelelerinin de ancak silahlı olarak gerçekleşebileceği inancıyla Agop Agopyan liderliğinde 20 Ocak 1975 tarihinde Lübnan'da, muhtemelen Bekaa'da kurulan bir terör örgütüdür.³¹

ASALA, Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesinin büyük bir kısmının Ermeni toprakları olduğunu iddia etmiş, bu toprakların kurtarılması için ise tek yolun şiddet eylemlerinden geçtiğini kabul etmiştir. ASALA'nın Programına göre, üstün sınıfların hegemonyasını reddedenler desteklenecek ve uluslararası devrimci hareket içinde koalisyonlar kurulup güçlenmesi için çalışılacaktır. Bunun için terör ve şiddet yöntemleri vazgeçilmezdir.³²

Ermeni örgütlerinin 1973-1986 yılları arasında göstermiş oldukları faaliyetleri, hedefleri ve bu hedefler doğrultusunda kullandıkları yöntemleri ele alındığında tam anlamıyla terör örgütü oldukları tartışılmaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu Ermeni terör örgütleri arasında en önemlisi, Türkiye'ye yönelik birçok eylemde bulunan ve sözde soykırım iddialarının gündemde tutulmasına ve Ermeni milliyetçiliğinin radikalleşmesinde kilit bir role sahip olan ASALA örgütüdür. ASALA sözde "soykırım" iddiasının uluslararası alanda kabul edilmesi için şiddet ve terör eylemleri

---

²⁹ a.g.e., s.20.

³⁰ Furkan Şen ve Ersin Yalçın, "Global Bir Suç: Suçtan Elde Edilen Gelirlerinin Aklanması ve Ortaya Koyduğu Sorunlar", **Polis Bilimleri Dergisi**, C.9, S.1-4, (2007), s.91.

³¹ İdris Bal, Mustafa Cufalı, **Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri**, Ankara: Lalezar Kitapevi, 2006, s.695.

³² Ali Güler ve Suat Akgül, **Sorun Olan Ermeniler**, Ankara: Berikan Yayıncılık, 2003, s.361.

gerçekleştirerek bu konuyu gündemde tutmayı amaçlamıştır.³³ 1973-1986 yılları arasında toplam 699 Ermeni terör eyleminin 581'i ASALA tarafından gerçekleştirilmiştir.³⁴

1973 yılında başlayan Ermeni terör hareketleri, 1978 yılından sonra hız kazanmıştır. Bu dönemde Ermeni terör örgütlerine karşı alınan önlemler, şu şekilde belirtilmektedir: ³⁵

- Yabancı ülkelerde görev yapan Türk memurlarının güvenliğinin görev yaptıkları ülke makamları tarafından sağlanması gerektiğini belirtmek ve Ermeni terörü yaşanan ülkeleri, görev yapan Türk memurları korumaya davet etmek,
- Yabancı ülkelerde görev yapan koruma faaliyetlerinin yetersiz olmayacağı düşüncesiyle, 1976 yılından itibaren bazı ülkelere Türk koruma görevlileri göndermek,
- Terörü beslediği düşünülen soykırım propagandasını etkisiz kılmak için broşür basarak, propaganda faaliyetlerini etkisiz hale getirmeye çalışmaktır.

JCAG (Ermeni Soykırımı İçin Ermeni Adalet Komandoları); Taşnak Partisi ve ABD'deki temsilcisi olan Ermeni Devrimci Federasyonu tarafından ASALA ve Hınçak Partisi'ne rakip olarak 1975 yılında Beyrut'ta kurulmuştur. Örgüt faaliyetlerini Taşnak Partisi'nin Askeri Kanadı olarak icra etmiş, adını dünya kamuoyuna ilk defa 22 Ekim 1975 tarihinde Türkiye'nin Viyana Büyükelçisi Daniş Tunalıgil'in öldürülmesi olayı sonucunda duyurmuştur. JCAG'ın amacı bağımsız Büyük Ermenistan Devleti'ni kurmak olarak ilan edilmiştir.³⁶

ASALA-MR (ASALA-İhtilalci Hareketi); ASALA'nın lideri Agop Agopya ile görüş ayrılığına düşen Monte Melkonian (Melkonyan) liderliğinde 1983 yılında kurulmuştur. Melkonyan'ın örgütü kurduktan sonra öncelikli amacı Fransa Hükümeti ile bozulan ilişkilerini düzeltmek olmuştur. ASALA-MR, stratejik açıdan uzun vadeli halk savaşımını benimsemiş, Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesini Ermenistan'a katmak

³³ Bal ve Cufalı, **a.g.e.**, s.692.

³⁴ Ömer Engin Lütem, "Ermeni Terörü", **Avrasya Dosyası Dergisi**, C.12 S.3 2006, s.38.

³⁵ **a.g.m.**, s.54.

³⁶ Bal ve Cufalı, **a.g.e.**, s.695-696.

amacıyla tüm Ermenilerin seferber olmasını ve mümkün ise Türk solcuları, Kürtler, Kıbrıslılar başta olmak üzere çeşitli güçlerle ittifak yapmayı hedeflemiştir.³⁷

ARA (Ermeni İhtilalcı Ordusu/Komandoları); Fransa'da ASALA'dan ayrılanlar tarafından kurulmuş ve adını ilk defa 14 Temmuz 1983 tarihinde Brüksel Büyükelçiliği İdari Ataşesi Dursun Aksoy'un öldürülmesi olayı sonucunda, olayı ASALA ve JCAG ile beraber üstlenerek duyurmuştur.³⁸ ASALA'dan ayrılanların kurmuş olduğu ARA, ırkçılığı savunmuş ve fikri olarak JCAG benzeri faaliyetlerde bulunmuştur³⁹

NAR (Yeni Ermeni Direnişi); Kuruluş tarihi kesin olarak bilinmeyen Yeni Ermeni Direnişi örgütü, ilk kez 14 Mayıs 1977'de Paris Türk Turizm ve Tanıtma Bürosu'nda gerçekleştirilen bombalama eylemi ile adını duyurmuştur. Örgüt, 1980 yılına kadar 7 saldırının sorumluluğunu üstlenmiştir.⁴⁰

1.8.2 Sağ ve Sol İdeoloji Terörü

Rusya'da Ekim 1917 Devrimi sonrası meydana gelen gelişmeler, Rusya ile sınırı bulunan ve Türkiye'yi yakından etkilemiştir. Bu etkinin sonucu olarak, Bakü'de gerçekleştirilen kongre ile 1920 yılında kurulan ve Tahrir-i Sükûn kanunu ile 1925 yılında yasadışı ilan edilen Türkiye Komünist Partisi (TKP) gösterilmektedir. Türkiye Komünist Partisi, 1920-1960 döneminde gelişme imkânı bulamadığı için faaliyetlerini sanat ve fikir hareketleri çerçevesinde üniversite gençliğine yönelik olarak sürdürmüştür.⁴¹

1960 Anayasasının yürürlüğe girmesi ile oluşan özgürlük ortamı TKP içerisinde yer alan kişilerin öğrenci, öğretmen, işçi ve siyasi parti olarak örgütlenme yoluna gitmelerine imkân sağlamıştır. 1960-1970'li yıllar arasında bu yolla örgütlenen yasal kuruluşlar şunlardır:⁴²

³⁷ Aydoğan Vatandaş, **ASALA Operasyonları: Aslında Ne Oldu**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2005, s. 335.

³⁸ Bal ve Cufalı, **a.g.e.**, s.696.

³⁹ Zeynep Karas, "Ermeni Terör Örgütü: Asala", (Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007. s.35.

⁴⁰ **a.g.t.**, s.35.

⁴¹ Didem Yaman, "Terörizmle Mücadelede Uluslararası İşbirliği Çerçevesinde NATO'nun Rolü", (Çanakkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim dalı, Yüksek Lisans Tezi), 2006, s. 57.

⁴² YÖK (Yükseköğretim Kurulu), **Türkiye'de Terörün Sebepleri ve Sonuçları**, Ankara, 1983, s. 84.

- Siyasi parti olarak Türkiye İşçi Partisi (TİP)
- İşçi Kuruluşu olarak Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)
- Öğrenci örgütü olarak Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) ve daha sonra DEV-GENÇ
- Öğretmen örgütü olarak Türkiye Öğretmen Sendikası (TÖS)

Bir süre sonra DEV-GENÇ görüş ayrılıkları sebebiyle bölünmüş, Mahir Çayan ve arkadaşları Türkiye Halkın Kurtuluş Partisi Cephesi (THKP/C)'yi, Doğu Perinçek ve arkadaşları, Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi (TİİKP)'yi, Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan Ankara ODTÜ'de Türkiye Halkın Kurtuluş Ordusu (THKO)'yu kurmuşlardır.⁴³

Örgütlenen bu kuruluşlar bazı eylemlerde bulunmaya başlamışlardır. Özellikle 1965-1966 yıllarından itibaren üniversitelerde öğrencilerin masum istekleri şeklinde ortaya çıkan eylemler, bir süre sonra dersleri boykot etme, sınavlara girmeme şeklinde devam etmiştir. Devam eden süreçte boykot ve eylemlerden bekledikleri ilgi ve desteği bulamayan örgütler, devletin katı tutumunun da etkisiyle kendilerini kamuoyunda daha güçlü göstermeyi hedefleyen şiddet ve terör eylemlerine yönelmişlerdir.⁴⁴

1970'li yıllarla birlikte bu örgütler yoğun bir şekilde terör ve siyasal şiddet eylemlerine yönelmişlerdir. Nitekim bu örgütler, doğal devrim şartlarının henüz oluşmadığına inanmış ve bu şartların oluşmasını silahlı mücadele ile hızlandırılabileceği görüşüne kapılmıştır. Bu görüşten hareketle, terörizm olarak adlandırılacak bir mücadelenin yolunu benimsemişlerdir.⁴⁵

Şiddet olaylarının önüne geçilememesi sonucunda önce dört bölgeyi sıkıyönetim ilan edilmiş, daha sonra ise 12 Eylül 1980'de ordu yönetime el koymuştur.⁴⁶ Ordunun yönetime el koymasının sonucunda, sol örgüt üyelerinin bir kısmı güvenlik kuvvetleri ile girdikleri çatışmalarda ölü olarak ele geçirilmiş, bir kısmı yakalanarak tutuklanmış,

⁴³ Alkan, Gençlik..., a.g.e., s.55-58.

⁴⁴ Özer Ozankaya, "Türkiye'de Terörün Etkenleri ve Çözüm Yolları", Ankara Üniversitesi, S.B.F. Dergisi, C.35, S.1-4, (Ocak-Aralık 1979), s.51.

⁴⁵ Olcay Atar, Türkiye'de Yıkıcı ve Bölücü Terörizmin İdeolojik Kökenleri, (Polis Akademisi Güvenlik Birimleri Enstitüsü, Güvenlik Stratejileri ve Yönetimi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi) Ankara 2005.s.84

⁴⁶ Suat İlhan, **Terör: Neden Türkiye**, Nu-Do Yayın Dağıtım, 1998, İstanbul. s.100-101

bir diğerk kısmı da askeri müdahaleyi önceden sezerek ÷lke dışına kaçmıştır.⁴⁷ Sonuç olarak sol kesimde yer alan örgütler askeri müdahale sonucunda büyük darbe almalarına rağmen, ordunun yönetimden çekilmesi ile birlikte tekrar örgütlenmeye başlamışlardır.

Günümüzde Devrimci Halk Kurtuluş Partisi/Cephesi(DHKP/C), Türkiye Komünist Partisi/Marksist-Leninist (TKP/ML), Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu (TİKKO), Türkiye Komünist Emek Partisi (TKEP), Marksist-Leninist Komünist Partisi (MLKP), Türkiye İhtilalci Komünistler Birliği (TİKB), EKİM örgütü gibi örgütler başta olmak üzere 100 kadar sol örgüt faaliyet göstermektedir⁴⁸

1.8.3 Din Eksenli Radikal Örgütler

Hizbullah Terör Örgütü; Humeyni önderliğinde 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi ile birlikte İslam'ın siyasallaşması konusu yeniden gündeme gelmiştir. Özellikle İran ve Mısır gibi ÷lkelerdeki İslam âlimlerinin İslam'ı radikal bir anlayış içerisinde yorumlayan eserlerinin Türkçeye çevrilme çalışmalarının da etkisiyle, bu fikirlerden etkilenecek birtakım etkinliklerde bulunan küçük gruplar kendisini göstermeye başlamıştır. İran tarafından 1980 yılı sonrasında devrimin ihracı amacıyla oluşturulan teşkilatların yapmış oldukları birtakım çalışmaların da etkisiyle bu etkileşim biraz daha artmış, özellikle Güneydoğru Anadolu Bölgesi'nde yaşayan insanların muhafazakâr yapısından da istifade etmek suretiyle bölgede kendisini hissettirmeye başlamıştır⁴⁹

Hizbullah terör örgütü ilk olarak 1980'li yılların başında Diyarbakır'daki Vahdet kitapevi çevresinde yapılan toplantılarla örgütlenmiştir. Türkiye'de Hizbullah terör örgütünün varlığı ilk olarak Aralık 1984 yılında bir kuyumcu dükkânına yapılan soygun girişimi sonucunda, Hizbullah militanları ile Emniyet güçleri arasında çıkan çatışmada yakalanan bir örgüt üyesinin ifadesi ile ortaya çıkmıştır. Emniyet kayıtlarına göre,

⁴⁷Necati Alkan, "Türkiye'nin Terörle Mücadele Deneyimi", Uzakdoğru'dan Yeni Kıtaya Terörle Mücadele, Bal, İhsan ve Özeren, Süleyman (Ed), Ankara: USAK Yayınları, 2009, s.116.

⁴⁸ Servet Avşar, "Terör ve Türkiye'de Bölücü Terör Bağlamında PKK", (A.K.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), 2009, S.89.

⁴⁹Süleyman Özören, "Turkish Hizbullah: A Case Study of Radical Terrorism", **The Journal of Turkish Weekly**, 13 Dec. 2004.

Hizbullah üyelerinin 1983-1984 yılları arasında İstanbul'da 19 soygun eylemi gerçekleştirdikleri belirlenmiştir.⁵⁰

Türkiye'nin birçok bölgesinde başta kaçakçılık ve soygun olmak üzere çeşitli suç eylemleriyle kendisine gelir sağlayan örgüt, Güneydoğu Anadolu bölgesinde radikal dini faaliyetleri ile yayılmasını sürdürmüştür. Ancak bu yayılma bölgede yoğun olarak varlığını sürdüren ve terör eylemleri gerçekleştiren PKK ile rekabeti de beraberinde getirmiştir. Güneydoğuda yaşayan insanların muhafazakâr yapısından yararlanmak isteyen PKK'nın, Kürdistan Dindarlar Birliği, Kürdistan İmamlar Birliği ve Kürdistan İslami Hareketi gibi isimlerle illegal oluşumlar kurması neticesinde⁵¹ Hizbullah- PKK çatışmaları yaşanmaya başlanmıştır. 1991-1995 yılları arasında, PKK ve Hizbullah arasında yaşanan bu çatışmalar, 500'ü PKK militanı 200'ü Hizbullah militanı olmak üzere, toplam 700 militanın ölümüne neden olmuştur.⁵²

Terörle mücadele konusunda en fazla PKK'ya odaklanan emniyet teşkilatı, 1999 yılında Abdullah Öcalan'ın yakalanarak Türkiye'ye getirilmesi neticesinde örgütün eylemsizlik ilan etmesi ve bir kısmının Türkiye'yi terk ederek Irak'ın kuzeyine geçmesiyle Hizbullah örgütüne odaklanmaya başlamıştır. Bu kapsamda 17 Ocak 2000 tarihinde Beykoz'daki Hizbullah hücre evine operasyon düzenlenmiş, örgüt lideri olan Hüseyin Velioğlu öldürülmüş, Cemal Tutar ve Edip Gümüş sağ olarak yakalanmıştır.⁵³ Ayrıca hücre evinde örgütün arşivi de ele geçirilmiş ve yaklaşık 3500 Hizbullah elemanı yakalanarak terör örgütü batı bölgelerinden büyük oranda temizlenmiş ve büyük güç kaybına uğramıştır.⁵⁴

El Kaide Terör Örgütü; El Kaide terör örgütünün ortaya çıkışı, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin Afganistan'a müdahale ettiği 1979 yılına dayanmaktadır. Bu dönemde El Kaide'nin amacı ülkedeki tüm savaşçıları bir araya toplayarak SSCB'nin Afganistan topraklarından çıkarılması olmuştur. Bu amaç çerçevesinde El Kaide Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından da

---

⁵⁰ Emin Demirel, **Terör**, 6. b., İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık. 2002, s.514.

⁵¹ **a.g.e.**, s.517.

⁵² Alkan, Türkiye'nin..., **a.g.e.**, s.128.

⁵³ Demirel, Terör..., **a.g.e.**, s.516.

⁵⁴ Ruşen Çakır, **Derin Hizbullah**, İstanbul: Metis Yayınları, 2001, s:96.

desteklenmiştir. Nitekim söz konusu dönemde ABD çıkarları ile örgütün amaçlarının örtüştüğü görülmektedir.⁵⁵

SSCB'nin Afganistan'dan çekilmesi ile birlikte geniş bir hareket alanı bulan El Kaide örgütü, kendisine yeni amaçlar belirlemiştir. Bu amaçlar doğrultusunda El Kaide, kendisine yakın aşırı radikal gruplarla birlikte hareket ederek, batılı güçleri İslam coğrafyasından, özellikle Suudi Arabistan topraklarından çıkartmayı, İslam ülkeleri arasındaki sınırları kaldırarak, 'Panislamizm' doğrultusunda, merkezi bir 'İslam Devleti' kurmayı hedeflemiştir.⁵⁶

Usame Bin Ladin'in liderliğindeki El Kaide eylemlerine 1992 yılında Yemen'deki ABD askerlerine düzenlemiş olduğu saldırı ile başlamıştır. Zaman içerisinde 34 ülkede yayılarak bu ülkelerde çok sayıda hücre yapılanmaları oluşturmuştur. Örgütün sorumluluğunu üstlendiği 11 Eylül 2001'de Dünya Ticaret Merkezine düzenlenen saldırılar dünyanın en büyük terör eylemi olarak kayda geçmiştir.⁵⁷

11 Eylül 2001'de ABD'de düzenlediği terör saldırılarıyla dünya kamuoyunda bir anda ismi yankılanan El Kaide terör örgütü, bunun dışında birçok batılı ülkelerde saldırılar gerçekleştirmiştir. El Kaide'nin Türkiye'ye yönelik ilk eylemi 15 Kasım 2003'te Neve Şalom ve Beth İsrail Sinagog'larına düzenlediği terör saldırıları olmuştur. Bu terör saldırısında içinde 200-250 kg. patlayıcı yüklü araç kullanan terör örgütü, 26 kişinin hayatını kaybetmesine ve 300'ün üzerinde kişinin yaralanmasına neden olmuştur. Saldırlardan 5 gün sonra ikinci saldırısını gerçekleştiren örgüt, İstanbul'daki İngiltere Başkonsolosluğu'nu ve HSBC Bankası'nın genel müdürlüğünü hedef almıştır. Düzenlenen bu saldırılar sonucunda ise 32 kişi hayatını kaybetmiş, 450'ye yakın kişi de yaralanmıştır.⁵⁸

Irak Şam İslam Devleti (İŞİD); Kuzey Suriye'de ve batı Irakta, Arap coğrafyasının merkezinde Suriye, Lübnan, Filistin, Ürdün ve İsrail'i içine alan coğrafyada İslami

---

⁵⁵ Mahya Değirmenci, 'El Kaide Terör Örgütünün Kuruluşu, Yapılanması, Eylemleri ve Etkileri'', (K.H.O., Savunma Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007. S.42.

⁵⁶ Şaban Arslan ve Devrim Tosunoğlu, **Dehşet Senaryosu İstanbul'daki İntihar Saldırılarının İç Yüzü**, İstanbul: Güncel Yayıncılık, 2004, s 248.

⁵⁷ Emin Demirel, **Dünyada Terör**, 4. b., İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık. 2003, s.402-404.

⁵⁸ Alkan, Türkiye'nin... **a.g.e.**, s.131.

halifelik kurma amacıyla güç kazanmış radikal bir örgüttür⁵⁹ IŞİD'in ortaya çıkışı, Irak El Kaidesi'nin Abu Mussab El Zarkavi tarafından 2004 yılındaki kuruluşuna dayanmaktadır. El Zarkavi'nin 2006 yılında ABD tarafından düzenlenen operasyonla öldürülmesi sonucunda örgütün liderliğine Ebu Ömer el-Bağdadi gelmiş, örgütün adı Irak İslam Devleti olarak değiştirilmiştir. 2010 yılında ise Ebu Bekir el-Bağdadi örgüt lideri olmuştur. Devam eden süreçte Suriye'de iç savaş ortaya çıkmış ve örgüt 2012 yılında Esed rejimine karşı savaşılmaya başlamıştır. Nisan 2013'te Suriye'nin kuzeyindeki en güçlü örgütlerden biri haline gelmesiyle adını Irak ve Şam İslam Devleti olarak değiştirmiştir.⁶⁰

IŞİD terörist yollara başvurmakla birlikte tam olarak da bir terör örgütü de değildir. Irak ve Suriye'de belirli bir alanda toprak kontrol etmekte ve belirli bir kapasitede askeri gücünü sürdürmektedir. Kontrol ettiği topraklarda başta petrol olmak üzere ticaret yaparak kendisini finanse edebilmekte, iletişim ve altyapıyı yönetebilmekte ve stratejik askeri operasyonlar düzenleyebilmektedir. IŞİD'i konvansiyonel bir ordu tarafından yönetilen bir sözde-devlet (pseudo-state) olarak tanımlamak daha gerçekçi olmaktadır.⁶¹

Suriye'de yaşanan iç savaşta geniş alan bulan ve terörist stratejiler izleyen IŞİD, özellikle yabancı gazetecileri ve insani yardım kuruluşları çalışanlarını kaçırmakla vahşi eylemler gerçekleştirmekte, bu eylemleri servis ederek terör zinciri oluşturmaktadır.⁶² Ayrıca Suriye dışında batılı ülkelerde de terör eylemleri gerçekleştiren IŞİD, yüzlerce insanın ölümüne neden olmuştur. IŞİD'in Türkiye'ye yönelik ilk saldırısı 52 kişinin hayatını kaybettiği Hatay Reyhanlı'da gerçekleştirilen bombalı eylem olmuştur. Daha sonra ise, 5 Haziran 2015 tarihinde Diyarbakır miting alanında 5, 20 Temmuz 2015'te Şanlıurfa Suruç'ta 34, 10 Ekim 2015'te Ankara'da 104, 12 Ocak 2016'da İstanbul Sultanahmet'te 11, 19 Mart 2016'da İstanbul İstiklal caddesinde ise 5 kişinin hayatını kaybettiği terör eylemlerini gerçekleştirmiştir. Türkiye'de eylemlerini toplu alanlarda ve

---

⁵⁹Ed Blanche, "Al Qaeda: The Caliphate Cometh?", **Current Affairs**, Şubat 2014, ss. 12-16.

⁶⁰Fatma Taşdemir, "İç Savaş Çerçevesinde Terörizm ve IŞİD Örneği", **Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**, C.11, S.42, s.60.

⁶¹Audrey Kurth Cronin, "ISIS is not a Terrorist Group", **Foreign Affairs**, 2015 Mart-Nisan Sayısı.(Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2015).

⁶²Anmar Al Shamary ve Gilgamsah Nabeel, "Islamic State in Iraq Creates Reign of Terror", **USA Today**, (3 Eylül 2014), s. 15.

turizm bölgelerinde sivillere yönelik gerçekleştiren IŞİD, son dönemde Suriye'deki mevzilerinden Kilis ilini hedef alan roket saldırıları düzenlemektedir.⁶³

1.8.4 Bölücü Terör Örgütü

Kürdistan İşçi Partisi (PKK); Kürdistan İşçi Partisi, bilinen ismiyle PKK, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin önceki dönemler içerisinde karşılaşmış olduğu birçok ayaklanma, ayrılıkçı bölücü örgüt, cemiyet ve dernek gibi oluşumlar neticesinde ortaya çıkan ve ortaya çıktığı dönemde diğer örgütlerle rekabete giren, en yaygın ve etkin olarak nitelendirilebilecek terörist bir örgütlenmedir.⁶⁴

Türkiye'nin doğu ve güneydoğu bölgelerinde bağımsız bir Kürt devleti kurma hedefiyle terörist eylemlere girişen PKK, bu bölgelerde yaşayan toplumların Türk ırkından olmadığını kendi kültür ve dillerinin asimile edilerek ortadan kaldırılmaya çalışıldığını ileri sürmektedir. Amacının ise, Türkiye, İran, Irak ve Suriye'de Kürt halkının yaşadığı bölgeleri içine alan "Büyük Kürdistan'ı" kurmak olduğunu ifade etmektedir.⁶⁵

1960'lı yıllardan itibaren Kürt milliyetçiliği ile Marksist-Leninist ideolojinin sentezinden oluşan akımların, 1969 yılından itibaren Doğu Devrimci Kültür Ocakları (DDKO) çatısı altında dernekler kurdukları ve bu dernekler içerisinde faaliyetlerini sürdürdükleri bilinmektedir⁶⁶

1970'li yıllarda ise "Apocu" olarak nitelendirilen bu grup ortaya çıkmıştır. Bu grup ilk olarak diğer Marksist Kürt örgütlenmelerinin aksine Türkiye Cumhuriyeti'ni değil, kendine rakip olarak gördükleri diğer gruplara karşı mücadeleye girmiştir. Bu stratejinin temel nedeni ise, Apocuların lideri Abdullah Öcalan'ın bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasındaki en büyük engelin Kürtlerin akıllarını karıştıran diğer Kürt örgütleri olduğuna inanmasıdır.⁶⁷ Devam eden süreçte Abdullah Öcalan'ın liderliğindeki Apocular veya bilinen diğer ismiyle Ulusal Kurtuluş Ordusu (UKO) grubunun

⁶³ GÜSAM, <http://gusam.org/2016/05/18/isid-turkiye-orgutlenmesi-ve-faaliyetleri/>, 19.05.2016.

⁶⁴ Türkmen Törel, "PKK Terör Örgütü (Tarihsel ve Siyasal Gelişim Süreci Bakımından incelenmesi 1978-1998)", (S.D.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi), Isparta, 2002, s.52.

⁶⁵ Sait Yılmaz, *Terör ve Türkiye - Düşünce, Strateji, Eylem*, İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2011, s.222.

⁶⁶ Alkan, Gençlik..., **a.g.e.**, s. 87.

⁶⁷ Ümit Özdağ, *Türkiye'de Düşük Yoğunluklu Çatışma ve PKK*, 2. b., Ankara: Üç Ok Yayınları, 2005, s.23.

örgütlenmeleri hız kazanmıştır. 26-27 Kasım 1978 tarihinde ise, Diyarbakır'ın Lice ilçesi Fis köyünde Abdullah Öcalan'ın başkanlığında yapılan toplantıda PKK adındaki partinin kuruluşu gerçekleştirilmiştir⁶⁸

PKK kurulduğu güne kadar ilk hedef olarak belirlediği kendisi dışındaki Kürt gruplarının ardından bölgede önemli etkileri bulunan aşiretlere yönelmiştir. Bu noktada örgüt "silahlı propaganda" olarak adlandırdığı faaliyetlerine başlamıştır. Bu faaliyetler neticesinde aşiretler üzerinde baskı oluşturan örgüt, bölgede önemli bir güç kazanmış ve 1980 yılındaki askeri müdahaleye kadar 354 kişiyi öldürmüş, 366 kişiyi de yaralamıştır.⁶⁹ 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinden kısa bir süre önce Bulgar Gizli Servisi'nin uyarısı ile Suriye'ye geçen Abdullah Öcalan, burada da Suriye Gizli Servisi ile temas kurmuş ve kendisine güvenli bir alan sağlamıştır.⁷⁰

PKK 1984 yılına gelindiğinde başta Siirt'in Eruh ilçesi, Van Gölü güneyi ve Şemdinli'nin dağlık bölgeleri olmak üzere bölgede birçok kamp kurmuştur. Haziran 1984'te Abdullah Öcalan kamplardaki silahlı gruplara eylemlere başlanacağı talimatını göndermiştir.⁷¹ İlk eylem ise 15 Ağustos 1984 tarihinde 200 kadar teröristin Eruh ve Şemdinli'de bulunan Jandarma karakollarına saldırmasıyla gerçekleştirilmiştir.

PKK terör örgütü, 1991 Körfez Savaşı'ndan sonra Irak'ın kuzeyinde ortaya çıkan otorite boşluğundan faydalanarak bu bölgede kendisine kamp alanları oluşturmaya başlamış, Irak ordusundan kalan silah ve mühimmatları da ele geçirmiştir. Bu süreçten sonra teröristlerin Irak-Türkiye arasındaki sınır geçişleri kolaylaşmış, terör eylemleri için elverişli bir durum ortaya çıkmıştır.⁷²

PKK saldırıları 1990'lı yıllarda en yoğun dönemini yaşamış, bunun karşısında Türk ordusu ise bölgede yoğun bir mücadeleye girişmiştir. Diğer taraftan uzun yıllar Suriye'de kalan PKK liderinin, Türkiye'nin baskıları üzerine 09 Ekim 1998 tarihinde Suriye'yi terk etmesi sağlanmıştır. İlk olarak Yunanistan'a daha sonra ise Rusya'ya geçen Abdullah Öcalan, 12 Kasım 1998 tarihinde sahte pasaportla İtalya'ya giriş yaptığı sırada gözaltına alınmıştır. Türkiye iade taleplerine İtalya, uluslararası bir mahkemede

---

⁶⁸Nihat Ali Özcan, **PKK Tarihi, ideolojisi ve Yöntemi**, Ankara: ASAM Yayınları, 1999, s.42.

⁶⁹**a.g.e.**, s.47.

⁷⁰Özdağ, Türkiye'de..., **a.g.e.**, s.25.

⁷¹Özcan, **a.g.e.**, s.94-95.

⁷²Fikret Bila, **Hangi PKK?**, Ankara: Ümit Yayıncılık, 2004, s.49-50.

yargılanması gerektiğini öne sürerek olumsuz yanıt vermiştir. Ancak İtalya'nın bu tavrı uluslararası alanda kabul görmeyince, 15 Şubat 1999 tarihinde terörist başı ülkeden sınır dışı edilmiştir. Tekrar Yunanistan'a geçen Abdullah Öcalan daha sonra Kenya'ya geçmiştir. Burada ise Türk özel kuvvetlerinin yapmış olduğu operasyonla yakalanarak Türkiye'ye getirilmiştir.⁷³

Türkiye tarafından yakalanan PKK lideri Abdullah Öcalan, o güne kadar benimsediği Marksist-Leninist söylemlerini terk ederek yerine 'özgür vatan ve demokratik cumhuriyet' adı altında yeni bir söylem geliştirmiştir.⁷⁴ Terörist başının yeni söylemleri ile birlikte terör örgütü de strateji değişikliğine gitmiştir. Bu kapsamda silahlı mücadele yerine siyasal mücadele dillendirilmeye başlanmış ve örgüt ismini 04 Nisan 2002 tarihinde 'Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Partisi' (KADEK) olarak değiştirme kararı almıştır. Kasım 2003 yılında ise, 'Kürdistan Halk Kongresi' (KONGRA-GEL) adında bir çatı örgüt kurulmuştur. Bu çatı örgüte göre Kürt halkının yaşadıkları ülkelerde örgütlenme düşüncesi ortaya çıkmıştır. Terör örgütü bu örgütlenmelerini, Türkiye için KADEK, İran için 'Kürdistan Özgür Hayat Partisi' (PJAK), Irak'ta 'Demokratik Çözüm Partisi' (PCDK), Suriye için ise 'Demokratik Birlik Partisi' (PYD) adı altında gerçekleştirmeyi kararlaştırmıştır.⁷⁵

Terör örgütü, 28 Mayıs 2004 tarihinde daha önceden benimsemiş olduğu ateşkesin bozulduğunu ilan etmiş ve Türkiye'deki yabancı yatırımcılara ve güvenlik güçlerine yönelik tehditlerde bulunmuştur.⁷⁶ 28 Mart-04 Nisan 2005 tarihlerinde yapılan örgüt kongresinde KADEK ve KONGRA-GEL oluşumları ile örgütün imajı ve bölge halkı üzerinde psikolojik baskının yitirildiği sonucu ortaya çıkmıştır. Bu imajın yeniden sağlanabilmesi için KONGRA-GEL oluşumu feshedilmiş ve yeniden PKK olarak isim değişikliğine gidilmiştir.⁷⁷ Bu tarihten sonra Türkiye'ye yönelik terör eylemleri tekrar yoğunlaştırılmıştır.

---

⁷³Oktay Pirim ve Süha Örtülü, **PKK'nın 20 Yıllık Öyküsü**, 4. b., İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2000, s.81-98.

⁷⁴**a.g.e.**, s.353-355.

⁷⁵Arif Keskin, "PJAK: PKK'nın Bölgedeki Yeni Misyon Arayışı", **Stratejik Analiz Dergisi**, (Aralık 2007), s.46.

⁷⁶Gürkan Doğan, **a.g.e.**, s.130-131.

⁷⁷**a.g.e.**, s.132.

PKK terör örgütünün eylemlerinin yoğun olarak devam ettiği 2006 yılından itibaren Türkiye, politika değişikliğine gitmeye başlamış ‘terörle müzakere süreci’ gibi söylemler gündeme gelmiştir. Türk Hükümetinin terörle müzakere politikası üçlü saça ayağına oturtulmuştur.⁷⁸

- ABD, Irak ve Irak’ın kuzeyi ile sürdürülen ‘üçlü’ gibi gözükken aslında ‘dörtlü’ olan görüşme süreci.
- Öcalan-PKK-DTP ile dolaylı/dolaysız temas zemini.
- Kürt (Demokratik) açılım paketi.

Müzakere sürecinin başlaması ile birlikte PKK’lı teröristlerin teslim olmaları beklenmiştir. Ancak 19 Ekim 2009 tarihinde Irak’ın kuzeyinden gelen 34 kişilik PKK’lı grubun teslimi Habur’da zafer havasına dönüştürülmüş ve söz konusu süreç sıkıntıya girmiştir. Aralık 2009’da ise Anayasa Mahkemesinin Demokratik Toplum Partisi (DTP)’nin kapatılmasına karar vermesi ve PKK’nın Reşadiye’de yedi güvenlik gücünü şehit etmesi ile süreç tam bir belirsizliğe bürünmüştür.⁷⁹ Devam eden süreç içerisinde müzakereler sekteye uğramış, Demokratik Açılım Süreci olarak nitelendirilen müzakere süreci başarısız olmuş ve terör örgütünün eylemleri artarak devam etmiştir. Özellikle 2011 ve 2012 yıllarında terör eylemleri oldukça yoğunluk kazanmıştır.

Terörle mücadelenin yoğun olarak devam ettiği 2012 yılının son dönemlerinde yeni bir müzakere süreci gündeme gelmiştir. Dönemin Başbakanı, 28 Aralık 2012 tarihinde Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT)’in yeni bir müzakere sürecinin başlatılması için Abdullah Öcalan ile görüşmeler yürüttüğünü bildirmiştir. Söz konusu müzakerelere ‘Çözüm Süreci’ adı verilmiş ve 21 Mart 2013 tarihinde Nevruz kutlamalarında okunan Abdullah Öcalan mektubu ile çatışmasızlık dönemi başlamıştır.⁸⁰ Çözüm süreci, birtakım eylemlere rağmen 22 Temmuz 2015 yılına kadar devam etmiştir. Ancak Şanlıurfa’nın Ceylanpınar ilçesinde 2 polisin şehit edilmesiyle süreç yerini çatışmalara bırakmıştır.⁸¹ Çözüm sürecinin vermiş olduğu hareket alanını fırsata çeviren terör örgütünün kendisine militan topladığı, şehirlere silah depoladığı ve hendekler kazarak

⁷⁸ Ümit Özdağ, **Türk Ordusu PKK’yı Nasıl Yendi? Türkiye PKK’ya Nasıl Teslim Oluyor?**, Ankara: Kripto Yayınları, 2010, s.251.

⁷⁹ Taha Özhan, **Normalleşme Sancısı**, Ankara: SETA Kitapları, 2014, s.9-11.

⁸⁰ CNN Türk, <http://www.cnnturk.com/fotogaleri/turkiye/baslangictan-bugune-gun-gun-cozum-sureci?page=48> 22.02.2015.

⁸¹ Oda TV., <http://odatv.com/iste-cozum-surecinin-kronolojisi-1108151200.html> 15.10.2015.

bu hendekleri el yapımı patlayıcılar (EYP) ile tuzakladığı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda kırsal alanlardaki varlığını şehirlere taşıyan PKK strateji değişikliğine gitmiştir. Başta Mardin'in Nusaybin, Hakkâri'nin Yüksekova, Ağrı'nın Doğubayazıt, Şırnak'ın Cizre ve İdil, Diyarbakır'ın ise Sur ve Lice ilçelerini kurtarılmış bölgeler haline getirerek bölgeyi kendi hâkimiyeti altına almayı hedeflemiştir.⁸² Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde kurtarılmış bölgeler stratejisi ile güvenlik güçlerini hedef alan PKK, batı bölgelerinde ise başta Kürdistan Özgürlük Şahinleri (TAK) olmak üzere çeşitli uzantılarıyla sivilleri de hedef almış ve şiddetin Türkiye geneline yayılmasını amaçlamıştır. TAK, 17 Şubat 2016'da Ankara Merasim Sokakta 29,13 Mart 2016'da Ankara Güvenpark'ta 36, 7 Haziran 2016'da ise İstanbul Veznecilerde 6 polis 11 kişinin hayatını kaybettiği bombalı eylemleri gerçekleştirmiştir.⁸³

---

⁸² GÜSAM, <http://gusam.org/2016/03/18/bto-cozum-surecinde-nasil-guclendi/>, 25.03.2016.

⁸³ TRT HABER, <http://www.trthaber.com/haber/turkiye/teror-orgutu-pkkdan-tak-itirafi-257187.html>, 24.06.2016.

2. TERÖRİZMİN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARA ETKİLERİ

2.1 Yatırım Kavramı ve Çeşitleri

Yatırım, sözcük anlamı ile mali ya da nakdi sermayenin bir süre için mal ve hizmet üretiminde kullanılacak üretim faktörlerine dönüştürülmesidir. Genel anlamda yatırım kavramı, ekonomi içerisindeki sermaye stokunun mal ve hizmet üreten faktörlerini belli bir dönemde korunması ve artırılması için kullanılan kaynaklardaki değişimler olarak ifade edilebilmektedir.⁸⁴ Diğer bir ifadeyle yatırım kavramı, gelecek bir zamanda üretim yapmak üzere sahip olunan üretim faktörleri (sabit sermaye malları) ve ara ya da nihai tüketimin gelecek zamana ertelenmesinden oluşmaktadır. Yatırım kavramı ulusal ekonomi ve işletmeler için farklı biçimde tanımlanabilmektedir. Ulusal ekonomi açısından yatırım, ülkenin üretim kapasitesinin artırılması olarak ifade edilirken, işletmeler açısından ise, işletmelerin üretim kapasitelerindeki artış ve sürekliliği sağlamak amacıyla yapılan harcamalardır.⁸⁵

Yatırım kavramı çeşitli bilimler açısından farklı biçimlerde tanımlanmaktadır. İşletme açısından yatırım kavramı, duran varlıklarda, hammadde, ara mal ya da ürün stoklarındaki artışlar olarak ifade edilirken, girişimci açısından elindeki likiditesi yüksek kaynakların üretim tesisleri, makine ve teçhizat vb. üretim faktörleri gibi duran varlıklara çevrilmesi olarak tanımlanmaktadır. Finansal açıdan yatırım kavramı ise, herhangi bir gelir sağlamayan nakit varlıkların, kar elde etmek üzere daha az likiditesi bulunan varlıklara çevrilmesi olarak ifade edilmektedir.

Yapılan tanımlamalar doğrultusunda yatırımlar 7 başlıkta ele alınabilir.⁸⁶

Etüd-Proje Yatırımları; Bir proje hakkında yatırım kararı vermek ve uygulamaya geçmek üzere, etüd-proje yatırımları çerçevesinde yapılabilirlik raporları hazırlanmaktadır. Bu raporlar henüz uygulama aşamasına geçilmemiş projelerin ilk

---

⁸⁴ Kamil Ayanoğlu, **Kamu Yatırım Projelerinin Planlanması ve Analizi**, Ankara: DPT Yayınları, 1995, s.66-67.

⁸⁵ Oktay Güvemli, Nurgül R. Chambers ve Mustafa İme, **Yatırım Projelerinin Düzenlenmesi, Değerlendirilmesi ve İzlenmesi**, 6.b., İstanbul: Avcıol Basım-Yayın, 1997, s.3.

⁸⁶ Serap Şen Erişkin, “Yıllık Kamu Yatırım Programı Tekliflerinin Hazırlanması, Uygulanması ve Raporlanması Süreci”, **Mali Hizmetler Uzmanlığı Araştırma Raporu**, TC. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Ankara, 2013, s.11-13.

aşamasını oluşturmaktadır. Etüd-proje yatırımları yıllık yatırım programlarında bağımsız projeler olarak yer almaktadır.

Yeni Yatırımlar; Etüd-proje yatırımları çerçevesinde hazırlanan yapılabirlik raporlarının onaylanması sonucunda projenin uygulama aşamasına geçilmektedir. Bu tür projeler genel olarak inşaat, makine ve teçhizat alımlarından oluşmaktadır. Bu bağlamda bir mal ya da hizmet üretimi için gerçekleştirilen bağımsız projeler yeni yatırımlar olarak adlandırılmaktadır. Yeni yatırımların kazandırılması ile sabit sermaye stoku artan ülkenin, buna bağılı olarak üretim kapasitesi de artmaktadır.

İdame ve Yenileme Yatırımları; Yapılan yatırımlarla birlikte üretime geçen makine ve teçhizat başta olmak üzere, üretim faktörleri zamanla aşınmakta ve yıpranmaktadır. İdame ve yenileme yatırımları, eskiyen bu üretim faktörlerinin ve diğere sermaye mallarının özellikleri ve kapasiteleri değıştirilmeden yenilenmesi için yapılan yatırımlardır.

Tevsii Yatırımları; Yeni yatırımlarda olduğı gibi bağımsız olarak yapılabirlik raporu gerektiren ve yönetimin onayından sonra uygulamaya geçilen yatırımlardır. Tevsii yatırımları, işletmenin mal ve hizmet üretiminde kapasitesinin artırılması için yapılan yatırımlardır.

Tamamlama ve Darboğaz Giderme Yatırımları; Bir işletmenin mal ve hizmet üretiminde meydana gelen aksaklıkların ve darboğazların giderilmesi, ya da projede eksik kalan kısımların tamamlanması amacı ile yapılan yatırımlardır. İşletmeler, bu yatırımlar çerçevesinde eksiklik bulunan üretim kısımlarında mevcutlara ilave olarak yeni makine ve teçhizat alabilmekte veya makine ve teçhizatını kısmen ya da tamamen değıştirerek aksaklık bulunan noktaları etkin hale getirebilmektedir. Bu tür yatırımlar ile işletmeler kapasitelerini en iyi şekilde kullanmayı amaçlamaktadır.

Modernizasyon ve İyileştirme Yatırımları; Mal ve hizmet üretiminde kullanılan faktörlerin teknolojik olarak geliştirilmesi, üretimde daha iyi mal ve hizmetin sunulması ya da verimlilik arttırılarak daha az işgücü ile daha çok mal ve hizmetin üretilebilmesi amacıyla yapılan yatırımlardır.

Araştırma ve Geliştirme Yatırımları; Araştırma kurumları ve üniversiteler tarafından yürütülen bilimsel araştırmalar ve yeni teknolojiler geliştirmek üzere yapılan yatırımlardır.

2.2 İşletmelerin Yatırım Kararlarını Etkileyen Faktörler

Pazara Yakınlık; İşletmelerin kurulduğu bölgenin pazara uzak olduğu durumlarda üretilen ürünlerin dağıtım ve satış işlemleri yüksek maliyetler getirmektedir. Bu bakımdan İşletmelerin kuruluşunda pazara yakın olabilmek son derece önemli bir etkidir. Nitekim pazara yakın olarak kurulan işletmelerin dağıtım ve satış işlemleri daha düşük maliyetler ile yapılabilen ve diğer rakiplere üstünlük sağlanabilmektedir. Ülkemizdeki işletmelerin kuruluş bölgeleri incelendiğinde genel olarak İstanbul, Kocaeli, Bursa ve İzmir gibi pazara yakın bölgelerde yoğunlaştığı görülmektedir.

Nitelikli İşgücü ve İşçilik Maliyetleri; İşletmelerin kuruluş yeri belirlenirken dikkat edilen etkenlerden birisi de işgücünün niteliği ve maliyetidir. Özellikle emek yoğun işletmeler işgücünün yoğun olduğu bölgeleri tercih etmekte, böylece işgücünün yoğun olmasıyla daha düşük ücretlerle istihdam sağlayarak üretim maliyetlerini düşük tutabilmektedir. Ayrıca işgücü maliyetleri kadar işgücünün niteliği de büyük önem taşımaktadır. Nitekim işgücü maliyetinin düşük olabilmesi işgücünün niteliği ile de yakından ilgili olmakta, işgücünün niteliği arttıkça verimlilik de artacağı için birim maliyet azalmaktadır.

Devlet Teşvikleri; Devletler, düşük maliyetli üretim, değişen piyasa şartları, ülkeler için stratejik olarak önem taşıyan alanlarda üretime öncelik ve ayrıcalık tanınması, bölgesel eşitsizliklerin ortadan kaldırılması ve kişilerin gelirlerinin artırılması için teşvik politikaları geliştirmektedir. Devletler bu tür teşvik politikalarını hazırlarken bölgenin kalkınma durumlarını ve üretimin hangi alanlarda gerçekleşeceğini dikkate alarak karar vermektedirler. Devlet teşvikleri, kurumlar ve gelir vergisinden muafiyet ya da indirim olarak, yatırım için ücretsiz arazi tahsisi olarak veya çeşitli enerji destekleri olarak birçok şekilde sunulabilmektedir.

Enerji Kaynaklarına Ulaşım; İşletmelerin üretimde kullanacakları en önemli ihtiyaçlarından olan enerji, aynı zamanda en yüksek üretim giderlerinden biri olarak da karşımıza çıkmaktadır. Enerjinin taşınması oldukça maliyetli olması nedeniyle, işletmeler yapacakları yatırımlar için enerji kaynaklarına yakın bölgeleri tercih etmektedirler.

2.3 Yabancı Yatırımlar

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı'nın (OECD) tanımına göre yabancı sermaye kavramı, yabancı yatırımcıların şirketlere sağladığı kredileri, şirketlerden nakit dışında makine ve üretim hakları alımlarını, sağladığı ticari ve diğer kredileri, şirketlerin karlarından dağıtılmayan ve tekrar yatırıma aktarılan kısmını, nakit ya da aynı sermaye ile ana şirketten hisse senedi ve borç senedi alımlarını kapsamaktadır.

Bir ülkeye yabancı sermayenin girişi genel olarak;

-Doğrudan Yatırımlar

-Portföy Yatırımları

-Kredi ve Dış Yardımlar

olarak üç şekilde gerçekleşmektedir. Kredi ve dış yardımlar ayrı tutulduğunda yabancı yatırım, kişi ve kurumların yatırılabilir kaynaklarını başka bir ülkeye taşınması olarak ifade edilmektedir. Söz konusu yatırımlar içerisinde portföy yatırımları, bir ülke borsasında işlem görmekte olan şirketlerin, başka bir ülke veya kurumlar tarafından hisselerinin satın alınmasını ifade etmektedir. Doğrudan yatırımlar ise, uluslararası yatırımcıların ülkede mal ya da hizmet üreten firma kurması veya mevcut firmaların tamamını ya da bir kısmını satın alması olarak ifade edilmektedir.

Doğrudan yatırımlar ülkeler için bir sermaye transferi olmasının yanında, teknoloji, risk, taşıma, teşebbüs ve organizasyon transferi de sağlamaktadır. Bu nedenle doğrudan

yatırımlar işletmelerin yalnızca kuruluşunun finansmanı olarak değerlendirilmemektedir.⁸⁷

Doğrudan yabancı yatırımlar, 2003 yılında yürürlüğe giren 4875 sayılı ‘‘Doğrudan yabancı yatırımlar kanunu’’ ile, ‘‘Yabancı yatırımcı tarafından getirilen, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasına alım satımı yapılan konvertibl para şeklinde nakit sermaye, şirket menkul kıymetleri (Devlet tahvilleri hariç), makine ve teçhizat, sınai ve fikri hakları, yurt içinden sağlanan yeniden yatırımda kullanılan kar, hasılat, para alacağı veya mali değeri olan yatırımla ilgili diğer haklar, doğal kaynakların aranması ve çıkarılmasına ilişkin haklar gibi iktisadi kıymetler aracılığıyla, yeni şirket kurmak ve şube açmak, menkul kıymet borsaları dışında hisse edinimi, menkul kıymet borsalarından en az %10 hisse oranı ya da aynı oranda oy hakkı sağlayan edinimler yoluyla mevcut bir şirkete ortak olmak’’ şeklinde tanımlanmaktadır.

2.4 Doğrudan Yabancı Yatırımların (DYY) Ülkeler ve Yatırımcılar Açısından Önemi

2.4.1 Ülkeler Açısından Önemi

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, ekonominin daha hız büyüebilmesi için gerekli olan sermaye son derece kısıtlı kalmaktadır. Böyle bir durumda sermaye yetersizliği ile karşı karşıya olan ülkeler yabancı sermayelere, özellikle güvenilir, uzun vadeli üretim ve istihdam yaratacak yabancı tasarruflara ihtiyaç duymaktadır.⁸⁸ Ekonomik kalkınmaları için gerekli olan finansman seçeneklerine sahip olmayan gelişmekte olan ülkeler, ortaya çıkan sermaye birikimi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için yurt dışı sermaye akımlarına sıkça başvurumaktadırlar. Bu sermaye akımları içerisinde en önemli seçenek süre kısıtlaması olmaksızın üretime katkı sağlayan ve ülkenin üretim kapasitesini arttıran doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıdır. Bu tür yatırımlar tüm dünyada, ekonomik gelişme ve büyüme hedeflerine ulaşılabilmesi için en önemli

⁸⁷ S. Rıdvan Karluk, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Beta Yayınları, 2002, s.639-640.

⁸⁸ Abdülmecit Karataş, **Performance of Direct Foreign Investments in Turkey**, Ankara: Capital Markets Board of Turkey, 2005, s.39.

araçlardan biri olarak görülmektedir.⁸⁹ Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, sermaye birikimini arttırarak ülkenin üretim kapasitesini arttırması ve yeni istihdam alanları yaratması gibi etkilerinin yanında, ülkeye döviz girişi sağlaması da son derece önem taşımaktadır.⁹⁰ Diğer taraftan yabancı yatırımcıların elde edecekleri kârlar neticesinde ülkeler için vergi geliri yaratma, ihracatı artırma, ülkede AR-GE faaliyetlerinde bulunarak ve istihdam ettiği işgücünü teknoloji ve işletmecilik konularında daha bilinçli olmasını sağlayarak yeni teknoloji ve yönetim bilinci oluşturma gibi çeşitli olumlu etkileri de bulunmaktadır.⁹¹

Hedeflenen ekonomik büyümenin gerçekleştirilebilmesi açısından büyük öneme sahip teknoloji, iş yönetimi bilgisi ve entelektüel sermaye ülkenin üretim imkânlarını arttırmaktadır. Bu bağlamda doğrudan yabancı yatırımlar sağladığı teknoloji transferi ile birlikte ülkenin verimliliğini önemli oranda arttırmaktadır. Diğer bir ifadeyle, yatırım yapılacak ülkenin teknolojik seviyesi yükselmekte, böylece verimlilik de artmaktadır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, yabancı sermayenin verimliliği artırması, yatırımın yapılacağı ülkedeki işgücü ve fiziki altyapı ile yakından ilgili olmaktadır.⁹²

Diğer taraftan doğrudan yabancı yatırımların gelişmekte olan ülkeler için olumlu etkilerine günümüzde, sermaye ihraç eden gelişmiş ülkelerin siyasi ve ekonomik desteği, tanıtım fırsatları, dışa açılma, rekabet edebilme gibi imkânlar yarattığı da görülmektedir.⁹³ Tüm bu açıklamalar göz önünde bulundurulduğunda doğrudan yabancı yatırımların talep eden ülkeler açısından etkileri; iç tasarruf ve döviz ihtiyacının karşılanmasına katkı yaparak gelişmekte olan ülkeleri karşılaştığı kısır döngüyü kırmaya yardımcı olmaları, sermaye birikimini arttırmaları, beşeri sermayenin gelişimine katkıda bulunmaları, ülkeye rekabet gücü kazandırmaları, devletin vergi gelirlerini arttırmaları, teknolojik gelişim ve yeni teknolojilerin transferlerine imkân sağlamaları, reel ücretleri arttırmaları ve yeni istihdam alanları yaratmaları, üretim ve

⁸⁹ Hakan Karabalık, “Orta Avrupa Ülkelerinde Yabancı Sermaye Yatırımları ve Özelleştirme”, **Dış Ticaret Dergisi**, (Nisan 1999), s.23.

⁹⁰ Bayram Güngör, “Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanan Yabancı Direkt Sermaye Politikaları”, **İktisat İşletme ve Finans Dergisi**, S.200, (Kasım 2002), s.75.

⁹¹ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat: Teori Politika ve Uygulama**, Geliştirilmiş 15.b., İstanbul: Güzem Can Yayınları, 2003, s.729-730.

⁹² Hüseyin Şen, Tolga N. Saruç, Abdullah Keskin, **İktisadi Kalkınmanın Finansmanı**, Bursa: Ekin Kitapevi, 2004, s.221.

⁹³ Seyidoğlu, **a.g.e.**, s.730.

ihracatı teşvik etmeleri, piyasanın gelişmesine ve işleyişine dinamizm kazandırmaları şeklinde özetlenebilmektedir.⁹⁴

2.4.2 Yatırımcılar Açısından Önemi

Dünyada küreselleşme ile birlikte, hammadde kaynaklarına ulaşma, yurtiçi kısıtlamalardan kurtulma, üretim esnekliği imkânı sağlama, ucuz üretim faktörlerine sahip olma, üretimdeki farklı faaliyetleri tek bir yönetim altında toplama, üretimle ilgili olarak aktarılmayacak bilgilerin bulunması, şirketin unvanının ve sırlarının korunması, ithalatçı ülkelerin belirledikleri gümrük vergileri ve kotalardan kaçınma, ulaştırma ve bilişim teknolojileri gibi nedenlerle doğrudan yabancı yatırımlar tercih edilmeye başlanmıştır.⁹⁵

Yatırımcıları başka ülkelerde yatırım yapmaya teşvik eden nedenlerin ortaya çıkarılması için çeşitli hipotezler öne sürülmüştür. Geliştirilen başlıca hipotezler şu şekilde sıralanabilmektedir.⁹⁶

- Hammadde kaynakları
- Üretim faaliyetlerinde dikey ve yatay bütünleşme
- Aktarılamayan bilgilerin varlığı
- Şirket unvanının korunması
- Şirketin marka ve unvanından yararlanmak istemesi
- Şirket sırlarının korunması
- Ürünün yaşam dönemlerinde son aşamaya ulaşılmış olması
- İthalatçı ülkenin koyduğu tarife ve kotalardan kaçınma
- Ulusal piyasadaki yasal düzenlemelerden ve kısıtlamalardan kurtulma arzusu
- Firmanın müşterilerini izlemesi
- Yatırımları uluslararası çeşitlendirme
- Ucuz yabancı faktör kullanımı

⁹⁴Şen, Saruç ve Keskin, **a.g.e.**, 2004, s.220.

⁹⁵Sadi Uzunoğlu, **Yeni Finansman Teknikleri**, 2.b., İstanbul: Strata Yayınevi, 1998, s.398-401.

⁹⁶Seyidoğlu, **a.g.e.**, s.724-726.

2.5 Doğrudan Yabancı Yatırım Kararlarını Etkileyen Faktörler

Pazarın Büyüklüğü; Firmalar genel olarak varlıklarından en iyi şekilde yararlanmak için geniş pazarlara yatırım yapmayı tercih etmektedirler.⁹⁷ Diğer bir ifadeyle, Yatırımcılar yatırım kararlarını alırken yatırım yapacakları ülke veya bölgedeki pazar büyüklüğünü göz önünde bulundurmaktadırlar. Nitekim yatırım yapılan yerde pazarın büyük olması, firmaya yüksek satış düzeyleri sağlayacaktır. Böyle bir durumda ise firma, o bölgeye olan yatırımlarını daha da artıracaktır.

Dışa Açıklık; Bir firma bir ülkeye ticari sınırlamalardan ötürü ürünlerini ithal edemiyorsa böyle bir durumda ülkenin dışa açıklığını göz ardı ederek yatırım yapabilir. Ancak yatırımlarını ihracat yönlü olarak yapan firmalar, yatırım yapacağı ülkenin dışa açık olup olmaması ile yakından ilgilenmekte ve dışa açık ekonomileri tercih etmektedir.⁹⁸ Açık bir ekonomide faaliyet gösteren bir çokuluslu firma, yatırım yapmış olduğu ülkenin iç pazarının yanı sıra ürünlerini dünyaya daha kolay şekilde ihraç edebilmektedir.

Döviz Kuru Belirsizlikleri; Yabancı yatırımcılar, yatırım yaptıkları ülkelerde o ülkenin para birimini kullanmak durumunda oldukları için, döviz kurlarındaki dalgalanmalar ve meydana gelen belirsizlikler firmaların karlılığını etkileyeceğinden yatırım kararlarını da etkilemektedir. Ayrıca döviz kurlarındaki dalgalanmalar yatırımcılar için hem sorun yaratmakta, hem de yeni fırsatlar sunmaktadır.⁹⁹

İşgücü Maliyetleri ve İşgünün Verimliliği; Emek yoğun sektörlerde faaliyet gösteren yabancı yatırımcılar için, yatırım yapmayı planladıkları ülkelerdeki işgücü maliyetleri büyük bir önem taşımaktadır. Emek yoğun üretim yapan firmalar karını maksimize etmek için ucuz işgücünün bulunduğu bölgeleri tercih etmektedirler. Bununla birlikte, işgücü maliyetlerinin nispeten önemsiz hale geldiği, ülkeler arasındaki ücret farklılıklarının az olduğu durumlarda ise işgücünün niteliği ve verimliliği yatırım kararlarında etkili olmaktadır.

---

⁹⁷Elizabeth Asiedu, "On The Determinants of Foreign Direct Investment to Developing Countries", **World Development**, C.30, S.1, (Ocak 2002), s.110.

⁹⁸ Bekir Gövdere, "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicilerinin Günümüzdeki Geçerliliği", **Dış Ticaret Dergisi**, S.6, 1997, s.8.

⁹⁹Hongmo Sung ve Harvey E. Lapan, "Strategic Foreign Direct Investment and Exchange-Rate Uncertainty", **International Economic Review**, C.41, S.2, (Mayıs 2000), s.411.

Coğrafi Yakınlık; Bir ülkenin veya bölgenin geniş pazarlara yakın olması taşıma maliyetlerini düşüreceğinden, yabancı yatırımcıların yatırım kararlarında olumlu etkiler yaratacaktır. Nitekim Taşıma maliyetleri ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Firmanın coğrafi olarak pazara uzak olması beraberinde taşıma maliyetlerini de artıracığı için yatırımcılar bu bölgeleri tercih etmeyecektir.

Altyapı; Bir ülkenin gelişmiş bir altyapıya sahip olması yatırım verimliliğinin artmasına neden olmakta, artan verimlilik ise yabancı yatırımcılar için cazip bir yatırım ortamı yaratmaktadır. Bu tanımdan hareketle, bir ülkenin ulaşım ve iletişim başta olmak üzere altyapısı ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Teşvikler ve Faaliyet Koşulları; Düşük tarifeli vergi uygulamaları, yatırım indirimi, vergi erteleme, gümrük vergilerinden bağışıklık ya da vergi taksitlendirmeleri, yabancı yatırımcılarla ikili vergi anlaşmaları gibi uygulamalar, yabancı yatırımcıların yatırım kararlarını doğrudan etkilemektedir. Ayrıca, sınırlamaların kaldırılması ve gerekli çalışma koşullarının sağlanması da yatırımcılar için belirleyici olan faktörlerdir.

Ticaret Açığı; Doğrudan yabancı yatırım kararlarında belirleyici olan faktörlerden birisi de ticaret açığı olduğu ifade edilmektedir. Torissi (1985) dış ticaret fazlası veren ülkenin dinamik ve sağlıklı bir ekonomiye sahip olduğunu, bu durumun da doğrudan yabancı yatırımları teşvik ettiğini ifade etmektedir.

Hukuki Alt Yapı; Yabancı yatırımcılar, yatırım yapmayı planladıkları ülkelerde yeterli bir alt yapının, ekonomik ve siyasal istikrarın sağlanmasının yanında, ülkedeki hukuki mevzuatları da dikkate almaktadır. Yabancı yatırımcılar, hukukun işlemediği ve kendilerini hukuki olarak güvende hissetmediği ülkelerde yatırım yapmaktan kaçınmaktadırlar. Ayrıca adalet mekanizmasındaki aksaklıklar ve adaletin tecellisinde yaşanan gecikmeler yabancı yatırımcıların kararlarında olumsuz etkiler yaratmaktadır. Bu ifadelerden hareketle, bir ülke ekonomik açıdan yatırım için elverişli olsa da eğer

hukukun işleyişi aksıyorsa yabancı yatırımcılar o ülkede yatırım yapmaktan kaçınmaktadırlar.¹⁰⁰

2.6 Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi

2.6.1 Osmanlı Dönemi

Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının başlangıcı Osmanlı İmparatorluğu dönemine dayanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nun 1838 yılında başta İngiltere olmak üzere diğer Avrupa ülkelerine tanıdığı kapitülasyonlar ve bu kapitülasyonlar kapsamında yapılan ticari anlaşmalar Osmanlı dış ticaretinin gelişmesine ve liberalleşmesine yol açmıştır. Ayrıca 1850’lere doğru Avrupa sermayesinin Osmanlı’da yapmaya başladığı yatırımlarla yeni bir boyut kazanmıştır. Yapılan bu anlaşmalar doğrultusunda Osmanlı’da yatırım yapmaya başlayan özel imtiyazlı yabancı sermaye şirketleri başta demiryolu ulaşımı olmak üzere bankacılık, sanayi, ticaret ve belediye ya da şehir hizmetleri gibi kârlı ve stratejik alanlara yönelmişlerdir.

Tablo 1. Osmanlı İmparatorluğunda DYY’lerin Sektörlere Göre Dağılımı

	1888		1914	
	Bin Sterlin	%	Bin Sterlin	%
Demiryolu	5.283	33,4	48.373	58,7
Bankacılık	5.000	31,6	14.788	17,9
Sigorta	-	-	460	0,6
Liman	-	-	4.025	4,9
Kent Hizmetleri	1.472	9,3	4.150	5,0
Ticaret	1.280	8,1	5.000	6,1
Maden	895	5,6	2.700	3,3
Sanayi	1.895	12	2.910	3,5
Toplam	15.825	100	82.406	100

Kaynak: Geyikdağı (2008, s.124)

Tablo 1 incelendiğinde, 1888 yılında Osmanlı İmparatorluğu’ndaki toplam doğrudan yabancı yatırımlar 15.8 milyon Sterlin iken 1914 yılına gelindiğinde 82.4 milyon sterline yükselmiştir. Doğrudan yabancı yatırımlar en çok demiryolu ve bankacılık sektörlerine yönelmiştir.

¹⁰⁰ Bilgin Tiryakioğlu, “Doğrudan Yabancı Yatırımlara İlişkin Uluslararası Düzenlemeler”, TCMB Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye Semineri, TCMB Yayınları, 2001, s.168.

Avrupa ülkelerine tanınan kapitülasyonlar sonucunda ortaya çıkan bu sermaye akımı zamanla Avrupa'nın ekonomik bir sömürme aracı haline gelmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu borçlarını ödeyemez duruma gelmiştir. Kapitülasyonların sağladığı ayrıcalıkların yanında, Osmanlı'nın siyasal ve ekonomik zayıflığından da yararlanarak kendileri için büyük bir hareket alanı oluşturan yabancı firmalarla birlikte dış borçlanmalar daha da artmış ve bu durum sonraki yıllarda Osmanlı'nın çöküşünü hazırlayan önemli faktör olmuştur.

2.6.2 Cumhuriyet Dönemi

2.6.2.1 1923-1979 Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu'nun bakiyesi olarak cumhuriyete intikal eden 94 yabancı sermayeli firma bulunmakta ve bu firmaların toplam sermayesi 63,4 milyon sterlini bulmaktaydı. Firmaların sektörlere göre dağılımına bakıldığında, %62'si demiryollarında, %16'sı bankacılıkta, %8'i liman ve belediye hizmetlerinde, %6'sı ticarete, %5'i madencilikte ve %3'ü imalat sanayinde faaliyet göstermekteydi.

Tablo 2. Türkiye'deki Yabancı Sermayeli Firmaların Sektörlere Göre Dağılımı (1923)

Sektörler	Firma Sayısı	Sermaye(milyon Sterlin)	%
Demiryolları	7	39,2	62
Bankalar	23	10,2	16
Liman ve Belediye Hizmetleri	11	5,0	8
Ticaret	35	3,6	6
Madencilik	6	3,0	5
İmalat	12	2,4	3
Toplam	94	63,4	100

Kaynak: Tezel, 1994, 107.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yabancı sermaye yatırımlarına önem veren Türkiye, 1923-1929 yılları arasında İzmir İktisat Kongresi kararlarının doğrultusunda liberal bir politika izlemiş ve ülkeye dönemin şartları göz önüne alındığında önemli miktarda yabancı sermaye yatırımları kazandırmıştır. Öyle ki, 1920 ile 1930 yılları arasında

Türkiye’de 57’si İstanbul, 4’ü Ankara, 4’ü İzmir ve 1’i Adana olmak üzere 66 yabancı sermayeli anonim şirket kurulmuştur. Bu şirketler toplam 31,4 milyon TL tutarında ödenmiş sermayeli olarak yatırıma girmişlerdir.¹⁰¹ Diğer taraftan devam eden yıllarda gerek 1929 ekonomik bunalımı, gerek uygulanan katı devletçilik politikaları ve gerekse de 2. Dünya savaşının başlaması nedeniyle yabancı sermayeli yatırımların 1950’li yıllara kadar ülkeye girişi çok kısıtlı seviyelerde kalmıştır.

2. Dünya Savaşının başladığı 1940’larda tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de korumacı politikalar benimsenmiştir. 2. Dünya savaşının sona ermesiyle birlikte ise, Türkiye’de yabancı sermaye mevzuatına ilişkin çalışmalar başlamıştır. 1947 yılında yabancı sermaye ile ilgili ilk düzenlemeler yapılmış, 1950 yılında kabul edilen kanunla transfer garantisi verilmiştir.¹⁰² Ancak 1950 ve 1951 yıllarında yabancı yatırımı teşvik etmek üzere hazırlanan kısa kanunlar beklenen etkiyi yaratmamıştır.¹⁰³ Bu nedenle 1954 yılında çok daha geniş kapsamlı bir Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkarılmış, 6224 sayılı bu kanun o dönemde dünyanın en liberal yabancı sermaye kanunlarından biri olarak yürürlüğe girmiştir.¹⁰⁴

---

¹⁰¹ A. Gündüz Ökçün, **1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, 2.b., Ankara: SPK Yayınları, 1997, s.107.

¹⁰² Cem Alpar, Tuba Ongun, **Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Özel Kuruluşlar: Azgelişmiş Ülkeler Yönünden Değerlendirmesi**, 2.b., Türkiye Ekonomi Kurumu, İstanbul 1987, s.133.

¹⁰³ Tuncer Bulutay, **Türkiye’de Yabancı Sermaye Sorunu**, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1968, s.73-74.

¹⁰⁴ Rıdvan Karluk, **Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları**, İstanbul: İTO Yayınları, 1983, s.50.

Tablo 3. 1954-1979 Döneminde Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Yatırımlar (milyon \$)

Yıllar	Yıllık	Kümülatif	Yıllar	Yıllık	Kümülatif
1954'e kadar	-	2,8	1967	9,0	69,4
1954	2,2	5,0	1968	13,9	83,3
1955	1,2	6,2	1969	13,2	96,5
1956	3,4	9,6	1970	9,0	105,5
1957	1,3	10,9	1971	11,7	117,2
1958	1,1	12,0	1972	12,8	130,0
1959	3,4	15,4	1973	67,3	197,3
1960	1,9	17,3	1974	-7,7	189,6
1961	1,2	18,5	1975	15,1	204,7
1962	4,2	22,7	1976	8,9	213,6
1963	4,5	27,2	1977	9,2	222,8
1964	11,9	39,1	1978	11,7	234,5
1965	11,6	50,7	1979	-6,4	228,1
1966	9,7	60,4			

Kaynak; DPT,1983

1954 yılında çıkarılan yabancı sermayeyi teşvik kanunu da beklenen etkiyi yaratmamış ve ülkeye giriş yapan yabancı sermaye miktarı oldukça kısıtlı seviyelerde kalmıştır. 1954 yılına kadar Türkiye'deki toplam doğrudan yabancı sermaye miktarı 2,8 milyon \$ iken, 1979 yılına gelindiğinde rakam 228,1 milyon \$'a yükselmiştir.

2.6.2.2 1980-2001 dönemi

Türkiye 24 Ocak 1980 yılında almış olduğu önemli kararlar ile dışa açılma ve ekonomik serbestleşme sürecini başlatmıştır. Başlatılan bu süreç yabancı yatırımların ülkeye kazandırılması konusunda da etkili olmuş ve bu durum yabancı yatırımlar konusunda uzun süredir devam eden durağanlığa kısmen de olsa hareketlilik kazandırmıştır. 1980 yılından sonra yabancı yatırımlara kazandırılan bu kısmi hareketliliğin nedeni, 24 Ocak 1980 tarihinde alınan ekonomik istikrar kararları ile ülkenin dışa açık bir politika benimsemesi, ülkede politik ve ekonomik istikrarın yeniden tesis edilmesi ile yabancı yatırımcılara güven verilmesi olarak ifade edilebilmektedir.

24 Ocak 1980 kararlarından sonra ülkeye giren doğrudan yabancı sermaye bir miktar artsa da beklenen seviyelere ulaşamamıştır. Bu bağlamda Türkiye 1989 yılından itibaren

daha dışa açık bir politika izlemeye başlamış ve izin verilen doğrudan yabancı yatırım miktarını ilk kez 1 milyar \$'ın üzerine çıkarmıştır. Böylece ülkeye giren doğrudan yabancı sermaye nispeten daha yüksek miktarlara ulaşmış, 1988 yılında 354 milyon \$ iken 1989 yılında 663 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 4. 1980-2001 Döneminde Türkiye'ye Giriş Yapan DYY (Milyon \$)

Yıllar	İzin Verilen	Fiili Gerçekleşen
1980	97,0	35
1981	337,5	141
1982	167,0	103
1983	102,7	87
1984	271,3	113
1985	234,4	99
1986	364,0	125
1987	655,0	115
1988	820,5	354
1989	1.551,9	663
1990	1.861,2	684
1991	1.967,2	907
1992	1.819,9	911
1993	2.063,3	746
1994	1.477,6	636
1995	2.938,3	934
1996	3.836,9	914
1997	1.678,2	852
1998	1.647,4	953
1999	1.700,5	813
2000	3.060,1	1.707
2001	2.738,5	3.266
Toplam	31.350,4	14.936

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, 2002:37

1989 yılından sonra doğrudan yabancı yatırımlarda küçük artışlar yaşansa da, 1996 yılında Gümrük Birliği'ne üye olunmasıyla önemli artışlar beklenmiş, ancak bu beklenti gerçeğe dönüşmemiştir. Bu beklentilerin gerçekleşmemesinde bir anlamda 1997 yılında

Güneydoğu Asya’da başlayan ve 1998 Rusya Krizi ile devam eden uluslararası krizlerinde etkileri olduğu söylenebilmektedir. Ayrıca bu krizlerin yanında 17 Ağustos 1999 Marmara Depremi’nin yaşanması, yabancı sermaye girişlerini olumsuz etkileyen nedenlerden biri olarak gösterilmektedir. Nitekim meydana gelen deprem Türkiye’nin ekonomik anlamda en önemli bölgesini etkilemiş ve bu bölgede hayat durma noktasına gelmiştir.¹⁰⁵ 2000 yılında ise depremin etkileri aşılmaya başlanmış ve Türk ekonomisi yeniden büyümeye başlamıştır. Bu duruma bağlı olarak da doğrudan yabancı yatırımlar ilk defa 1 milyar \$’ın, izin verilen sermaye ise 3 milyar \$’ın üzerinde gerçekleşmiştir. Ancak 2001 ekonomik krizinin ortaya çıkmasıyla izin verilen yabancı yatırımlar yeniden aşağı çekilmiştir.

1.1.1.1. 2002-2014 Dönemi

2001 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrasında Türkiye’de yatırım ortamını iyileştirmeye yönelik önemli adımlar atılmıştır. Bu adımların başında 2003 yılında yürürlüğe giren, 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu gelmektedir. Bu kanunla birlikte yatırım yapmanın kolaylaştırılması ve yatırımcılar için daha cazip hale gelmesi sağlanmıştır, Ayrıca 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri ile ilgili firmaların istihdam edecekleri yabancı işgücü için uygulanan katı kurallar gevşetilmiştir. Tüm bu girişimlerin yanında ekonomik kriz sonrası ekonomiyi ve finans sistemini yeniden yapılandırmak üzere bir dizi politikaların uygulanması, Avrupa Birliği üyeliği ile ilgili müzakerelerin 2005 yılı itibariyle başlaması ve 2000’li yıllarla birlikte küresel piyasalarda sermaye bolluğu yaşanması, Türkiye ekonomisinin hızlı ve istikrarlı bir büyüme eğilimine girmesine neden olmuştur. Yaşanan bu gelişmeler ise Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı yatırımların hızla artmasına neden olmuştur.

---

¹⁰⁵ Rıdvan Karluk, “Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Katkısı”, **TCMB Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye Semineri**, Ankara: TCMB Yayınları, 2001, s.110.

Tablo 5. 2002-2014 Döneminde Türkiye'ye Gelen DYY(milyon \$)

Yıllar	Doğrudan Yabancı Yatırımlar
2002	1.082
2003	1.702
2004	2.785
2005	10.031
2006	20.185
2007	22.047
2008	19.851
2009	8.585
2010	9.099
2011	16.182
2012	13.284
2013	12.384
2014	12.523

Kaynak: TC.Merkez Bankası, <http://evds.tcmb.gov.tr/> 11.03.2016.

Merkez bankasının verileri incelendiğinde, Avrupa Birliği ile müzakerelerin başladığı 2005 ve devam eden 2006 yıllarında Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımlarda ciddi bir sıçrama olduğu görülmektedir. Öyle ki, 2004 yılında 2.7 milyar \$ olan yatırımlar 2005 yılında 10 milyar \$'a yükselmiştir. Aynı şekilde 2006 yılında ise bu rakam 20.1 milyar \$'a ulaşmıştır. 2007 yılında ise bir miktar daha artan doğrudan yabancı yatırımlar küresel piyasaların bozulmaya başlamasıyla azalma eğilimi göstermiş ve küresel krizin en yoğun hissedildiği 2009 yılında 8.5 milyar \$'a gerilemiştir.

2.7 Terörizmin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkileri

Terörizmin ekonomik olarak maliyetleri düşünüldüğünde ilk olarak karşımıza çıkan unsur güven ortamının kaybolması, buna bağlı olarak da ortaya çıkan belirsizlik ve geleceğe yönelik olumsuz beklentilerdir. Ortaya çıkan bu durum, ekonominin bütün alanlarında olumsuz etkiler yaratmakta ve terör arttıkça kamu harcamaları, başta güvenlik alanları olmak üzere artarken, yatırımlar azalmaktadır.¹⁰⁶ Diğer taraftan terör

¹⁰⁶S. Brock Blomberg, Gregory D. Hess ve Athanasios Orphanides, "The Macroeconomic Consequences of Terrorism", *Journal of Monetary Economics*, C.51, S.5, (Temmuz 2004), s.1025.

olaylarının yoğun olduğu ülkelerde yatırımlar yalnızca azalmakla kalmayıp, aynı zamanda ortaya çıkan belirsizlikler nedeniyle uzun vadeli yatırımlar yerini kısa vadeli yatırımlara bırakmaktadır. Böylece yatırımcı firmalar yatırımlarını, herhangi bir olumsuzluk durumunda daha güvenli bölgelere kısa sürede taşıyabilecekleri şekilde gerçekleştirmektedir.¹⁰⁷

Ülkelerin terör eylemlerine maruz kalması durumunda doğrudan yabancı yatırımların negatif yönde etkileneceği düşüncesi hâkim durumdadır. Ayrıca düşüncüyü doğrulayan birçok çalışma bulunmaktadır. Abadie ve Gardeazabal (2008), 2003 yılı için 110 ülke verilerini kullanarak, yatay kesit analizleri yardımıyla terörizmin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkilerini incelemeye çalışmıştır. Çalışmada, ekonomilerde artan belirsizliğin yanında ortaya çıkacak terör eylemlerinin yatırımların beklenen getirilerinin azalmasına neden olacağını, böylece ülkeler arasındaki sermaye akımlarının durağanlaşacağını ifade etmişlerdir. Çalışma sonucunda terörizmin beraberinde getirdiği ülke riskinin, doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde azaltıcı etki yarattığı sonucuna ulaşılmıştır.

Filer ve Stanistic (2012), 169 ülke için terörizmin doğrudan ve dolaylı yatırımlar üzerindeki etkilerini dengesiz panel veri analizleri yardımıyla incelemişlerdir. Çalışmada, terörizmin doğrudan ve dolaylı yatırımlar üzerinde azaltıcı etkiye sahip olduğu, bu etkinin doğrudan yabancı yatırımlarda, dolaylı yatırımlara göre daha baskın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kang ve Lee (2005) ise, 1980-2002 döneminde 83 ülke verilerini kullanarak uyguladığı dinamik panel analizleri yardımıyla, terörizmin doğrudan yabancı sermaye girişini negatif ve anlamlı bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşımlardır.

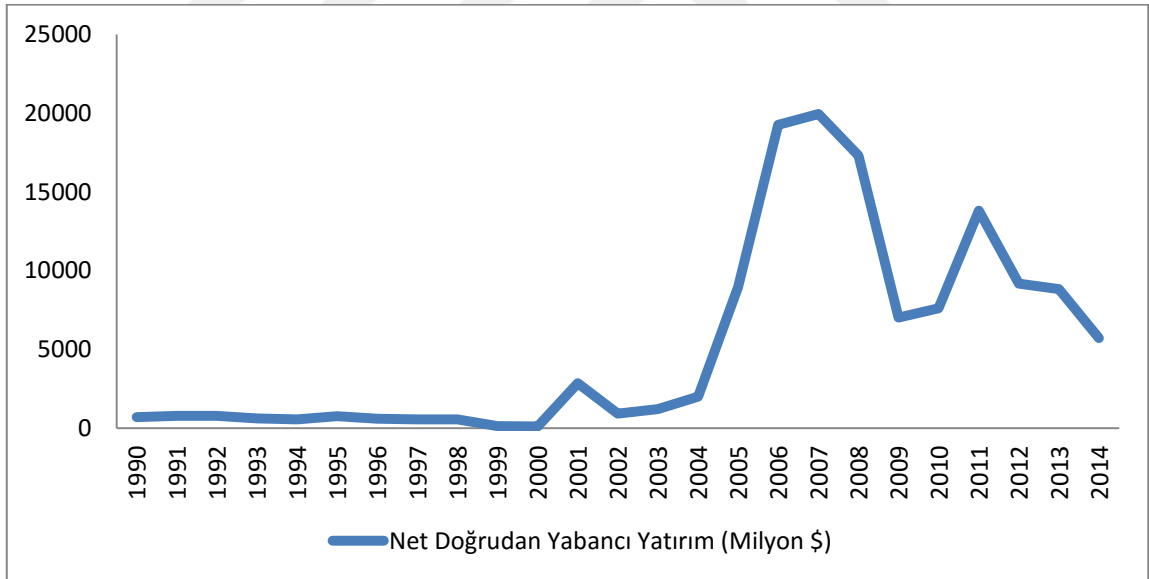
Enders ve Sandler (1996), İspanya ve Yunanistan'da terörizmin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkilerini, 1975-1991 dönemini dikkate alarak İspanya için ARİMA, Yunanistan için VAR modeli yardımıyla incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, terörizmin İspanya'da yıllık doğrudan yabancı yatırımları %13,5, Yunanistan'da ise %11,9 oranında azalmasına neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

---

¹⁰⁷Bruno S.Frey, Simon Luechinger ve Alois Stutzer, "Calculating Tragedy: Assessing The Costs of Terrosim", *Journal Of Economic Surveys*, C.21, S.1, (2007), s.24.

Terörizm ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki negatif ilişkinin birçok nedeni bulunmakta, bu nedenlerin başında ise risk ve belirsizlikler gelmektedir. Ayrıca terörizmin yoğun olduğu ülke ve bölgelerde, üretimde girdi olarak kullanılan hammadde ve ara mallara ulaşım hem daha zor, hem de daha maliyetli olmaktadır. Diğer taraftan, nitelikli işgücünün terörizmin neden olduğu göç olayları nedeniyle, söz konusu ülke veya bölgelerde oldukça kısıtlı olması, yatırımların önündeki bir başka engel olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye, doğrudan yabancı yatırımların ülke ekonomisine kazandırılması konusunda belli dönemlerde çeşitli politikalar izlemiş, ancak bu politikalarla beklenen etki yaratılamamıştır. 1990'lı yıllarda düşük seviyelerde seyreden doğrudan yabancı yatırımlar, gerek uluslararası piyasalardaki sermaye bolluğu, gerekse de AB ile yaşanan olumlu gelişmeler ve üyelik müzakerelerinin başlaması, 2005-2007 döneminde hızla artmasına neden olmuştur. 2008 yılından itibaren küresel piyasaların bozulması neticesinde azalma eğilimine girmiş, devam eden yıllarda dalgalı bir seyir izlemiştir.

Grafik 1. Türkiye'ye Giriş Yapan Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Net)

Kaynak: Dünya Bankası, <http://databank.worldbank.org/>

Doğrudan yabancı yatırımlar için uygulanan politikaların beklenen etkiyi yaratmamasının en önemli nedenlerden birisinin, uzun yıllar Türkiye'yi hedef alan terörizm olduğu düşünülmektedir. Bu konuda yapılan çalışmalar ise bu düşüncüyü doğrular niteliktedir. Altay vd. (2013), terörizmin Ortadoğu'daki ekonomik etkilerini Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan'a ait 1996-2010 yılları arasındaki verileri kullanarak

panel veri analizi yardımıyla incelemiş ve bu ülkelerde terörizmin doğrudan yabancı yatırımları negatif yönlü etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Omay vd. (2011) ise, Türkiye’de terörizm ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi doğrusal ve doğrusal olmayan zaman serileri yardımıyla incelemiştir. Çalışmada 1993-2003 dönemi dikkate alınmış ve terörizmin doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde geniş çaplı negatif etkiler yarattığı saptanmıştır. Diğer taraftan, terör eylemlerinin belirlenen eşik değerin üzerinde seyretmesi durumunda doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki negatif etkinin daha da yoğunluk kazanacağı ifade edilmiştir.

Söz konusu çalışmaların dışında, Merkez bankasının 2002 yılında düzenlediği ‘‘Dünyada ve Türkiye’de Terör’’ başlıklı konferansta, terörün Türkiye ekonomisi üzerine etkileri ön plana çıkmış, konuşmacı olarak katılan Orhan Morgil terörizmin başta sanayi olmak üzere yatırımlar üzerindeki olumsuz etkilerini şu şekilde ifade etmiştir. *‘‘Terör olayları birçok insanı ve firmayı ürkütüyor. Doğal olarak terörün oluşturduğu istikrarsızlık ve çekingenlik birçok firmanın Türkiye’ye gelmesini önlemiştir. Yine terörün oluşturduğu bütçe açıklarının getirdiği etkiler de, hem doğrudan sermaye yatırımlarının gelmesini engellemiş, hem de Türkiye’deki yerli sermayenin yeterli finansman kaynağı bulması ve daha düşük faizle yatırım yapma imkânını ortadan kaldırmıştır.’’*¹⁰⁸ Bu ifadeler ise, terörizm ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi açıkça ortaya koymuştur.

Terörizmin varlığı, ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımların sınırlı düzeyde kalmasına neden olurken, gelen yatırımlarda ise genel olarak, daha güvenli bulunan il veya bölgeler tercih edilmektedir. Bu bağlamda başta terör olaylarının yoğunlaştığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yabancı sermayeli yatırımlar kısıtlı seviyede bulunmaktadır. Türkiye’de faaliyet gösteren 42.150 adet yabancı sermayeli şirketin %64,4’ü Marmara, %14,9’u Akdeniz, %10,8’i Ege, %7,1’i İç Anadolu, %2,8’i ise diğer bölgelerde bulunmaktadır.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Orhan Morgil, ‘‘Terörün Sanayi Sektörü üzerindeki Etkileri’’, **Dünyada ve Türkiye’de Terör Konferansı**, Ankara: TCMB Yayınları, 2002, s.161.

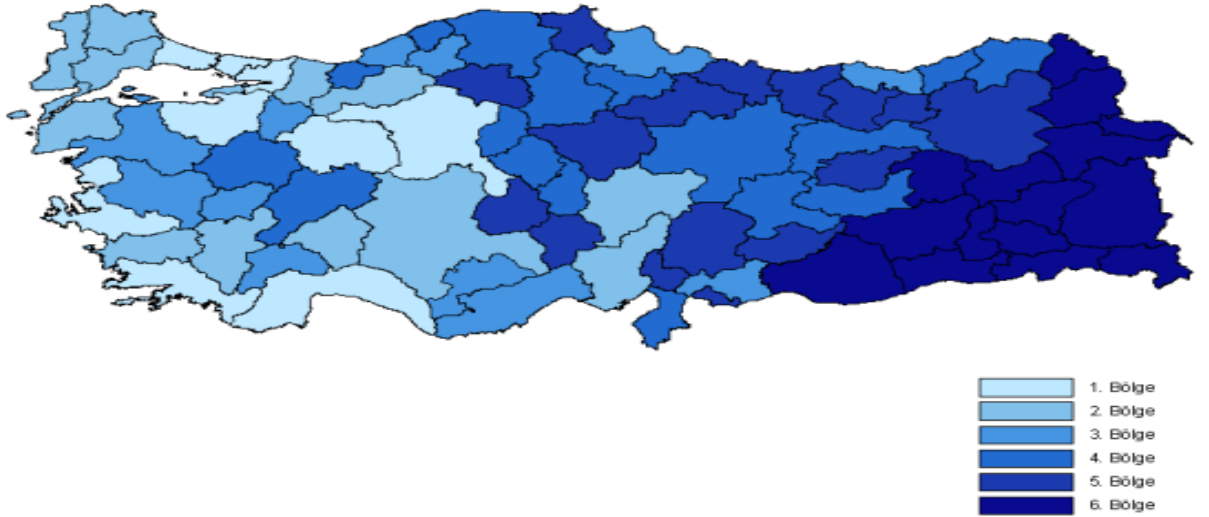
¹⁰⁹Ekonomi Bakanlığı, Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2014 Yılı Raporu, 2015. s.29.

Tablo 6. Yabancı Sermayeli Şirketlerin İllere Göre Dağılımı(İlk 10 İl)

İller	Şirket Sayısı (1954-2014)	Toplam Yabancı Sermayeli Şirket Sayısı İçindeki Payı(%)	Şirket Sayısı (2014)	Toplam Yabancı Sermayeli Şirket Sayısı İçindeki Payı(%)
İstanbul	25.267	59,95	2.966	63,23
Antalya	4.403	10,45	350	7,46
Ankara	2.497	5,92	174	3,71
İzmir	2.105	4,99	139	2,96
Muğla	1.533	3,64	40	0,85
Mersin	1.019	2,42	291	6,20
Bursa	629	1,49	14	0,30
Aydın	589	1,40	255	5,44
Kocaeli	578	1,37	29	0,62
Gaziantep	451	1,07	37	0,79
Diğer İller	3.079	7,30	396	8,44
Toplam	42.150	100	4.691	100,0

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, 2014, s.26.

Ekonomi Bakanlığı'nın 2015 yılında yayınladığı Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Raporuna göre, yabancı sermayeli şirketlerin en çok bulunduğu ilk 10 il arasında İstanbul %59,95'lik oranıyla ilk sırada yer almaktadır. İstanbul'u sırasıyla, Antalya, Ankara, İzmir, Muğla ve Mersin takip etmektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden ise sadece, terörizmin alan bulamadığı ve belli bir ekonomik seviyeye ulaşmış olan Gaziantep ili bulunmaktadır. Terör olaylarının sıkça yaşandığı iller ise, tüm iller içerisinde en son sıralarda yer almaktadır. Nitekim Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin büyük bir kısmında terörizm nedeniyle altyapı yatırımlarının yetersiz olduğu bilinmektedir. Yabancı yatırımcılar ise çeşitli devlet teşviklerine rağmen, hem terör tehdidinden, hem de terör nedeniyle oluşan altyapı yetersizliğinden dolayı bu bölgelerde yatırım yapmayı tercih etmemektedirler.

Grafik 2. Yatırımlara Yönelik Devlet Desteklerinin Bölgesel Yapısı

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, 2015:42

Grafik 2’de yatırım desteklerinin bölgeler açısından yapısı verilmektedir. Buna göre, illerin ekonomik gelişimlerine göre 6 bölge oluşturulmuş, oluşturulan bu bölgelere göre ise, yatırımlara sunulan devlet desteklerinin kapsamı belirlenmiştir. 1. Bölgede, ekonomik olarak en gelişmiş ve yatırım desteklerinin en az olduğu iller, 6. Bölgede ise, en az gelişmiş ve en fazla yatırım desteklerinin sunulduğu iller bulunmaktadır. Bu noktada, 6. Bölgedeki tüm illerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bulunan iller olduğu göze çarpmaktadır. Özellikle terörizm nedeniyle ekonomik olarak geri kalan söz konusu iller, yine terörizm nedeniyle, en yüksek devlet teşviklerine rağmen, yatırımlarda beklenen seviyeye ulaşamamaktadır. Bu durum terörizmin, doğrudan yabancı yatırımların ülkeye girişine olan önleyici etkisinin dışında, söz konusu yatırımların ülke içerisindeki dağılımını nasıl etkilediğini anlamamız açısından önemli bir gösterge olarak kabul edilmelidir.

3. TERÖRİZMİN İSTİHDAM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

3.1 İstihdam Kavramı

İstihdam kavramı, sözcük anlamı olarak hizmete almayı ve çalıştırmayı ifade ederken, ekonomik olarak istihdam ise, üretim faktörlerinin gelir elde etmek amacıyla çalışması veya çalıştırılması olarak tanımlanabilmektedir. İstihdam, bir ekonomide belli bir dönem içerisinde üretim faktörlerinin mevcut olan teknolojik düzeye göre hangi düzeyde kullanıldığıdır. İstihdamı dar anlamda tanımlamak gerekirse, işçilerin ücret karşılığında çalıştırılması, çalışma isteğinde olan kişilerin ücret karşılığında hizmetlerinden yararlanılması olarak ifade etmek mümkündür. Diğer bir ifadeyle istihdam, hizmete hazır olan emek faktörünün üretim aşamasında yer alması olarak tanımlanabilmektedir.¹¹⁰

İstihdam kavramı dar ve geniş anlamdaki tanımları itibariyle ikiye ayrılmaktadır. Geniş anlamdaki tanımıyla istihdam, bir ülkenin sahip olduğu emek, toprak ve sermaye olmak üzere tüm üretim faktörlerinin bir yıllık bir dönem içerisindeki kullanılma derecesini ifade etmektedir. Bahsedilen bu üretim faktörlerinin tamamının veya bir kısmının üretimde kullanılabilmesi mümkün olmaktadır. İstihdamın dar anlamdaki tanımı ise, bir ülkede, bir yıllık dönemde işgücü içerisinde yer alan insan gücünün üretime katılma, çalışma veya çalıştırılma derecesini ifade etmektedir.¹¹¹

Ülkelerin ekonomik olarak en temel hedefleri, toplumun refah seviyesini arttırmak için gerekli olan ekonomik politikaları geliştirmek ve uygulamaktır. Geliştirilen ve uygulanan bu politikalar içerisinde istihdam konusu son derece önemli bir yere sahiptir. Bunun nedeni ise, toplum refahının artırılması hedeflendiğinde, bu hedefe ulaşabilmenin en temel yolunun emeğin istihdam edilebilmesiyle mümkün olabileceği gerçeğidir. Nitekim diğer üretim faktörlerinin atıl kalması ekonomik sorunlar ortaya çıkarırken, emek faktörünün işsiz kalması ekonomik sorunlara ek olarak sosyal ve politik sorunların da ortaya çıkmasına neden olacaktır.¹¹²

---

¹¹⁰ Ali Özgüven, **İktisat Bilimine Giriş**, İstanbul: Filiz Kitapevi, 1996, s.339.

¹¹¹ Aziz Köklü, **Makro İktisat**, Ankara: S Yayınları, 1976, s.67.

¹¹² Orhan Türkay, **İktisada Giriş**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2005, s.234-235.

Ekonomi biliminde istihdam, Tam İstihdam, Eksik İstihdam ve Aşırı İstihdam olmak üzere sınıflandırılmaktadır.

Tam İstihdam; “işgücünün istihdam hacmine eşit olduğu ekonomik durum”, “makro düzeyde toplam işgücü talebinin toplam işgücü arzına eşit olduğu ekonomik durum” ve “çalışma arzu ve yeteneğinde olan kimselerin topluca üretime katılabildikleri ekonomik durum” olarak birçok şekilde tanımlanabilmektedir.¹¹³ Tam istihdam, bir ülkede çalışma isteğine sahip olan her bireyin istihdam edildiği ve üretim faaliyetlerine yer alarak mal ve hizmet üretiminde bulunabildiği durumu ifade etmektedir. Ayrıca tam istihdam, yalnızca emek faktörü için değil diğer üretim faktörleri için de geçerlidir. Yani hiçbir kaynağın atıl kalmadığı, ülkedeki tüm üretim faktörlerinin tam çalışır durumda olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁴ Böylece ekonomi tam istihdam durumunda iken, ülkedeki tüm üretim faktörlerinin atıl kalmaksızın üretime katılması nedeniyle reel milli gelir en yüksek seviyeye ulaşmaktadır. Böyle bir durumda ekonomi, belli bir teknoloji düzeyinde ve kapasitesi oranında üretebileceği en fazla mal ve hizmeti üretmektedir.

Bir ülkede, üretim faktörlerinin tam istihdam düzeyine ulaşp ulaşmadığını belirlemek son derece zor bir durumdur. Ülkedeki bütün kaynakların belli bir dönem içerisinde üretime dâhil olması her zaman için mümkün olmamakta, bu nedenle tam istihdam yalnızca piyasada bulunan üretim faktörlerinin tam olarak çalışma halinde olduğu durumu ifade etmektedir. Bir ülke ekonomisi tam istihdam durumunda iken üretimi daha da artırmak için, yatırımları veya emeğin verimliliğini arttırmak gerekmektedir.¹¹⁵

Eksik İstihdam; Bir ülke ekonomisinde, üretim faktörlerinin var olan teknolojik seviyesine göre tam ve en etkin bir şekilde kullanılmamasını ifade etmektedir. Böyle bir durumda, işgücünün bir kısmı sürekli ya da geçici olarak belirli bir ücret ve çalışma koşullarında istihdam edilememektedir. Diğer taraftan yalnızca emek faktörü değil, ülkenin sahip olduğu tüm üretim faktörleri etkin bir biçimde kullanılamamaktadır. Böylece, ekonomi içerisinde üretilen mal ve hizmetler kapasitenin altında gerçekleşmektedir. Üretim faktörlerinin atıl kalması ile ülke kaynakları israf edilmekte, potansiyel refah düzeyinin daha gerisinde bir yaşam standardı sürdürülmektedir.

¹¹³Cafer Unay, **Makro Ekonomi**, İstanbul: Ekin Kitapevi, 1996 s.207.

¹¹⁴ Sadun Aren, **İstihdam Para ve İktisadi Politika**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992, s.127.

¹¹⁵Unay, **a.g.e.**, s.208.

Diğer bir ifadeyle, eksik istihdam durumunda bir ülkede işgücünün bir kısmının çalışma isteği olduğu halde işsiz kalması söz konusu olmaktadır. Ekonomide var olan üretim faktörlerinin bir kısmının atıl kalması, yani çalıştırılmaması da eksik istihdam olarak değerlendirilmektedir. Tam istihdam seviyesine ulaşılabilmesi güç olduğundan, ülke ekonomileri genel olarak eksik istihdam seviyesinde bulunmaktadır. Atıl bulunan üretim faktörlerinin üretime dâhil olmaları durumunda, bir ekonomide üretilen mal ve hizmetler ile birlikte reel milli gelir de artmaktadır. Ayrıca Üretilen mal ve hizmetlere olan talep yetersizliği, bir ekonominin eksik istihdamda bulunmasını açıklayan en önemli nedenlerden biridir.¹¹⁶

Aşırı İstihdam; Bir ülkede bulunan üretim faktörleri, tam istihdam seviyelerine ulaşmış olduğu halde talep devam ediyor ise, yani mevcut üretim faktörleri miktarından daha fazla faktör istihdam edilmek isteniyorsa, bu ekonomide aşırı istihdam söz konusu olmaktadır. Bu durumda istihdam edilen işgücü, normal çalışma sürelerinden daha uzun süre çalıştırılmakta ve ekonomi sahip olduğu bütün üretim faktörleri ile tam istihdam seviyesinin üzerinde faaliyet göstermektedir. Böyle bir durumun temel nedeni ise, ekonomideki aşırı talep karşısında toplam arzı artırmak olarak ifade edilebilmektedir.¹¹⁷

3.2 İşsizlik Kavramı

İşsizlik kavramı, bireylerin çalışma isteğine ve gücüne sahip olduğu halde, belirli bir ücret ile kendilerine uygun olarak gördükleri bir iş bulamamaları olarak ifade edilebilmektedir. İşsizliğin tanımını oluşturan unsurlar göz önünde bulundurulduğunda, bir bireyin işsiz sayılabilmesi için öncelikle çalışma isteğine ve çalışabilecek güce sahip olması gerektiği anlaşılmaktadır. Çalışma isteği olmayan, iş aramayan veya çalışmasına engel teşkil edecek özel durumları bulunanlar işsiz olarak değerlendirilmemektedir. Buna karşılık, piyasada belirli ücret seviyelerinde vasıf ve niteliklerine uygun bir iş bulamayan bireyler ise işsiz kalmaya devam etmektedirler.¹¹⁸

İşsizliğin ortaya çıkış nedenleri başta ülkelerin ekonomik durumları olmak üzere çeşitli ölçütler dikkate alınarak incelenmektedir. Bu noktada en temel olarak yapısal,

---

¹¹⁶Halil Dirimtekin, **Makro İktisat**, Eskişehir: Bizim Kitapevi, 1981, s.199.

¹¹⁷ Tefik Pekin, **Makro Ekonomi: Para, Milli Gelir, İstihdam**, İzmir: Bilgehan Basım Evi, 1993, s.113.

¹¹⁸Sabahaddin Zaim, **Çalışma Ekonomisi**, İstanbul: Filiz Kitapevi, 1992, s. 133.

konjonktürel, mevsimlik, teknolojik, arızı ve gizli olmak üzere, farklı işsizlik türleri ortaya çıkmaktadır.

Yapısal İşsizlik; Bir ülkede, toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel yapısındaki değişimler neticesinde ortaya çıkan işsizlik, yapısal işsizlik olarak adlandırılmaktadır. Örneğin tarıma dayalı bir ekonomiden makineli tarıma geçilmesi, geleneksel tarım araçları üreten yerlerin kapanmasına ve pek çok mesleğin kaybolmasına neden olmuş, bu durum ise işsizliğe neden olmuştur.¹¹⁹ Bu bağlamda, yapısal işsizliğin nedenleri olarak, yeni bir ürün veya üretim metotlarının geliştirilmesi, kaynakların tükenmesi veya uluslararası rekabetler gösterilebilmektedir. Bunlara ek olarak, ülkedeki bir işletme ya da fabrikanın başka bölgelere taşınması, ya da kapanması veya bir firmanın faaliyetlerini sürekli olarak daraltması da yapısal işsizliğe neden olabilmektedir. Burada unutulmaması gereken nokta yapısal işsizliğin geçici değil sürekli olduğudur. Ayrıca yapısal değişimler bir defaya mahsus olarak görülmemelidir.¹²⁰

Yapısal işsizlik, genel olarak az gelişmiş ülkelerde görülmekle birlikte gelişmiş ülkeler açısından da bir anlam ifade etmektedir. Nitekim gelişmiş ülke ekonomilerinde, talep yapısında meydana gelen değişiklikler, ticaret yollarının değişmesi ya da gelişmiş diğer ülkeler ile aralarındaki ticaret açığının artışı gibi nedenlerle durgunluğa girebilmektedirler. Bu durgunluk ise yapısal işsizliği beraberinde getirmektedir.¹²¹

Konjonktürel işsizlik; Ekonomideki dalgalanmalara bağlı olarak ortaya çıkan bir işsizlik olarak değerlendirilmektedir. Belli bir dönemde ekonomide yaşanan talep daralmaları, üretim ve yatırımlarda da daralmaya yol açmakta, böyle bir durum ise işsizliğin kaynağını oluşturmaktadır. Konjonktürel işsizlik, özellikle dayanıklı mal üreten sanayi kollarında kendisini hissettirmekle birlikte, bölgelere ve sanayi kollarına göre farklılık gösterebilmektedir. Tüm bunların yanında, konjonktürel işsizlik durumunda en çok etkilenecek kesim genç işçilerdir. Genç işçileri ise sırasıyla yaşlı işçiler ve orta yaşlı işçiler izlemektedir.¹²²

---

¹¹⁹ Adnan Mahiroğulları ve Âdem Korkmaz, **İşsizlikle Mücadelede Emek Piyasası Politikaları (Türkiye ve AB Ülkeleri)**, İstanbul: Filiz Kitapevi, 2005, s.29-30.

¹²⁰ Kuvvet Lordoğlu, **Çalışma Ekonomisine Giriş**, Bursa: Alan Yayıncılık, 1986, s.88.

¹²¹ Zaim, **a.g.e.**,s.175.

¹²² **a.g.e.**,s.177.

Mevsimlik işsizlik; Mevsim koşullarından kaynaklanan mal ve hizmet talebindeki azalma ya da mal arzı yetersizliğine bağlı olarak ortaya çıkan işsizlik türüdür.¹²³ Genel olarak tarıma dayalı ekonomilerde ve tarım kesiminde görülmektedir. Bazı mevsimlerde iklim koşulları nedeniyle çalışma olanağının ortadan kalkması, mevsimlik işsizliğe neden olmaktadır. Özellikle az gelişmiş ülkelerde tarım, yılın belirli dönemlerinde kısmen çalışma imkânı sağlamak ve çoğu zaman ise alınması gereken önlemlerin göz ardı edilmesi neticesinde tarımsal nüfus neredeyse yılın yarısında işsiz kalmaktadır. Böyle bir durumda ortaya çıkan bu işsizlik, mevsimlik işsizlik olarak adlandırılmaktadır.¹²⁴

Teknolojik işsizlik; Mal ve hizmet üretiminde insan gücü yerine makinenin kullanılmasından, yeni teknoloji ve tekniklerin uygulanması ile emeğe duyulan talebin azalmasından kaynaklanan işsizlik türü olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda mal ve hizmet üretiminde yüksek teknolojilerin kullanılması, daha az insan gücüne ihtiyaç duyulmasına ve bu durumda işsizliğe yol açmaktadır. Ancak, kullanılmaya başlanan yeni teknolojiler kısa vadede işsizliğe neden olsa da, uzun vadede ortaya çıkacak yeni iş ve mesleklerin istihdamın yeniden artmasını sağlayacağı görüşü birçok yazar tarafından ifade edilmektedir.¹²⁵

Arızı işsizlik; Bir ülke ekonomisinde emek arz ve talebi arasında genel bir denge sağlanmış olsa bile, işgücünde yaşanan kısa süreli yer değişimleri, arızı işsizliğe neden olmaktadır. Nitekim kapitalist ve liberal ekonomi düzeni içerisinde istihdam edilen bireyler, istedikleri işe diledikleri zaman girebilme ve diledikleri zaman bu işi terk edebilme özgürlüğüne sahiptirler. Bu nedenle herhangi bir işte istihdam edilen bireyler, buldukları iş ya da mesleklerden ayrılarak, yeni iş veya meslek seçebilmektedirler. Bu durum ise bireylerin bir süre işsiz kalmalarına neden olabilmektedir.

Gizli işsizlik; Bireylerin görünürde çalışması, ancak bu çalışanların toplam üretim içerisinde katkılarının çok sınırlı veya hiç olmaması durumunu ifade etmektedir. Bu nedenle bu tür çalışanların o iş alanından ayrılmaları durumunda, üretim seviyesinde herhangi bir değişiklik meydana gelmemektedir. Bu bağlamda gizli işsizlik, bireylerin çalışır görünmesiyle birlikte, elinde olan veya olmayan bir takım nedenlerle mal ve

¹²³Mahiroğulları ve Korkmaz, **a.g.e.**, s. 31.

¹²⁴Cahit Talas, **Sosyal Güvenlik ve Türk işçi Sigortaları**, 2.b. Ankara: Güney Matbaacılık, 1953, s. 121.

¹²⁵Mahiroğulları ve Korkmaz, **a.g.e.**, s. 30.

hizmet üretimine katkısı olmamasından veya düşük verimle çalışmasından kaynaklanmaktadır.¹²⁶

3.3 Türkiye’de Uygulanan İstihdam Politikaları

İşsizlikle mücadelede kapsamında uygulamaya konulan politikalar, her ülkenin istihdam ve işgücü piyasasının özelliklerine göre farklılıklar gösterebilmektedir. Ancak bu politikalar genel olarak aktif ve pasif istihdam politikaları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Aktif istihdam politikaları; Herhangi bir alanda istihdam edilmeyen bireylerin iş bulmada yaşayacağı güçlükleri giderme, yeni istihdam imkânları yaratma, emek arz ve talep dengesini sağlama gibi temel ilkeler üzerine inşa edilmiştir. Aktif istihdam politikaları en temel biçimde, işsizlik öncesi istihdamı koruyucu ve artırıcı politikalar bütünü olarak ifade edilebilmektedir. Bu bağlamda, aktif istihdam programları, mesleki danışmanlık, kariyer yönetimi hizmetleri, iş arama stratejileri ve farklı meslek eğitimlerini kapsamaktadır.¹²⁷

Türkiye’de istihdam ve işsizlik gibi sorunların ortadan kaldırılmasında izlenecek istihdam politikalarının uygulanabilmesi için, 617 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) kurulmuştur.¹²⁸ 1946 yılında kurulan Türkiye İş Kurumu’na 2003 yılında yeni bir nitelik kazandırılmış ve Türkiye’de aktif istihdam politikalarını uygulama görevi verilmiştir. Diğer taraftan özel istihdam büroları da açılarak İŞKUR’un bu konuda tekel olmasının önüne geçilmiştir.¹²⁹

Görevleri doğrultusunda öncelikli amacı işsiz olan bireylerin istihdam edilmesini sağlamak olan İŞKUR, ayrıca uyguladığı aktif istihdam politikaları ile işgücü piyasasında belirleyici bir rol oynamaya çalışmaktadır. İŞKUR’un hayata geçirdiği

¹²⁶Süleyman Özdemir, Halis Y. Ersöz, İbrahim Sarioğlu, **İşsizlik Sorununun Çözümünde KOBİ’lerin Desteklenmesi**, İstanbul: İTO yayınları, 2006, s.73.

¹²⁷Özlem Işığışık, B. Faik Emirgil, “Aktif İşgücü Piyasası Politikaları Ve Meslek Yetiştirme: İşgücü Yetiştirme Kurslarının Etkinliğinin Bursa İli Örneğinde İncelenmesi”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S.57, (2009), s.217.

¹²⁸Burçin Yılmaz Eser, Harun Terzi, “Türkiye’de İşsizlik Sorunu Ve Avrupa İstihdam Stratejisi” **Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi**, S.30, /Ocak-Haziran 2008), s.7.

¹²⁹Meryem Koray, **Sosyal Politika**, İstanbul: İmge Yayınevi, 2005, s.379.

başlıca programlar; istihdam garantili işgücü yetiştirme kursları, iş kurmak isteyenlere yönelik meslek edindirme kursları, çeşitli meslek geliştirme kursları, engellilere yönelik mesleki eğitim ve rehabilitasyon programları, hükümlülerin mesleki eğitimine yönelik faaliyetler, işsizlik sigortası kapsamında işsizlere verilen eğitimler olarak sıralanabilecektir.¹³⁰

Tablo 7. Türkiye İş Kurumu İstatistikleri

Yıllar	Başvurular	Açık İş	İşe Yerleştirme	Kayıtlı İşsiz
2004	646.182	109.678	76.257	811.948
2005	516.703	113.827	81.685	881.261
2006	564.388	151.794	85.882	1.061.853
2007	656.969	186.922	111.375	696.538
2008	1.275.674	178.620	109.595	987.840
2009	1.435.024	165.890	118.278	1.689.349
2010	1.217.936	368.636	205.231	1.414.541
2011	1.398.355	660.623	363.672	1.844.965
2012	2.296.325	991.804	556.587	2.372.262
2013	2.359.304	1.481.196	671.578	2.610.969
2014	2.375.583	1.735.892	701.435	2.747.978

Kaynak: İŞKUR 2014 İstatistik Yıllığı Raporu, s.287

Türkiye İş Kurumunu 2014 İstatistik Yıllığına göre hemen her yıl Türkiye’de işsiz sayısı yükselmekte ve 2014 yılı itibariyle 2,7 milyon kayıtlı işsiz bulunmaktadır. Ayrıca işsiz sayısının yanında İŞKUR’a iş başvurusunda bulunanlar, işe yerleştirilenler ve açık iş sayıları da artmaktadır. 2014 yılında 2,7 milyon kayıtlı işsiz 2,3 milyonu İŞKUR’a başvurmuş, bunların ise 701 bini işe yerleştirilmiştir.

Pasif İstihdam Politikaları; İşsizliğin getirmiş olduğu olumsuzların telafi edilmesini amaçlayan ve işsiz olan bireylere belirli bir güvence sağlamaya yönelik uygulanan kısa vadeli programlardır. Bunlar genel olarak işsizlik sigortası, işsizlik yardımı, iş kaybı tazminatı, kısa dönem ödeneği gibi işlemlerden oluşmaktadır.¹³¹ Bu programlar içerisinde İşsizlik sigortası, işsiz kalan bireylerin gerekli olan şartları karşılaması

¹³⁰ Çağlayan Özdemir, “Avrupa Birliği Ve Türkiye’de İzlenen İstihdam Politikaları Ve Etkileri” (İstanbul Üniversitesi, AB Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2009, s.90-91.

¹³¹ İbrahim Görücü, “Türkiye’de İşgücü Piyasası Yönetimi Ve Bir Model Önerisi” (İnönü Üniversitesi, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi), Malatya, 2006, s.59.

durumunda belli bir süre almış olduğu desteklerdir. İş kaybı tazminatı, devlete ait olan işletmelerin özelleştirilmeleri neticesinde, çalışanların 4046 sayılı yasaya göre işten çıkarılmaları halinde diğer tazminatların yanında, ayrıca özelleştirme fonundan aldıkları ödemelerdir. Bu tazminatlar çalışanların hizmette buldukları gün sayılarına göre hesaplanarak ödenmektedir.¹³² Kısa çalışma ödeneği ise, işverenlerin işlerini devam ettirmeleri için sağlanan desteklerdir. Böylece muhtemel bir işten çıkarılmalar durumunda ödenecek işsizlik sigortasının önüne geçilmekte ve işsizliğin yaratacağı sosyal sorunların engellenmesi hedeflenmektedir.¹³³

3.4 Türkiye’de İstihdamın Yapısı

Ülkedeki istihdam yapısını görebilmek için, o ülkedeki çalışanların hangi sektörlerde istihdam edildiğinin, işteki durumunun ve eğitim seviyesinin incelenmesi, ayrıca istihdamdaki kayıt dışılığın bilinmesi gerekmektedir. Türkiye’de çalışanların büyük kısmı hizmetler sektöründe istihdam edilmektedir. Hizmetler sektörünü ise sırasıyla, tarım, sanayi ve inşaat sektörleri takip etmektedir. Türkiye’de geliştirilmesi beklenen sanayi sektöründe istenilenin gerçekleştirilemediği, sektörde yaratılan istihdamda küçük dalgalanmalar olsa da, aynı seviyesini koruduğu görülmektedir. Diğer taraftan inşaat sektörünün istihdamdaki payı ise yükselme eğilimindedir.

Tablo 8. Türkiye’de İstihdamın Yıllara Göre Sektörel Dağılımı

Yıllar	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmetler
2004	29,1	20,0	4,9	46,0
2005	25,7	20,8	5,5	48,0
2006	24,0	21,0	5,9	49,1
2007	23,5	20,8	5,9	49,8
2008	23,7	20,9	5,9	49,5
2009	24,6	19,2	6,1	50,1
2010	25,2	19,9	6,3	48,6
2011	25,5	19,5	7,0	48,1
2012	24,6	19,1	6,9	49,4
2013	23,6	19,4	7,0	50,0
2014	21,1	20,5	7,4	51,0

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/>,

¹³² Anıl Yürekli, “AB’nin İstihdama Yönelik Politikaları Ve Türkiye’nin Uyumu” (Marmara Üniversitesi, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 2009, s.82.

¹³³ Görücü, **a.g.t.**, s.210.

TÜİK verilerinde en dikkat çekici nokta tarım sektörüne aittir. Nitekim gelişmiş ülkelerde tarım sektörünün istihdam içerisindeki payı oldukça düşük olmakta iken, gelişmekte olan ülkelerde ise tarım sektörünün payının hızla azalması, sanayi sektörünün de artması beklenmektedir. Ancak Türkiye’de tarımın payı bir miktar azalsa da hala oldukça yüksek seviyelerde bulunmakta ve sanayi sektöründe beklenen artışı sağlanamamaktadır. Diğer bir ifadeyle, tarımda istihdam bir miktar azalırken, sanayi ve hizmet sektörlerinde yeni, verimli, formel istihdam imkanları sağlanamamıştır. Bu bağlamda gerçekleşen yapısal dönüşüm, kırsal yoksulluk, enformel istihdam, artan gelir eşitsizliği ve kentsel alanlarda artan sosyal dışlanmaya neden olmuştur.¹³⁴

Türkiye’de istihdamın sektörler itibariyle dağılımı gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında, sağlıksız bir yapı açık bir şekilde göze çarpmaktadır. Sektörler arasındaki büyük fark, sektörler arasında gelir eşitsizliğine de yol açmaktadır. Bu husus, tarım sektöründe istihdam edilenlerin ve yaşayanların daha da fakirleşmesine, buradaki işgücünün diğer sektörlere kaymasına ve kısa zamanda gerekli niteliğe kavuşmanın imkânsızlığı sonucunda, bu sektörlerde vasıfsız işgücü yığılmasına neden olmaktadır.¹³⁵ Sanayi sektöründe yeterli istihdam artışının sağlanamaması ve kırsal kesimden kentlere göç ederek buralarda yığılmış ve niteliksiz hale gelen işgücünün sanayi sektöründe istihdam imkânı bulamaması, bu işgücünün daha çok hizmet sektörüne yönelmesine neden olmakta, bu durum ise, hizmet sektörünün sağlıksız bir şekilde büyümesine yol açmaktadır.¹³⁶

Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri hakkında bilgi vermesi açısından istihdam edilenlerin işteki durumları da derece önemlidir. Nitekim gelişmiş ülkelerde istihdam edilenler içerisinde en büyük payı ücretli ve maaşlı çalışanlar oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ise genel olarak, kendi hesabına çalışanların ve ücretsiz aile işçilerinin payı yüksek seviyelerde bulunmaktadır. Bu bağlamda, ülke ekonomik açıdan geliştiği sürece

---

¹³⁴Faruk Sapançalı, “Türkiye’de İşgücü Piyasası, Sorunlar ve Politikalar”, **TUHS İş Hukuku ve İktisat Dergisi**, C.21, S.2-3, (Kasım 2007/Şubat 2008), s.12.

¹³⁵Sedat Murat, **İstanbul’un İşgücü ve İstihdam Yapısı**, İstanbul: İTO yayınları, 2007, s.251.

¹³⁶TÜGİAD, **2000’li Yıllara Doğru Türkiye’nin Önde Gelen Sorunlarına Yaklaşımlar: VIII-İstihdam**, İstanbul: Simge Ofis Matbaacılık, 1995, s. 25.

ücretli çalışanların istihdamdaki payının artması, kendi hesabına çalışanların ve ücretsiz aile işçilerinin payının ise azalması beklenmektedir.¹³⁷

Tablo 9. Türkiye’de İstihdam Edilenlerin Yıllara Göre İşteki Durumu

Yıllar	Ücretli ve Yevmiyeli	İşveren	Kendi Hesabına Çalışan	Ücretsiz aile işçisi
2004	54,5	5,1	23,3	17,2
2005	57,0	5,5	23,4	14,2
2006	58,9	5,7	22,3	13,1
2007	60,4	5,7	21,1	12,7
2008	61,0	5,9	20,4	12,7
2009	60,0	5,7	20,8	13,5
2010	60,9	5,3	20,1	13,6
2011	61,7	5,2	19,4	13,7
2012	62,9	5,0	18,9	13,2
2013	64,1	4,6	18,7	12,6
2014	66,0	4,5	17,3	12,2

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/>.

TÜİK verilerine göre, Türkiye’de istihdam edilenler içerisinde ücretli ve maaşlı çalışanlar en yüksek paya sahiptir. Burada ücretli ve maaşlı kesimin artış eğiliminde olması, sosyal güvenceye sahip olanların sayısının da arttığını göstermesi açısından oldukça önemlidir.¹³⁸ İşveren ve kendi hesabına çalışanların payında ise bir miktar azalma eğilimi bulunmaktadır. Diğer taraftan, ücretsiz aile işçiliğinin payı küçükte olsa azalma eğiliminde olmasına rağmen hala yüksek seviyelerde olduğu görülmektedir.

Çalışanların eğitim durumlarında ise, en büyük payı yıldan yıla azalma eğilimine sahip olsa da halen diğerlerinin çok üzerinde olan lise altı eğitilmişlerin oluşturduğu görülmektedir. Diğer taraftan en küçük pay ise okur-yazar olmayan kesime aittir. Lise ve dengi eğitilmişlerin payına baktığımızda inişli çıkışlı dalgalanmalar yaşansa da genel trendin artış yönünde olduğu görülmektedir. Burada en olumlu gelişme yüksek

¹³⁷Yasemin Uyar “Türkiye’de Uygulanan İşsizlik ve İstihdam Politikalarının Avrupa Birliği Uyum Sürecine Etkileri (1980 Sonrası)” (A.M.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Aydın, 2005, s.62.

¹³⁸Aslan Eren, **Türkiye Ekonomisi**, Bursa: Ekin Yayınları, 2010, s.55.

öğretimlilerde yaşanmaktadır. Her ne kadar yüksek öğretimlilerin istihdam içerisindeki payı oldukça yetersiz olsa da iyi bir artış eğilimi yakaladığı görülmektedir.

Tablo 10. Türkiye’de İstihdam Edilenlerin Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı

Yıllar	Okur-Yazar Olmayanlar	Lise Altı Eğitimler	Lise ve Dengi Eğitimler	Yükseköğretim
2000	8,9	65,9	16,5	8,7
2001	8,9	65,4	16,7	9,0
2002	7,7	64,5	17,8	10,0
2003	7,1	63,1	18,8	11,0
2004	6,4	62,5	19,6	11,2
2005	5,5	61,1	21,0	12,4
2006	5,2	60,2	21,4	13,2
2007	4,8	69,5	21,8	13,9
2008	4,5	59,1	21,6	14,8
2009	4,7	59,0	20,7	15,6
2010	4,8	59,5	19,7	16,0
2011	4,8	59,0	19,6	16,6
2012	4,5	57,5	19,9	18,1
2013	4,3	56,6	20,1	18,9
2014	4,2	56,2	20,0	19,6

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/>.

İstihdam yapısının önemli göstergelerinden biri de kayıt dışılıktır. Kayıt dışı istihdam, bir ülkede istihdam edilen işgücünün çalıştıkları işten dolayı herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı olmadığı durumunu ifade etmektedir. Kayıt dışı istihdam ya da bir diğer ifadeyle kayıt dışı ekonomi; nedenleri, sonuçları ve işleyişi açısından çok boyutlu karmaşık bir yapıya sahip olmakla birlikte, birçok ülkede olduğu gibi, Türkiye için de en önemli sorunlardan biri olarak ifade edilmektedir.¹³⁹ Türkiye’de kayıt dışı istihdam sorununun ortaya çıkmasının altında birçok neden bulunmaktadır. Bu nedenlerin başında ise istihdam üzerindeki vergilerin oldukça yüksek olması gelmektedir. Böylece nüfus artış hızının yüksek olmasına karşın, formel istihdamdaki artış hızı bunun altında kalmakta, bu durum ise kayıt dışılığa neden olmaktadır.¹⁴⁰

¹³⁹ Murat, a.g.e., s.236.

¹⁴⁰ TÜSİAD, **Türkiye’de İşgücü Piyasası ve İşsizlik**, İstanbul: TÜSİAD Yayın No. 2002/12-354, 2002, s. 98.

Tablo 11. Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam

Yıllar	Toplam istihdam (000)	Kayıt Dışı İstihdam (000)	Kayıt Dışı İstihdam Oranı (%)
2004	19.632	9.843	50,13
2005	20.066	9.666	48,17
2006	20.423	9.593	46,97
2007	20.738	9.423	45,43
2008	21.194	9.220	43,50
2009	21.277	9.328	43,84
2010	22.594	9.772	43,25
2011	24.110	10.139	42,05
2012	24.821	9.686	39,02
2013	25.524	9.379	36,74
2014	25.933	9.069	35,0

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/>.

TÜİK verilerine göre, Türkiye’de kayıt dışı istihdam oldukça yüksek seviyelerde seyretmektedir. Öyle ki, herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı olmadan çalışanların sayısı, 2004 yılından itibaren artış ya da azalış yönünde dalgalanmalar yaşansa da rakamsal olarak miktarını koruduğu görülmektedir. Diğer taraftan toplam istihdam rakamlarının artış trendinde olması, kayıt dışı istihdamın toplam istihdam içerisindeki payının azalmasına neden olmaktadır.

Tablo 12. Türkiye’de kayıt Dışı İstihdamın Sektörel Yapısı

Yıllar	Kayıt Dışı İstihdam (000)	Tarım Sektöründe Kayıt Dışı İstihdam (000)	Tarım Sektörünün Kayıt Dışı İstihdamdaki Payı (%)	Tarım Dışı Sektörlerde Kayıt Dışı İstihdam (000)	Tarım Dışı Sektörlerin Kayıt Dışı İstihdamdaki Payı (%)
2004	9.843	5.136	52,2	4.708	47,8
2005	9.666	4.547	47,0	5.119	53,0
2006	9.593	4.307	44,9	5.285	55,1
2007	9.423	4.290	45,5	5.132	54,5
2008	9.220	4.406	47,8	4.814	52,2
2009	9.328	4.503	48,3	4.825	51,7
2010	9.772	4.857	49,7	4.915	50,3
2011	10.139	5.151	50,8	4.988	49,2
2012	9.686	5.098	52,6	4.589	47,4
2013	9.379	5.009	53,4	4.369	46,6
2014	9.069	4.500	49,6	4569	50,4

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/>.

Türkiye’de, kayıt dışı istihdamın önemli kısmını tarım sektöründe istihdam edilenler oluşturmaktadır. Nitekim tarım sektörünün, toplam istihdam içerisinde halen önemli bir yere sahip olması ve tarım sektöründe çalışanların çok büyük bir kısmının kayıt dışı olarak istihdam edilmesi, bu durumun başlıca nedenleri olarak görülmektedir.

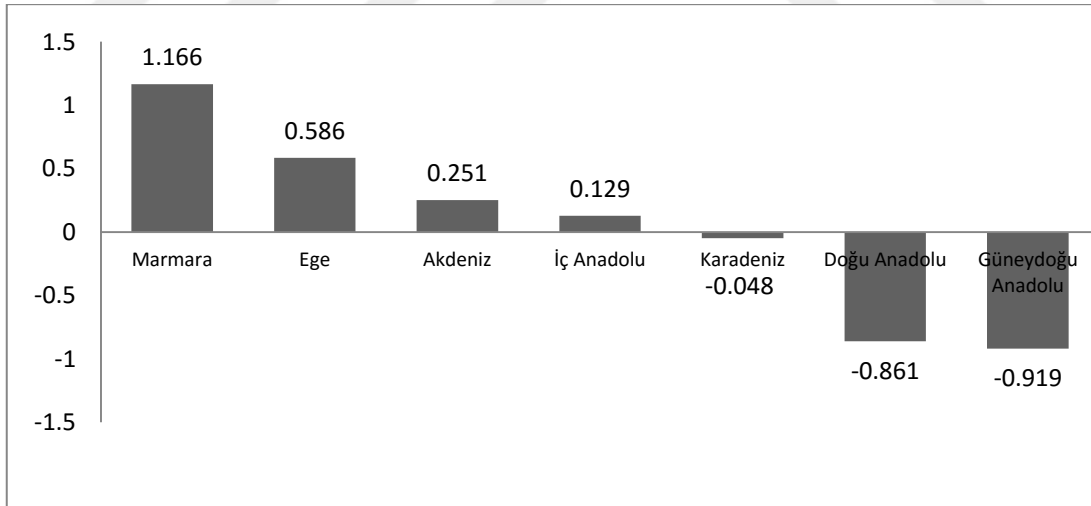
3.5 Terörizmin İstihdam Üzerindeki Etkileri

Terörizmin ekonomi üzerinde yaratmış olduğu etkiler genel olarak dört temel aşamada ortaya çıkmaktadır. Terör eylemleri ilk olarak hedef alınan ülkenin beşeri ve fiziki sermaye stoklarını etkilemektedir. İkinci olarak, terör eylemleri belirsizliği artırarak güven ortamının kaybolmasına neden olduğundan, ekonomi çevrelerinin tasarruf, yatırım ve tüketim davranışlarında farklılıklar yaratarak, kaynak dağılımındaki dengeyi bozmaktadır. Üçüncü olarak, yaşanan terör eylemleri, yabancı kaynakların güvenli bulunan başka ülkelere doğru kaydırılmasına neden olmaktadır. Dördüncü olarak ise,

terör nedeniyle güvenlik önlemlerinin artırılması, işlem maliyetlerinin de artmasına neden olmakta ve kaynakların daha verimli alanlarda kullanılabilmesini engellemektedir¹⁴¹

Özellikle bir ülkede ortaya çıkan ve belli bir coğrafi bölgesinde yoğunlaşan terör eylemleri, o bölgelerde yapılması planlanan yatırımları engellemekle birlikte, var olan yatırımların da bölgeyi terk etmesine neden olmaktadır.¹⁴² Nitekim bu tür terör eylemleri, güvenlik harcamalarını artırarak bir taraftan kamu sermayesinin azalmasına neden olmakta, diğer taraftan ise özel yatırımların zarar görmesine yol açmaktadır. Söz konusu bölgenin kamu ve özel yatırımlardan mahrum bırakılması, o bölgenin hepten geri kalmasına neden olmaktadır.

Albayrak vd. yapmış oldukları ‘Türkiye’de Coğrafi Bölgelere Göre İllerin 2012 Yılı Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması’ adlı çalışmalarında, başta İstihdam, güvenlik, İmalat sanayi, tarım, dış ticaret, enerji ve altyapı ile ilgili tüm göstergeler olmak üzere, toplam 63 sosyoekonomik değişken kullanarak hem coğrafi bölgeler, hem de iller arasındaki gelişmişlik farklılıklarını ortaya koymuşlardır.

Grafik 3. Coğrafi Bölgelere Göre 2012 Yılı Sosyoekonomik Gelişmişlik Farkları

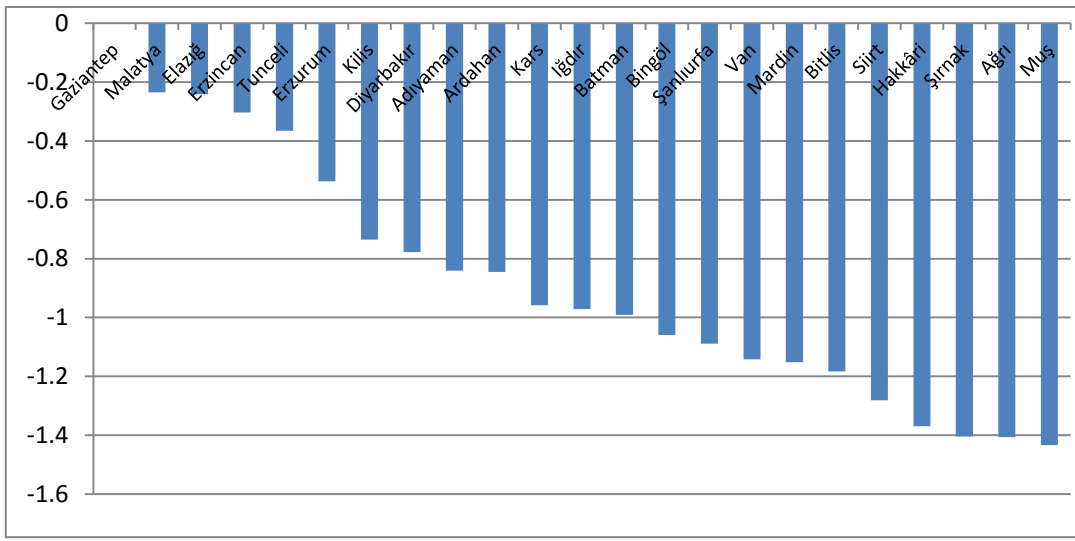
Kaynak: Albayrak vd. 2015, s.5.

Çalışma sonucunda, sosyoekonomik gelişmişlik düzeyini gösteren en yüksek endeks değerini oldukça yüksek bir farkla Marmara bölgesi elde etmiştir. Marmara bölgesini ise

¹⁴¹Bruno S. Frey, Simon Luechinger ve Alois Stutzer, (2007) “Calculating Tragedy: Assessing the Costs of Terrorism”, *Journal of Economic Surveys*, C.21, S.1, 2007, ss. 1-24.

¹⁴² Robert Greenbaum, Laura Dugan ve, Gary Lafree, “The Impact of Terrorism on Italian Employment and Business Activity”, *Urban Studies*, C. 44, S.5-6, (Şubat 2007), ss. 1093-1108.

sırasıyla Ege, Akdeniz, İç Anadolu ve Karadeniz bölgeleri takip etmiştir. Çalışmada en düşük endeks değerlerine ise, sırasıyla Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgeleri sahip olmuştur. Bu bölgelerin çok açık bir farkla diğer bölgelerin sosyoekonomik olarak gerisinde kalmasının nedeni düşünüldüğünde akla ilk olarak terörizm gelmektedir. Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin önemli bir kısmında, 30 yılı aşkın süredir devam eden terör ve şiddet olayları, bu bölgelerde tarımdan sanayiye, üretimden istihdama, altyapıdan güvenliğe kadar her alanda gelişimin önündeki en büyük engel olarak karşımıza çıkmaktadır.

Grafik 4. Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki İlleri Sosyoekonomik Gelişmişlik Farkları

Kaynak: Albayrak vd. 2015, s.12,13.

Terörizmin, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin sosyoekonomik olarak geri kalmışlığındaki etkisinin daha açık görülebilmesi için bölge illerini incelememiz yerinde olacaktır. Yukarıda bulunan grafiğe göre, sosyoekonomik gelişmişliği en yüksek olan iller, terör olaylarının neredeyse hiç görülmediği Gaziantep ve Malatya olmuştur. Söz konusu illerin ardından ise, terör olaylarının nispeten az olduğu yerler gelmektedir. Sosyoekonomik olarak en az gelişmiş iller ise terör örgütünün geniş alanlar bulduğu ve yoğun olarak terör olaylarının yaşandığı yerler olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar ise, terörizmin sosyoekonomik gelişmişliği yakından etkilediğini göstermektedir.

Bölgeler arasındaki bu gelişmişlik farkları ekonomik hayatın her alanında hissedilmekte, özellikle istihdam alanlarının kısıtlı kalmasına neden olmaktadır. Bu

konuda çalışma yapan Greenbaum, Dugan ve LaFree (2007), ülkelerin belirli bölgelerinde yoğunlaşan suç olaylarının bölgedeki ekonomik faaliyetler üzerindeki etkilerini ortaya koymak üzere İtalya'nın il düzeyindeki 1985-1997 dönemindeki verileri panel veri analizleri yardımıyla incelemişlerdir. Çalışmada terörizmin bölge ekonomisi üzerindeki etkilerinin istihdam ve işletmelere olan yansımaları araştırılmış, analiz sonucunda terörizmin yoğunlaştığı illerde yeni işletmelerin ve istihdamın anlamlı bir biçimde azaldığı görülmüştür.

İtalya'da ortaya çıkan bu sonuç, terörizmle çok daha fazla karşı karşıya kalan Türkiye için de geçerlidir. Özellikle terör olaylarının yoğun olarak yaşandığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde, terör örgütleri tarafından yatırımcı ve işçiler tehdit edilmekte, işyerleri ve şantiyeler basılmakta ve böylece söz konusu bölgeye yapılacak kamu ve özel sektör yatırımları engellenmektedir. Ayrıca, yaşanan bu tür olaylar yalnızca doğrudan tehditlere maruz kalan yatırımcıların değil, diğer yatırımcılarında yapmayı planladığı yatırımlardan güvenlik sorunları nedeniyle vazgeçmelerine neden olmaktadır. Yaşanan tüm bu gelişmeler ise bölgenin kalkınmasına, yaratılabilecek yeni istihdam alanlarının engellenmesine neden olmakta, işsizlik ve yoksulluğu arttırmaktadır.

Grafik 5. İller Bazında İşsizlik Oranları (2013)

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Araştırmaları, s.21.

Terörizm ve istihdam ilişkisi hakkında fikir vermesi açısından illere ve bölgelere göre işsizlik oranlarının incelenmesi yerinde olacaktır. TÜİK verilerine göre, işsizliğin en

yüksek olduğu iller sırasıyla Batman, Mardin, Siirt, Şırnak ve Diyarbakır olduğu görülmektedir. Bu iller aynı zamanda uzun yıllardır terörizmin yoğun olarak alan bulduğu ve eylemlerini gerçekleştirdiği bölgelerdir. Türkiye genelinde işsizlik oranı %9,7 iken, bu oran Batman'da %23,4, Mardin'de %20,6, Siirt'te %20,5, Şırnak'ta %20,1 ve Diyarbakır'da %18,7 olarak gerçekleşmiştir. Düzey 2 bölgeleri dikkate alındığında ise, Batman, Mardin, Siirt ve Şırnak'tan oluşan TRC3 bölgesi %36,9 ile işgücüne katılım oranı en düşük orana sahip bölgedir ve Türkiye'deki toplam işgücünün %1,7'sini oluşturmaktadır. Bu bölgede işsizlik oranı 2013 yılında %21,1 olarak gerçekleşmiştir. Diğer taraftan Diyarbakır ve Şanlıurfa'dan oluşan TRC2 bölgesinde ise işsizlik oranı %17,5 olarak gerçekleşmiştir. Bu bölgede işgücüne katılım oranı %37,9 iken, toplam işgücündeki pay ise %2,8'dir.¹⁴³ Söz konusu bölgelerin işgücüne katılım oranları ve toplam işgücündeki payları oldukça düşük olmasına rağmen en yüksek işsizlik oranlarına sahip olması, bu bölgelerde başta terör olmak üzere çeşitli nedenlerle istihdam alanlarının son derece kısıtlı olduğunu göstermektedir.

Terörizm, varlığını sürdürdüğü bölgelerde bir taraftan istihdam olanaklarını sınırlarken, diğer taraftan terör ve terörün neden olduğu çeşitli gerekçeler iç göç hareketlerine de neden olmaktadır. Yaşanan göçlerde, hem göç alan hem de göç veren şehirlerde çeşitli sorunlar ortaya çıkmaktadır. Özellikle de yoğun göç alan şehirlerde istihdam sorunları artmakta ve dolayısıyla işsizlik oranları da yükselmektedir.

Başbakanlık Aile Kurumu 1998 yılında 'Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan Terör Nedeniyle Göç Eden Ailelerin Sorunları' adında bir araştırma yapmış ve bu çalışmada 4343 denekle görüşerek çeşitli sonuçlara ulaşmıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden terör olayları nedeniyle göç edenlerin oranı 1983 yılından önce %7 iken, 1983-1990 döneminde %64,5, 1991 yılında %83,8, 1992 yılında %81,4, 1993 yılında %83,4, 1994 yılında %62,7, 1995 yılında %51,2, 1996 yılında %41,6 ve 1997 yılında %28 olarak gerçekleşmiştir. 1994 yılından itibaren terör nedeniyle göç edenlerin oranındaki düşüşün nedeni, göç potansiyeline sahip olan nüfusun azalması olarak ifade edilebilmektedir.¹⁴⁴

¹⁴³TÜİK, *Hanehalkı İşgücü Araştırması, Bölgesel Sonuçlar 2004-2013*, s.10,13.

¹⁴⁴ Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan Terör Nedeniyle Göç Eden Ailelerin Sorunları*, Ankara 1998, s.154.

Tablo 13. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Göç Nedenleri

Göç Sebepleri	%
Örgüt Etkisi	33,9
Devlet Etkisi	24,4
Ekonomik Şartların Bozulması	13,2
İşsizlik	12,1
Köy Korucularının Baskısı	10,9
Diğer	2,3
Kan Davası	1,8
Örgüt ve Devlet	0,4
Ağa Baskısı	0,1
Cevapsız	0,9

Kaynak: Başbakanlık Aile Kurumu Başkanlığı, 1998, s.70.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde meydana gelen yoğun terör olayları, devletin bu bölgelerde daha sıkı önlemler almasını gerektirmiştir. Bölgede koruculuk sisteminin geliştirilmesi ve Olağan Üstü Hal (OHAL) ilan edilmesi başlıca alınan önlemler olarak ifade edilmektedir. 1998 yılına kadar yaşanan göçler konusunda yapılan araştırmada, terör örgütünün doğrudan etkisi %33,9 olarak belirtilmiş olsa da, devlet ve korucuların almış olduğu önlemler de terör örgütünün varlığından kaynaklandığı düşünüldüğünde terörün göçe gerçek etkisi %69,6 olarak gerçekleşmektedir. Ayrıca bölgedeki ekonomik düzenin bozulması ve İşsizlik gibi sorunlarında en önemli nedenlerinden birisinin de terör olduğu unutulmamalıdır.

Tablo 14.Yerli Halkın Yaş Dağılımına Göre İşsizlik Düşüncesi

Yaş	İşsizlik Arttı		
	Evet	Hayır	Cevapsız
18-25 Arası	82,4	10,4	7,2
26-30 Arası	92,0	4,4	3,6
31-40 Arası	91,8	2,8	5,4
41-50 Arası	88,9	7,0	4,0
50 Ve Üzeri	87,3	9,1	3,6
Toplam	88,7	6,3	5,0

Kaynak: Başbakanlık Aile Kurumu Başkanlığı, 1998, s.487.

Terör nedeniyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden göç edenlerin, yerleştikleri yerlerde işsizliği artırıcı bir etki yarattığı görülmektedir. Yapılan araştırmada göç edilen

yerlerdeki yerli halkın %88,7'si göç edenlerin işsizliğin artmasına neden olduğunu ifade etmiştir. İşsizliğin en fazla arttığını düşünen gruplar ise 26 ile 40 yaş aralığındaki kesimler olmuştur.

Terör nedeniyle göç edenlerin büyük bir kısmı kırsal bölgelerde yaşanlar olduğu bilinmektedir. Nitekim terör örgütü bölgede en rahat hareket alanını kırsal bölgelerde bulmuş ve eylemlerini sürdürmüştür. Bu nedenle, kırsal kesimde yaşayan insanlar büyük oranda şehir merkezlerine ya da güvenli buldukları bölgeye yakın diğer illere yönelmişlerdir. Bu noktada terör olayları nedeniyle en çok göç alan şehir Diyarbakır olmuş ve göç edenlerin %67,1 işsiz kalmış, %24,4'ü ise ancak günübirlik işlerde geçici olarak çalışma imkânı bulabilmiştir.¹⁴⁵ Kırsal kesimlerden yoğun olarak göç alan bir başka il olan Van'da ise, göç edenlerin %83'ü işsiz kalmış, %16'sı geçici işlerde günübirlik olarak çalışabilmiştir.¹⁴⁶

Tablo 15. Göç Edenlerin Yerleştiği Bazı İllerdeki İşsizlik Oranları

Göç Alan İl	İşsizlik Oranları (%)		
	1985	1990	2000
Diyarbakır	18,1	26,5	30,3
Van	19,1	25,2	32,2
Hakkâri	10,3	15,9	31,0
Batman	27,7	24,8	36,8
Şanlıurfa	15,0	17,6	30,0
Mersin	17,7	17,3	22,7
Gaziantep	12,3	12,8	16,7
Türkiye Geneli	11,5	11,4	17,2

Kaynak: Yüceşahin ve Özgür, 2006, s.30.

Göç eden nüfusun önemli bölümünün gençlerin oluşması ve gittikleri yerleşim yerlerinde büyük oranda işsiz kalmaları, söz konusu yerleşim yerlerinde zaten var olan işsizlik sorunun daha da büyümesine neden olmuştur.¹⁴⁷ Özellikle Diyarbakır, Van,

¹⁴⁵ Atilla Göktürk, "Zorunlu göç ve bir kent: Diyarbakır", **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç**, Ankara: DİE Yayınları, 1997, s.361.

¹⁴⁶ Ahmet Bilgili, Feramuz Aydoğan ve Celil Güngör, "Doğu Anadolu bölgesinde zorunlu göç olgusunun sosyolojik çözümlemesi: Van örneği", **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç**, Ankara: DİE Yayınları, s.331,332.

¹⁴⁷ Ahmet Apan, "Türkiye'de İç Göç Olgusu: Nedenler ve Sonuçlar", **Yerel Yönetim ve Denetim Dergisi**, C.6, S.5, (2006), s.26-33.

Hakkâri, Batman, Şanlıurfa gibi terör eylemlerinin yaşandığı illerin merkezine yönelik göç olaylarında işsizlik oranlarındaki artış daha yüksek olurken, Mersin ve Gaziantep'teki artış nispeten daha sınırlı kalmıştır.

Hacettepe Üniversitesi, Nüfus Etütleri Enstitüsünün 'Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması '(TGYONA) ile güvenlik nedeniyle en çok göç veren 14 il (Adıyaman, Ağrı, Batman, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak, Tunceli, Van) ve bu göçlerin en çok yöneldiği 10 il (İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Mersin, Bursa, Antalya, Malatya, Manisa, Kocaeli) incelenmiştir. Araştırmaya göre, 1986-2005 yılları arasında 14 ilden güvenlik nedeniyle göç edenlerin Türkiye nüfusu içerisindeki payı %1,48 olarak bulunmuştur. Söz konusu göçlerin %32'si 1986-1990 döneminde, %61'i 1990-1995 döneminde ve %7'si 1996-2005 döneminde gerçekleşmiştir. Göç eden Nüfusun büyüklüğü ise, önemli bir kısmı kırsal kesimlerden olmak üzere 953.680-1.201.200 Aralığında olduğu tahmin edilmiştir. Bu araştırmada, güvenlik nedeniyle göç edenlerin başlıca sorunlarından birinin işsizlik olduğu ve %17'sinin işsiz kaldığı, %33'ünün de 1 aydan daha uzun bir süre içerisinde iş bulabildiği belirlenmiştir.

Sonuç olarak terörizm, ülke içerisinde yoğunlaştığı bölgelerde ekonomik hayatı bütün yönleriyle etkilerken, bu etki sadece bölge ile sınırlı kalmamaktadır. Gerek terör nedeniyle yaşanan göçler, gerekse de başta doğrudan yabancı yatırımlar olmak üzere kamu ve özel yatırımları önleyici etkileri nedeniyle ülke genelinde yansımaları görülmektedir. Tüm bu gelişmeler ise yeni istihdam alanlarının yaratılmasına engel olmakta ve işsizlik oranlarının yükselmesinde önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda çalışma yapan Altay vd. (2013), terörizmin Ortadoğu'daki ekonomik etkilerini Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan'a ait 1996-2010 yılları arasındaki verileri kullanarak panel veri analizi yardımıyla incelemiş ve bu ülkelerde gerçekleşen terör olaylarının işsizlik rakamlarını artırıcı bir etkisi bulunduğu sonucuna ulaşmıştır.

4. TERÖRİZMİN TURİZM SEKTÖRÜ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

4.1 Turizm ve Turist Kavramları

Turizm ilk olarak E. Guyer-Freule tarafından 1905 yılında tanımlanmıştır. Bu tanıma göre turizm, doğa güzelliklerini tanıma isteği ve dinlenme ihtiyaçlarına dayanan, ticaret ve endüstrinin gelişmesi ve ulaşım imkânlarının kusursuz hale gelmesinin bir sonucu olarak, insanların birtakım ilişkiler kurmasından kaynaklanan çağımızın önemli bir olayı olarak ifade edilmektedir.¹⁴⁸

Turizm, Latince “tornus” kelimesinden gelmekte ve insanların bir eksen etrafında dönme hareketini ifade etmektedir. Buradan da İngilizce, Fransızca ve Almanca gibi yaygın dünya dillerine “tour” şeklinde geçmiştir ki, insanların dairesel hareket içerisinde bazı görülmeye değer yerleri, iş veya eğlence amacıyla gezip geri dönmelerini ifade etmektedir.¹⁴⁹ Başka bir tanıma göre ise, Turizm İnsanların yeni yerler görmek ve tanımak, yeni deneyimler kazanmak, diğer İnsanlar, çevreler, hayat şartları ve davranış biçimleri ile temasa geçip kendi kültürlerini geliştirmek, eğlenmek ve dinlenmek, seyahat yoluyla macera ve merak, zevk ve güdülerin tatmin edildiği, insanların seyahat ve hareketlerini içeren bir faaliyettir. Turizm, insanların sürekli yaşadıkları, çalıştıkları ve her zaman olağan ihtiyaçlarını karşıladıkları yerlerin dışında yaptıkları gezilerden ve işletmelerin üretmiş olduğu mal ve hizmetlerden talep ederek geçici konaklamadan doğan ilişkiler bütünüdür.¹⁵⁰

Yapılan tanımlarla birlikte seyahatlerin turizm faaliyeti olarak kabul edilebilmesi için;

- Seyahatin politik ve ticari amaçla yapılmamış olması.
- Seyahat edilen yerde en az 24 saat kalınması.
- Seyahat edilen yerin sürekli ikamet edilen yerin dışında olması.
- Seyahat sırasında turizm işletmelerinin ürettiği mal ve hizmetlerin talep edilmesi.
- Seyahatin gelir elde etmek için yapılmamış olması gerekmektedir.

¹⁴⁸ Selahattin Çoruh, **Genel Turizm Bilgisi**, Ankara: Güven Matbaası, 1969, s.8.

¹⁴⁹ Osman Kemal Ağaoğlu, **Türkiye’de Turizm Eğitimi ve Etkinliği**, Ankara: MPM Yayınları, 1991, s.24.

¹⁵⁰ Tunca Toskay, **Turizm Olayına Genel Yaklaşım**, 10. b. İstanbul: Der Yayınları. 1983, s.39

Bu tanımlamalardan yola çıkıldığında kısa süreli seyahatler, kırsal kesimden büyük kentlere yönelen her türlü göçler, sayfiye yörelerindeki ikinci konutlardaki konaklamalar, öğrencilerin uzun süreli konaklamaları, tedavi amacı ağır basan hastanelerdeki konaklamalar, iş arama, sürekli yerleşme amacına yönelik konaklamalar ve günlük gereksinimlerin karşılanması için yapılan olağan seyahatler turizm olayının dışında kalmaktadır.¹⁵¹

Turizm, yapılan tanımlar çerçevesinde bir faaliyet iken, Turist ise bu faaliyeti gerçekleştiren kişilerdir. Bu bilgiler ışığında turist, belirli bir gelire ve boş zamana sahip, konaklama, yeme-içme gibi somut, dinlenme-eğlenme, merak, kültür, eğitim ve spor gibi soyut amaçlarla yer değiştiren ve gittiği yerde en az bir gece konaklayan kişi ya da kişiler olarak tanımlanabilmektedir.¹⁵²

1996 yılında yayımlanan Seyahat Acenteleri Yönetmeliği'nde turist, *“para kazanma amacı olmaksızın, dinlenmek ve eğlenmek için ya da kültürel, bilimsel, sportif, idari, diplomatik, dinsel, sıhhi ve benzeri nedenlerle, oturduğu yer dışına geçici olarak çıkan ve tüketici olarak belirli bir süre seyahat edip yeniden ikametgâhına dönen kimse”* olarak tanımlanmaktadır.

Yapılan tanımlara göre turist olarak kabul edilen kişilerin aşağıda belirtilen nitelikleri taşıması gerekmektedir.

- Zevk, tatil, gezi, aile ziyareti, sağlık gibi benzeri nedenlerle seyahat edenler.
- İş seyahati yapanlar.
- Bilimsel, idari, dini, sportif ve benzeri nedenlerle ve ya bu gibi etkinliklere katılmak için seyahat edenler.

Kavramsal olarak ele alındığında turizm, yalnızca tatil anlamında algılanabilmektedir. Turizmin tatil anlamından çıkarılarak, hem turizm alanının genişletilmesi, hem de turizm sektörünün mevsimlik olmanın dışında bütün yıla yayılabilmesi amacıyla, alternatif turizm seçenekleri ortaya konulmaktadır. Alternatif turizm, kaynakların azalması ve niteliklerinin bozulması, sürdürülebilir turizm anlayışının ve turizmin bütün yıla yayılması amacının benimsenmesi, hedef kitlenin klasik turizm anlayışından

---

¹⁵¹ Nazmi Kozak, Meryem Akoğlan ve Metin Kozak, **Genel Turizm**, Ankara: Turhan Kitabevi, 1997, s.4.
¹⁵² a.g.e.

sıkılması ve farklı beklentilere girmesi, tüketicilere farklı heyecan ve tatillerin yaratılması gibi gerekçeler neticesinde ortaya çıkmıştır.¹⁵³

Dinlenme Turizmi; İnsanların yaşamlarında, iş hayatı, hayat şekli veya çevrenin olumsuz etkileri ile zarar gören bedeni ve ruhi sağlığının tekrar elde edilmesi için gerçekleştirilen turizm şeklidir. Dinlenme turizminin esası, çalışan kişilerin belli bir dönemde tatillerini kullanarak, dinlenme amacıyla sürekli olarak ikamet ettikleri yerlerin dışına seyahat etmeleridir. Doğa ve temiz bir ortamda, asgari standartta konaklama tesislerinde dinlenme turizmi yapılmaktadır. Yoğun nüfuslu kentlerde gürültü ve hava kirliliği, betonlaşma ile meydana gelen çevre sorunları nedeniyle, insanların devamlı olarak ikamet ettiği yerlerden uzaklaşarak yeni yerleri görmek ve tanımak arzusu son yıllarda doğa turizminin gelişiminin en önemli nedeni olmaktadır.¹⁵⁴

Sosyal Turizm / Kitle Turizmi; Sosyal ve kitle turizmi, maddi imkânları sınırlı kesimlerin özel bazı önlem ve teşviklerle turizm ve satın alma olayına katılmalarıdır. Başka bir deyişle sosyal turizm, gelir düzeyi ve satın alma gücü zayıf kesimlerin turizm faaliyetlerinden yararlanabilmeleri için yapılan çalışmalardır. Sosyal turizm 1950'lerden bu yana hızlı bir gelişim içerisinde. Sosyal turizm olayına ilk defa İngiltere'de rastlanmıştır. Thomas Cook tarafından 1840 yılında kurulan ilk seyahat acentesi ve organizatörlüğü, sosyal turizm olayının başlangıcı kabul edilmektedir. 1936 yılında Belçika ve Fransa'da ücretli tatilin yasallaşması, sosyal turizmi biçimlendirmiştir. Günümüzde sosyal turizm ile ilgili çalışmalar iki noktada toplanmaktadır. Bunlardan birincisi, turizm faaliyetlerine katılacakların maddi olanaklarını arttırmak ya da olanak yaratıcı teşvikler getirmektir. İkincisi ise, turizm arzını talebe uygun bir seviyede bulundurmadır. Türkiye'de sosyal turizm 1960 yılında ücretli yıllık izin hakkının yürürlüğe girmesiyle başlamıştır. İklim şartları ve doğal yapının bölgelere göre farklılığı, sosyal turizmin geliştirilmesi açısından uygun bulunmaktadır. Ancak sosyal turizmin ekonomiye istenen katkıyı sağlayabilmesi için bazı teşvik edici önlemler alınmalıdır.¹⁵⁵

¹⁵³ Selma Meydan Uygur ve Eda Baykan, "Kültür Turizmi ve Turizmin Kültürel Varlıklar Üzerindeki Etkileri", Gazi Üniversitesi, **Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi**, S.2, (2007), s.32.

¹⁵⁴ Cevat Tosun, Nazmiye Erdoğan ve İrfan Erdoğan, Seyahat Acentelerinin Faaliyetlerinin Sürdürülebilir Turizm Anlayışı Bağlamında Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği. **TUBİTAK SOBAG Projeleri**, 2009, s.26.

¹⁵⁵ Ömer Akat, **Turizm İşlemciliği**, Bursa: Ekin Kitapevi, 1997, s.25.

Sağlık Turizmi; Turizm seyahatlerinin amacı sadece eğlence, yeni yerler ve insanlar görmek değil, aynı zamanda termal su kaynaklarından ve iklim tedavisinden de yararlanmaktır. Sağlık nedeniyle turizme katılma aşağıda belirtilen biçimlerin doğmasına yol açmıştır.

- Klimatizm; Açık ve temiz havanın etkisinden yararlanmak için dağ istasyonlarında ve deniz kenarlarında uygulanan bir tedavi yöntemidir. Buna “temiz hava tedavisi” yöntemi de denilmektedir.
- Termalizm; Kaplıca, ılıca, içmeler gibi doğal su kaynaklarının sağlık kurallarına uygun bir biçimde tedavi aracı olarak kullanılmasıdır. Bilinen en eski tedavi ve güzellik yöntemlerinden biridir.
- Üvalizm; Bazı yörelerin belli başlı ürünü olan meyve ve sebzelerle yapılan kür (tedavi) yöntemi ya da bu ürünlerin kullanımının bundan hoşlanana sunulmasıdır.

Kaplıca ve içme suyu kaynaklarından yararlanmak için yapılan turizm ve kaplıca turizmi uzun bir konaklama süresini gerektirmektedir. Kaplıca turizminin bu özelliği işletme ve ülke bazında ekonomik katkının artmasına neden olmaktadır.¹⁵⁶

Gençlik Turizmi; Genel turizm olayı içerisinde kendine has özellikleri olan bir turizm türüdür. Bu tür turizmin özellikleri ve ilgili birimlerini dört grupta toplamak mümkündür;

- Seyahat eden gençler.
- Eğitim ve kültürel içerikli programlar.
- Öğrenci ve gençlere yönelik turizm faaliyetleri.
- Öğrenci ve gençlerle ilgili turizm kuruluşları.

Gençlik turizmi, genel turizme göre daha maliyetli ve gelişmiş bir üstyapı gerektirmektedir. Gençler kendileri için özel, indirimli, basit, sade ve başka gençlerle buluşabilecekleri konaklama tesisleri beklentisi içerisindeyler. Ayrıca, gençlerin psikolojik yapıları nedeniyle harekete, maceraya ve değişime daha açık olmaları

---

¹⁵⁶a.g.e., s.23-24.

nedeniyle, turistik hareketlere katılma düzeyleri diğer yaşlardan daha yüksek seviyelerde gerçekleşmektedir.¹⁵⁷

Kültür Turizmi; Kültür, toplumların benimsemiş olduğu maddi ve manevi değerleriyle tarih, felsefe, ahlak, bilim, sanat, teknik, spor, ekonomi, sanayi, eğitim, hukuk, sağlık, turizm gibi konularda varlığının, süreçlerinin, etkinliklerinin meydana getirdiği bir bütün olarak ifade edilebilir.¹⁵⁸ Kültür ülkeler arasında farklılıklar göstermekle birlikte, bu farklılıklar çoğu zaman aynı ülke sınırları içerisinde de görülebilmektedir. Nitekim doğası gereği yaşanılan her alanın farklı bir kültürel dokusu bulunmaktadır. Kültür alanındaki bu farklılıklar yeni bir turizm olayının da ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Özellikle son yıllarda kültür kavramı, bireylerin önemli bir seyahat nedeni haline gelmektedir.¹⁵⁹ Seyahat eden bireylerin gittikleri yerlerin doğal ve tarihsel kültür varlıklarını, sanat eserlerini ve bazı sosyo-ekonomik olguları öğrenme isteği kültür turizminin temelini oluşturmaktadır. Günümüzde ulaşılan bilgi ve ulaşım teknolojisi ise, insanların farklı kültürleri tanıma, öğrenme ve bu yerlere seyahat etme arzularını gerçekleştirmede kolaylık sağlamış ve kültür turizminin ortaya çıkmasına, niş pazar özelliğinden kurtularak kitle turizmi haline gelmesine imkân tanımıştır.¹⁶⁰

Merak ve çeşitli zevklere dayalı olan kültür turizmi, yöre gezileri ve turlar şeklinde gerçekleştirilmektedir. Kültür turizmi, son 40 yıl içerisinde uluslararası turizm hareketleriyle birlikte önemli artışlar göstermiştir. Dünya Turizm Örgütüne göre, özellikle Avrupa, Ortadoğu ve Asya bölgelerinde bu artışın devam edeceği öngörülmektedir.¹⁶¹

Spor Turizmi; Günümüzde spor organizasyonları büyük kitleleri bir araya getirebilmektedir. Bu nedenle, turizm faaliyetlerinden yeterince pay almak isteyen,

---

¹⁵⁷ Hasan Z. Doğan, Gençlik Turizminin Psikolojik Temelleri, Turizm Bakanlığı, **Gençlik Turizmi Kongresi**, Ankara 1992, s.7.

¹⁵⁸ Fruzan Saç, Azize T. Hussein, **Genel Turizm, Gelişimi-Geleceği**, Ankara: Siyasal Yayınevi, 2008, s.10.

¹⁵⁹ Uygur ve Baykan, **a.g.m.**, s.30.

¹⁶⁰ **a.g.m.**, s.45.

¹⁶¹ İsmail Kızılırmak ve Hüseyin ‘Kurtuldu, Kültürel Turizmin Önemi ve Tüketici Tercihlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Çalışma’, Gazi Üniversitesi, **Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi**, S.1, (2005), s.100.

gelişmekte olan ülkeler için önemli bir turizm potansiyeli oluşturmaktadır.¹⁶² Spor turizmi, su sporları, dağ sporları, atletizm, futbol, basketbol, voleybol, boks, buz dansı gibi spor dallarında yer alan, ilgi duyan kişilerin sportif karşılaşmalara, olimpiyatlara ve benzeri organizasyonlara katılmak veya bunları izlemek amacıyla meydana getirdikleri turizm hareketleri olarak tanımlanmaktadır.¹⁶³ Spor turizminde, oyunlara aktif olarak katılmak, organizasyonları veya aktif katılanları desteklemek ve bu organizasyonların gerçekleştirildiği yerleri ziyaret etmek, olmak üzere üç faktör ön plana çıkmaktadır.¹⁶⁴

Golf Turizmi; Genel olarak üst gelir gruplarında yer alan kişilerin oynadığı sporlardan birisi olan golf, yeni bir turizm alanını ortaya çıkmasına neden olmuştur. Golf turizmi, golf alanlarının oluşturulması ve bu sporu yapacak bireylerin bu alanlara çekilmesi sonucunda ortaya çıkan bir turizm çeşididir.¹⁶⁵

Golf alanlarının genel olarak orman arazilerinin içlerinde veya çevrelerinde bulunması ve golf yatırımlarının da oldukça maliyetli ve karmaşık olması nedeniyle, hem saha hem de organizasyon açısından belirli imkânlarla sahip olmayı gerektirmektedir. Yüksek gelir grupları içerisinde yer alan bireyler arasında popüler bir spor dalı olan golf sporuna dünyadaki katılım hızla artmaktadır.¹⁶⁶

Kongre Turizmi; Kişilerin, uzmanlık gerektiren akademik alanlarda belirli bir konuda bilgi alışverişinde bulunmak amacıyla düzenledikleri turizm çeşididir.¹⁶⁷ Bu bakımdan diğer turizm çeşitlerinden kendisini ayıran kongre turizmi, turizmin çeşitlendirilmesi ve mevsimler arasındaki açığın azaltılması politikalarında öne çıkmakta, diğer turizm türlerine göre daha istikrarlı olan bir turizm çeşidi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁶⁸

İnanç Turizmi; Çeşitli dinlere mensup kişilerin, dini ihtiyaçlarını gerçekleştirmek amacıyla, kutsal olarak gördükleri inanç merkezlerine yaptıkları seyahatlerin turizm

---

¹⁶² Yüksel Öztürk ve İrfan Yazıcıoğlu, “Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Alternatif Turizm Faaliyetleri Üzerine Teorik Bir Çalışma”, Gazi Üniversitesi, **Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi**, S.2, (2002), s.188.

¹⁶³ Öcal Usta, **Turizm Genel ve Yapısal Yaklaşım**, 2. b., Ankara: Detay Yayınevi, 2009, s.13.

¹⁶⁴ Öztürk ve Yazıcıoğlu, **a.g.m.**, s.187.

¹⁶⁵ Tosun ve Erdoğan, **a.g.m.**, s.29.

¹⁶⁶ Saç ve Hussein, **a.g.e.**, s.14.

¹⁶⁷ **a.g.e.**, s.17.

¹⁶⁸ Nur Ersun ve Kahraman Arslan, “Alternatif Turizm Çeşidi Olarak Kapadokya Bölgesinde Kongre Turizmini Geliştirme Olanakları”, Erciyes Üniversitesi, **İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S.34, (Temmuz Aralık 2009), s.140.

kavramı içerisinde değerlendirilmesine inanç turizmi denilmektedir. Çeşitli dinler için farklılaşmakla birlikte, İslamiyet'te Mekke ve Medine, Hıristiyanlıkta Kudüs, Roma ve Efes, Musevilikte yine Kudüs, kutsal mekânlar olarak en çok ziyaret edilen başlıca inanç merkezlerdir.¹⁶⁹

Dağ ve Kış Turizmi; Gezi, araştırma, yürüyüş, tırmanma, kış sporlarını kapsayan turizm türüdür. 2009 yılı itibariyle Türkiye'de Turizm Bakanlığı tarafından ilan edilen yirmi adet kış ve dağ turizm merkezi bulunmaktadır.¹⁷⁰

4.2 Turizmin Ekonomik Etkileri

1980'li yıllardan itibaren ekonomik ve toplumsal bir olgu haline gelen turizmin, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomi üzerindeki olumlu etkileri, turizmin ekonomik yönünü daha da ön plana çıkarmıştır. Ülke ekonomilerinin karşı karşıya kaldığı ulusal ve uluslararası ekonomik problemlerin çözümünde ve darboğazların aşılmasında turizm, dinamik ve ekonomik olma özelliği ile adeta bir çıkış noktasını oluşturmaktadır.¹⁷¹ Turizmin ekonomik etkileri birçok alanda kendisini göstermektedir.

4.3 Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri

Turizm, ödemeler dengesi üzerinde oldukça etkili bir sektördür. Uluslararası turizmin neden olduğu döviz hareketleri, turist gönderen ülkelerin döviz talebini, turist kabul eden ülkelerin de döviz arzını artırıcı bir rol oynadığından, ülkelerin dış ödemeler dengesini etkilemektedir. Bu özelliği neticesinde turizm, başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere ödemeler dengesi açığı veren ülkelerin bu açığı kapatmadaki başlıca döviz kaynağı olan bir sektör haline gelmiştir. Turizm sektöründe, ülkeye seyahat eden turistlerin yaptığı harcamalarla döviz girişi sağlanması, ülkeler için gizli bir ihracat olarak değerlendirilmektedir.

¹⁶⁹ Sevil Sargin, "Yalvaç'ta İnanç Turizmi", Fırat Üniversitesi, **Sosyal Bilimler Dergisi**, C.16, S.2, (2006) s.3.

¹⁷⁰ Ebru Şaman, "Mersin İli İnanç Turizmi Potansiyelinin Değerlendirilmesi; Mersinde İnanç turizmine Katılanların Profili Üzerine Bir Araştırma", (M.Ü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), 2009, s.7.

¹⁷¹ AliÇımat ve Ozan Bahar, "Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme", **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, S.6, (2003), s.7-8.

4.3.1 Gelirler Üzerindeki Etkisi

Turistlerin seyahat ettikleri ülkelerdeki konaklama, yeme-içme, gezi-eğlence, ulaşım, alış-veriş gibi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yaptıkları harcamalar gelir artırıcı etki yaratmaktadır. Bununla birlikte, turizm sektörünün diğer sektörlerle olan ilişkileri nedeniyle, elde edilen turizm gelirlerinin bu sektörlerdeki birçok mal ya da hizmetin üretim, tüketim, ihracat veya ithalatına neden olmakta, böylece turizmin yarattığı gelir artışı, yapılan harcamalar ile ekonominin hemen her alanına yayılmaktadır. Bu durum “çarpan mekanizması” olarak tanımlanmaktadır.¹⁷²

Turizmin, Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH)'ye katkısı ise, çoğunlukla yabancı ziyaretçi harcamalarını cari fiyatlarla tahmin ederek ve bundan turizm sektörü tarafından satın alınan mal ve hizmetlerin maliyetini çıkararak hesaplanır. Diğer bir ifadeyle; yabancı ziyaretçi harcamaları ile yaratılan GSMH miktarı, turistler tarafından yapılan harcamaların döviz geliri olarak kaydedilmesi ve bu gelirden söz konusu turistlere yapılan hizmetin maliyetinin çıkarılmasıyla bulunabilmektedir.¹⁷³ Burada maliyetlerin çıkarılmasının nedeni turistlerden elde edilen gelirlerin GSMH üzerindeki net etkisinin saptayabilmektir. Nitekim turistlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanılan kaynaklar ve sermaye malları, ekonominin diğer sektörlerindeki alternatif kullanım alanlarından çekilmektedir. Bu nedenle Turizmin GSMH üzerindeki net etkisi hesaplanırken bu alternatif maliyetlerin çıkarılması gerekmektedir.¹⁷⁴

4.3.2 Bölgesel Kalkınma Üzerindeki Etkileri

Turizm sektörünün, bölgesel kalkınma ve kaynakların etkin kullanımı konusunda büyük bir yeri ve önemi bulunmaktadır. Turizm sektörü, özellikle bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesinde, tarım ve sanayide yeterli kaynak ve gelişme imkânına sahip olmayan, ancak zengin bir turistik arz verilerine sahip olan bölgelerin, planlı ve

---

¹⁷² Ozan Bahar ve Metin Kozak, **Turizm Ekonomisi**, 2. b. Ankara: Detay Yayıncılık, 2008, s.162.

¹⁷³ Lokman Toprak, “Bölgeler Arası kalkınma Farklarını Gidermede Turizmin Rolü; Güneydoğu Anadolu Bölgesi Örneği”, (İnönü Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi), 2008, s.112-113.

¹⁷⁴ İ. Sabit Barutçugil, **Turizm İşletmeciliği**, İstanbul: Beta Basım Yayın, 1989, s.52.

etkin bir turizm politikaları uygulamaları sonucunda, turistik yönden dengeli bir şekilde gelişimine imkân tanımaktadır.¹⁷⁵

4.3.3 İstihdam Üzerindeki Etkileri

Turizm sektörü, kendisinin doğrudan istihdama katkıda bulunması ve bu sektöre girdi veren diğer sektörlerde de dolaylı istihdam imkânları yaratması nedeniyle ülkedeki toplam istihdamı etkilemektedir.¹⁷⁶ Turizm sektöründe gösterilen faaliyetlerin büyük bir kısmının emek yoğun bir hizmet sektörü olması sebebiyle önemli bir istihdam alanı yaratılmaktadır. Turizm sektöründe, konaklama, ulaşım, eğlence, seyahat acenteleri, yönetim, finansman ve sağlık gibi alanlarda doğrudan istihdam imkânları yaratılmakla birlikte, turizmin ilişkili olduğu başta yapı sektörü, tarım ve imalat gibi diğer sektörlerde de dolaylı istihdam imkânları sağlanmaktadır. Bu durum, turizm sektörünün istihdam üzerindeki etkisini net bir şekilde belirlenin oldukça zor olduğunu göstermektedir.¹⁷⁷

4.4 Turizm Sektörünün Gelişimi ve Ekonomi Açısından Önemi

4.4.1 Dünya Turizmi ve Türkiye'nin Konumu

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren turizm, küreselleşmenin de etkisiyle dünya ekonomisinde en hızlı gelişen ve değişen sektörlerden biri haline gelmiştir. Küreselleşmenin beraberinde getirdiği, iletişim teknolojisindeki hızlı gelişmeler, ulaşım araçlarındaki hız, konfor, kapasite ve fiyat faktörlerindeki gelişmeler, küresel seyahatin demokratikleşmesi, yatırımlar, hisse devirleri, sermaye akışkanlığı, finans ve banka sektörlerinin turizm endüstrisiyle bağlarının güçlenmesi, uluslararası turizmin gelişmesine büyük bir önem kazandırmaktadır.¹⁷⁸ Turizmin hızlı büyümesi ise turizmden daha fazla pay almak isteyen ülkeler arasında rekabetlere neden olmaktadır.

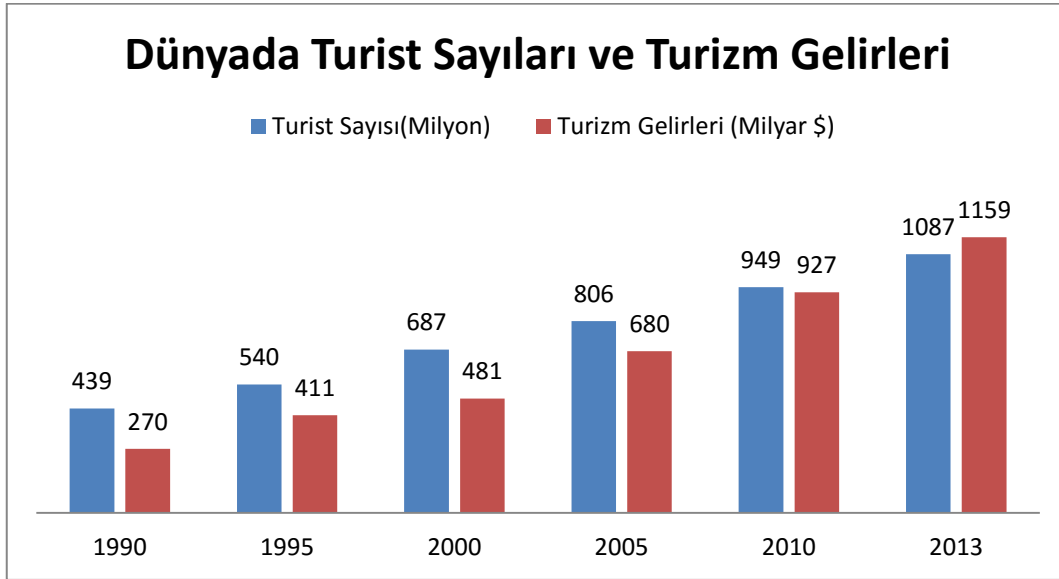
¹⁷⁵ Paul V. Braden ve Wiener Louse, "Bringing Travel, Tourism and Culturel Resource Activities in Harmony With Regional Economic Development", **Tourism Marketing and Management Issues**, (1980), s.37.

¹⁷⁶ Michael M. Coltman, **Introduction to Travel and Tourism: an International Approach**, New York: Van Nostr and Reinhold, 1989, s.226-227.

¹⁷⁷ Francois Vellas ve Lionel Becherel, **International Tourism**, London: MacMillan Business, 1995, s.218.

¹⁷⁸ Şükrü Yarcan, **Türkiye'de Turizm ve Uluslararasılaşma**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1998, s.74.

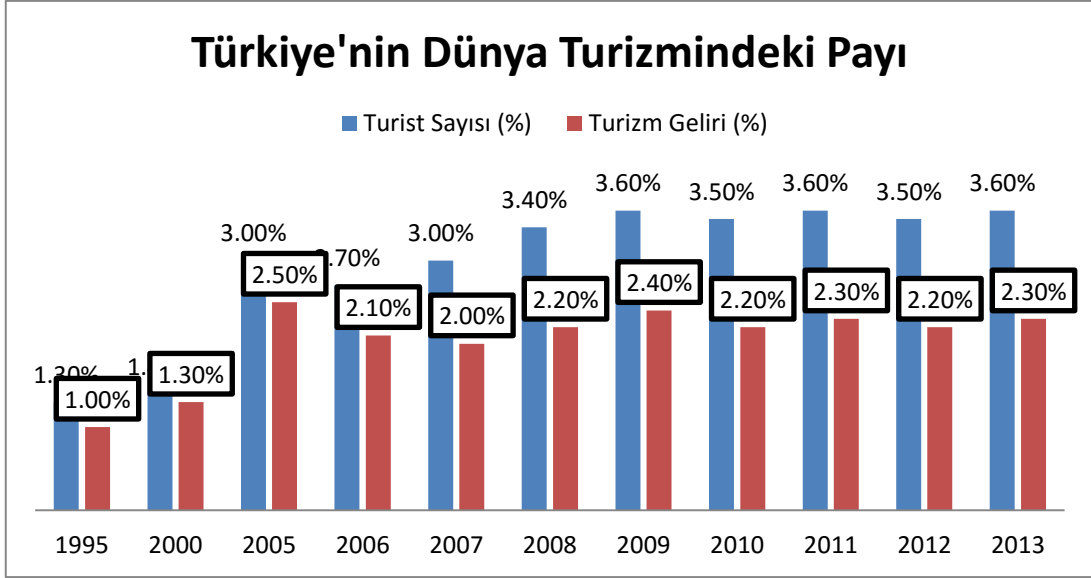
Dünya turizm sektöründe turist sayısı 1 milyar kişiyi aşmış, turizm gelirleri ise 1 trilyon \$ seviyelerinin üzerinde gerçekleşmiştir.

Grafik 6. Dünya Turizmine Katılanların Sayısı ve Turizm Gelirleri

Kaynak: UNWTO, <http://www2.unwto.org/>, 11.01.2015.

Grafik 4, dünya turizm sektöründe turist sayısı ve turizm gelirlerinin yıllara göre gelişimini göstermektedir. 1990 yılında 439 milyon olan turist sayısı 2005 yılında 806 milyona yükselmiş, 2013 ise 1 milyarı aşarak en üst seviyesine ulaşmıştır. Turizm gelirlerine bakıldığında ise 1990 yılında 270 milyar \$ iken, 2005 yılında 680 milyar \$ seviyesine yükselmiş ve 2013 yılında ise 1.159 milyar \$'a ulaşmıştır. Dünya turizminin bu denli büyümesi, başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere birçok ülkenin turizme daha fazla ilgi duymasına neden olmuştur. Gelişmekte olan ülkeler içerisinde yer alan Türkiye, dünya turizmindeki bu büyümeden daha fazla pay alarak hem turist sayısında ve turizm gelirlerindeki payını arttırmıştır. 1995 yılında Türkiye'nin dünya turist sayısındaki payı %1,3 iken 2013 yılında %3,6 olarak gerçekleşmiştir. Turizm gelirlerindeki payı ise aynı dönemde %1,0'dan %2,3'e yükselmiştir.

Grafik 7. Türkiye'nin Dünya Turizmindeki Payı

Kaynak: UNWTO, <http://www2.unwto.org/>, 11.01.2015.

Türkiye'nin turizm sektöründeki gelişimi 1990 yılından itibaren birkaç dönem dışında süreklilik göstermiş ve 2013 yılı itibariyle, dünya turist sayısında 6. sırada, turizm gelirlerinde ise 11. Sırada yer almıştır.¹⁷⁹ Türkiye'nin dünya turizmindeki yeri her ne kadar gelişim göstermişse de, halen hak ettiği noktada olduğu söylenemeyecektir.

4.4.2 Turizmin Türkiye Ekonomisindeki Önemi

Ülke ekonomileri için oldukça önemli olan turizm sektörü, milyonlarca kişiye iş olanağı sağlaması ve döviz darboğazlarına karşı önemli bir kaynak oluşturması nedeniyle, sürekli desteklenen sektörlerden biri olmaya devam etmektedir.¹⁸⁰ Türkiye'nin dünya turizm sektöründeki payı yeterli düzeyde olmasa da, Türk turizm sektörü, ekonomisiyle birlikte önemli bir büyüme trendi yakalamış, hem gelen turist sayılarında hem de turizm gelirlerinde önemli miktarlarda artış kaydedilmiştir.

¹⁷⁹ AKTOB, *Türkiye ve Dünya Turizm Göstergeleri 2013*, s.11.

¹⁸⁰ Kamil Unur, "Turizm Terörizm İlişkisi ve Türkiye Örneği", *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, (Eylül-Aralık 2000), s.171.

Uluslararası turizmin sürekli artışı, gelişmekte olan ülkelerin turizme ilgi duymasına neden olmuştur. Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkenin pazar payı almak üzere turizm sektörüne ilgi duymasının nedenleri şu şekilde sıralanabilir.¹⁸¹

- Turizm talebi hızla artmaktadır.
- Turizm ülkelerin döviz ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri sektörlerin başında gelmektedir.
- Turizm sektöründe gelişme maliyetleri düşük olabilmektedir.
- Turizm ekonomik kısıtlamalardan, tarife ve kotalardan daha az etkilenmektedir.

Türk ekonomisinin genel trendi hem hizmet ve hem de sanayi sektörlerinde üretimin ve talebin genişlemesi yönündedir. Bu nedenle turizm, ekonominin genel trendine uygun olarak gelişmektedir. Türkiye'nin geleneksel tarım ve sanayi ürünleri ihracatından, gerekli döviz gereksinimini bütünüyle kapatacak bir gelişme beklemek, kısa ve orta vadede gerçekleşmesi mümkün görülmemektedir. Bundan dolayı turizm, Türkiye için önemli döviz girdisi kaynağı olmaya devam etmektedir. Nitekim turizmde, bir ülkenin mal ve hizmetlerini müşterinin ülkesine kadar göndermek zorunluluğu yoktur. Böylelikle, ihracı mümkün olmayan servet ve hizmetler bir döviz kaynağı haline getirilebilmektedir.

Bütün gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye de önemli miktarda dövize ihtiyaç duymakta ve bu ihtiyacının önemli bir bölümünü turizm gelirleri ile karşılamaktadır. Turizmin döviz kazandırıcı özelliği hem milli geliri artırıcı etki yaratmakta, hem de Türkiye'de yüksek seyreden cari açığın önemli bir bölümünü kapatmaktadır. Bununla birlikte Turizm sektörünün emek-yoğun özelliği sebebiyle turistik tüketim harcamaları, turizm sektörüne doğrudan, bu sektöre girdi veren sektörlerle de dolaylı istihdam imkânları sağlamaktadır. Bunun doğal sonucu olarak turizm, meydana getirdiği genel istihdam etkisi ile ülkedeki toplam istihdamı arttırmaktadır.¹⁸²

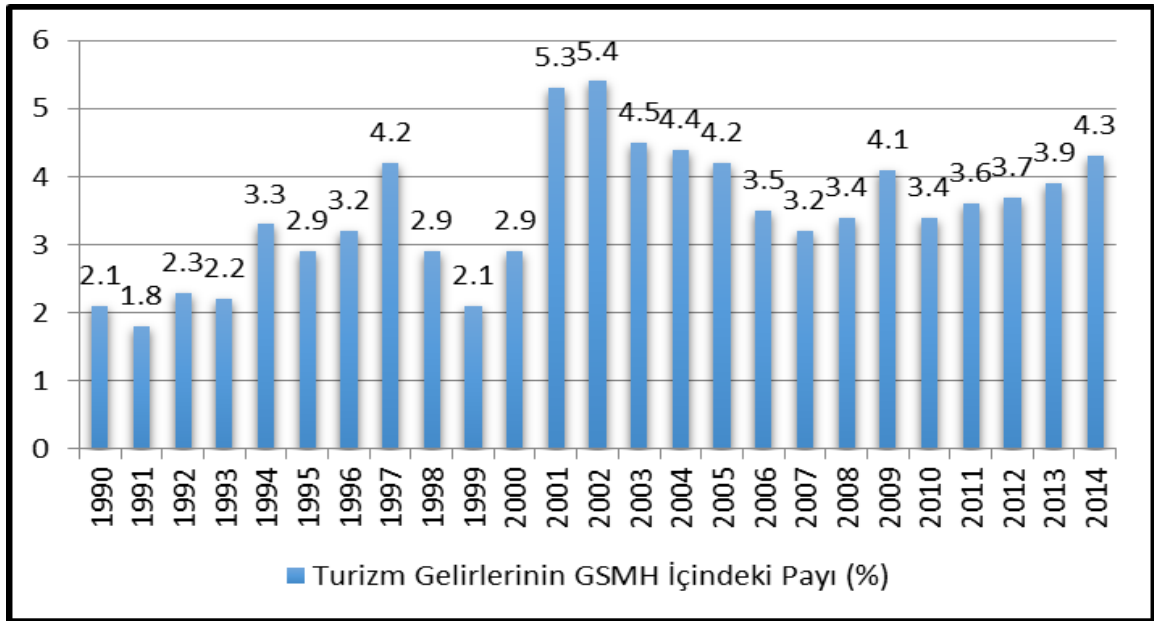
---

¹⁸¹ Erol Manisalı ve Şükrü Yarcın, **Türk Turizm Endüstrisi Araştırması**, Ankara: Turizm Bankası, 1987, s.9.

¹⁸² Erdinç Tutar ve Filiz Tutar, **Turizm Ekonomi, Türkiye ve OECD**, Ankara: Seçkin Yayınları, 2004, s.48.

4.4.3 Turizmin GSMH Üzerindeki Etkileri

Milli gelir, bir yıl içerisinde üretilen mal ve hizmetlerin piyasa fiyatı ile parasal tutarıdır. Gayri Safi Milli Hâsıla, bir ülke ekonomisinde belirli bir sürede (bu süre genelde bir yıl olarak kabul edilir) üretilen nihai mal ve hizmetlerin parasal ifadesidir.¹⁸³ Turizm sektörünün GSMH üzerindeki etkileri incelendiğinde, milli geliri artırıcı bir etkisi olduğu görülmektedir. Aşağıda 1990-2014 yılları arasında turizm gelirlerinin GSMH içerisindeki payı verilmiştir.

Grafik 8. Turizm Gelirlerinin GSMH İçerisindeki Payının Yıllara Göre Değişimi

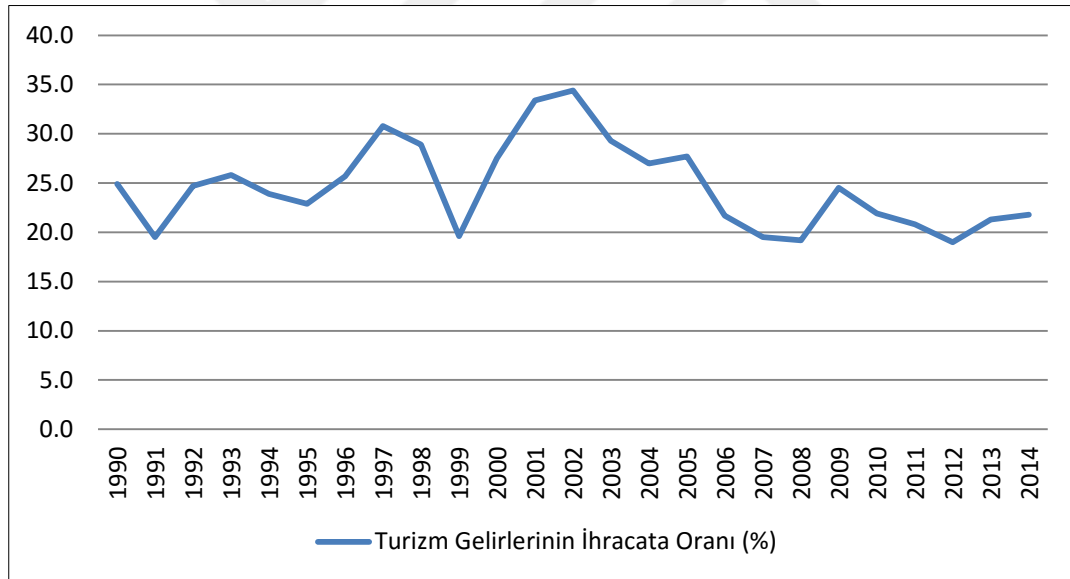
Kaynak:TÜİK; <http://www.tuik.gov.tr>. 16.03.2016.

TÜİK verilerine göre, Turizm sektörünün GSMH içindeki payı, dalgalı bir seyir izlemiş ancak genel trend artış yönünde olmuştur. 1990 ve 2000 yılları arasında ortalama %2.7 olan turizmin GSMH içindeki payı, 2001 ekonomik krizinde milli gelirin azalmasıyla %5.3 ve 2002'de %5.4 seviyelerine yükselmiştir. Kriz sonrasında dönemde ise, ekonominin toparlanmasıyla, turizm gelirlerinin artmasına rağmen bu pay azalma eğilimine girmiştir. Aynı şekilde 2009 yılında yaşanan ekonomik krizde, turizm gelirleri de bir miktar azaldığı halde GSMH içindeki payı %3.4'den %4.1'e yükselmiştir.2014 yılı itibariyle ise bu oran %4,3 olarak gerçekleşmiştir. Tüm bu göstergelerin yanında turizm sektörünün, özellikle ekonomik krizlerden etkilenmemesi veya diğer sektörlerle nazaran bu etkinin daha sınırlı seviyede olması da büyük önem taşımaktadır.

¹⁸³ Burhanettin Zengin, "Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisine Reel ve Moneter Etkileri", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C.5, S.1, (2010), s.119.

4.4.4 Turizmin Dış Ticaret Açıkları Üzerindeki Etkileri

Türkiye açısından turizm, önemli döviz girdisi sağlayan bir yatırım ve pazarlama alanıdır. Turizm sayesinde ihracı mümkün olmayan birçok kaynak ülke ekonomisine döviz girdisi sağlamaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin çoğu ciddi ödemeler dengesi açıkları ile karşı karşıyadır. Bu ülkelerin önemli bir bölümü, Türkiye'de dâhil olmak üzere, turizmi söz konusu açıklarını kapatmak için bir araç olarak görmektedir.¹⁸⁴ Ödemeler dengesinin açık ya da fazla vermesi, ülke ekonomileri açısından büyük önem taşımaktadır. Nitekim ödemeler dengesi ülkedeki geliri, istihdam düzeyini, ekonomik büyüme ve kalkınma hızını, döviz kurlarını, dış borçlar gibi pek çok alanı etkilemektedir.¹⁸⁵ Bu noktada ise, turizm gelirleri ülkeler için döviz kazandırıcı özelliğiyle gizli bir ihracat olarak değerlendirilmektedir.

Grafik 9. Yıllara Göre Turizm Gelirlerinin İhracata Oranı (%)

Kaynak: TÜİK; <http://www.tuik.gov.tr>. 16.03.2016.

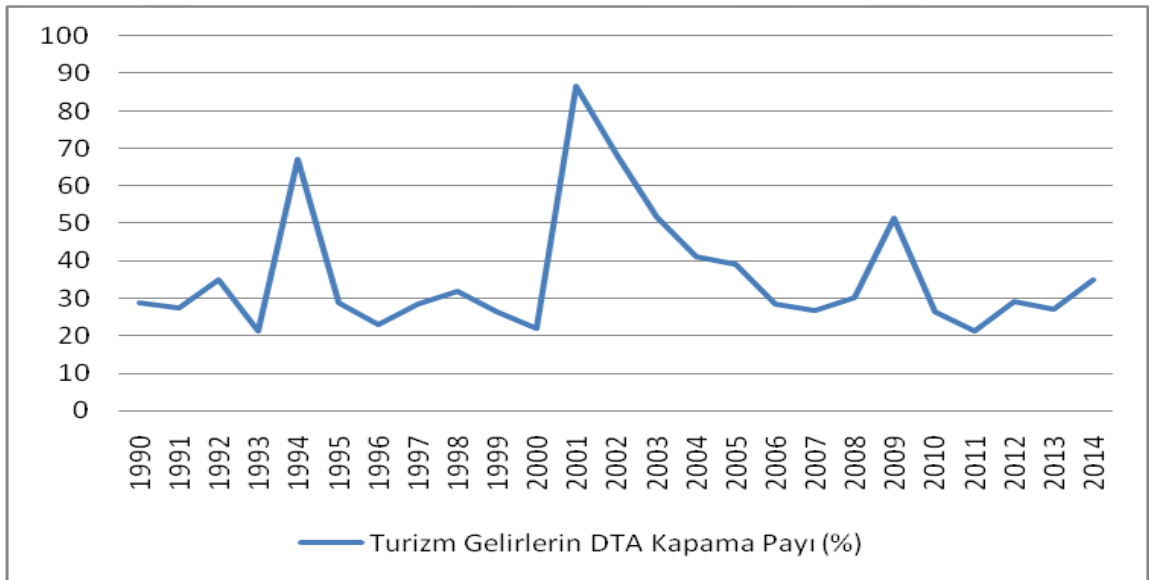
Grafik 7'de turizm gelirlerinin yıllara göre ihracata oranları verilmiştir. Türkiye'nin hem ihracat hem de turizm gelirleri birkaç dönem dışında sürekli olarak artış gösterse de, turizm gelirlerinin ihracata oranını gösteren bu grafiğin dalgalı bir trende sahip olduğu görülmektedir. 1990 yılında 12.959 milyon \$ olan Türkiye'nin ihracatı 2014 yılında

¹⁸⁴ Çelik Aruoba ve Cem Alpar, **Türkiye Ekonomisi Sektörel Gelişmeler**, Ankara: Özyurt Matbaacılık, 1992, s.113.

¹⁸⁵ Bahar ve Kozak, **a.g.e.**, s.17.

yaklaşık 12 kat artarak 157.610 milyon \$'a yükselmiştir. Diğer taraftan aynı dönemde turizm gelirleri ise 3.225 milyon \$'dan 34.305 milyon \$'a yükselerek yaklaşık 11 kat artış göstermiştir. Böylelikle 1990 yılında %24,9 olan turizm gelirlerinin ihracata oranı, 2014 yılında %21,8 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin yabancı ülkelere ihracatı artış gösterse de ithalatının hayli gerisinde bulunmaya devam etmektedir. Bu durum Türkiye'nin dış ticaret açıkları vermesine neden olurken, döviz ihtiyacını da artırmaktadır. Tam bu noktada turizm gelirleri gizli ihracat özelliğiyle büyük önem kazanmakta ve Türkiye söz konusu açıklarının önemli bir kısmını turizm gelirleriyle karşılamaktadır.

Grafik 10. Turizmin Dış Ticaret Açıklarının Kapama Payı

Kaynak: TÜİK; <http://www.tuik.gov.tr>, 16.03.2016.

TÜİK verilerine göre turizm sektörünün Türkiye ekonomisi için son derece önemli olduğu görülmektedir. Türkiye'de dış ticaret açığı oldukça yüksek seviyelerde seyretmekte bu açığın önemli bir kısmı turizm gelirleri ile karşılanmaktadır. Özellikle kriz dönemleri olan 1994, 2001 ve 2009 yıllarında yaşanan durgunluk sonucunda dış ticaret açıklarının azalması, turizmin açığı kapama payının oldukça yüksek seviyelerde gerçekleşmesine neden olmuştur. 1990 yılında %28,9 iken, 1994 yılında %66,9 seviyesine yükselmiştir. 1995 yılından itibaren azalma eğilimine giren söz konusu pay, 2001 ekonomik krizi ile %86,5'e yükselerek en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 2002 yılından itibaren ise ekonomik krizin etkilerinin silinmeye başlamasıyla birlikte tekrar azalma eğilimine girmiştir. Son olarak ise küresel krizin yaşandığı 2009 yılında %51,4

seviyesine yükselen turizmin dış ticaret açığını kapama payı, kriz sonrası dönemde tekrar azalmış ve 2014 yılı sonu itibariyle %35 olarak gerçekleşmiştir. 2014 yılında 84.566 milyon \$ dış ticaret açığı verilmiş, 34.305 milyon \$ turizm geliri elde edilmiş ve 5.470 milyon \$'da turizm gideri kaydedilmiştir.

4.4.5 Turizm Sektörünün İstihdam Üzerindeki Etkileri

Turizm sektörünün istihdama etkisi turizm talebinin yoğunluğuna bağlıdır. Diğer bir ifadeyle, ülkeye olan turistik talep ne kadar artıyorsa, o ülkeye doğrudan ve dolaylı istihdam etkisi o kadar yüksek olmaktadır. Yani istihdam artışı, talep artışına paralellik göstermektedir. Turizm talep artışına karşı cevap verebilmek için, turizm yatırımlarının artırılması gerekmektedir.¹⁸⁶

Turizm, gelişmekte olan ülkeler için önemli bir döviz kaynağı olmakla birlikte, hizmet ağırlıklı bir sektör olması nedeniyle önemli istihdam alanları da yaratmaktadır. Ancak etkisini tam anlamıyla belirlemek mümkün değildir. Çünkü turizm yatırım aşamasından her hizmetin verildiği en son aşamaya kadar dolaylı veya dolaysız çok çeşitli istihdam alanları yaratmaktadır. Dolayısıyla turiste hizmet veren yerlerde istihdam edilen kişilerin pek çoğu turizmle ilgisi olmayan ama aynı veya benzer işlerde çalışan kişilerden çok zor ayırt edilebildiğinden bu konuda kesin bir istatistik ortaya koymak zor olmakta,¹⁸⁷ Bununla birlikte doğrudan turizm sektöründe çalışanların sayısı hesaplanabilmektedir.

Tablo 14 incelendiğinde, turizm sektörünün döviz kaynağı olma özelliğinin yanında istihdam yaratma özelliğiyle de Türkiye ekonomisi için son derece önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC) verilerine göre 1990 yılında turizm sektöründe doğrudan istihdam edilenlerin sayısı 283 bin iken dolaylı olarak istihdam edilenlerle birlikte bu rakam toplam 1,25milyon kişiye ulaşmaktadır. Yıllar itibariyle turizm sektörünün gelişmesiyle birlikte sektörde istihdam edilenlerin sayısı da artmış ve 2014 yılında 547 bini doğrudan olmak üzere toplam 2,13 bin kişi istihdam edilmiştir. Turizmde istihdamın toplam işgücü içerisindeki oranlarına

¹⁸⁶ Serdar Altınok ve Murat Çetinkaya, "Turizm Sektörü ve Türkiye'de Turizm Sektöründeki Gelişmelerin Ekonomik Açından Değerlendirilmesi", *TSA Dergisi*, S.3, (2003), s.113.

¹⁸⁷ Akat, *a.g.e.*, s.55.

bakıldığında ise 1990 yılında toplam istihdamın %6.9'unu oluştururken, bu oranın 2014 yılında %8,2'ye yükseldiği görülmektedir.

Tablo 14. Turizm sektöründe istihdam

Yıllar	Doğrudan İstihdam (000)	Doğrudan ve Dolaylı İstihdam (000)	Turizmdeki İstihdamın Toplam İstihdamdaki Payı (%)
1990	283,1	1244,6	6,9
1991	255,5	1317,2	7,0
1992	336,2	1286,0	6,7
1993	381,3	1315,7	7,3
1994	438,1	1456,5	7,4
1995	465,3	1525,6	7,6
1996	512,8	1679,8	8,1
1997	579,9	1607,4	7,7
1998	541,9	1655,0	7,7
1999	507,2	1350,5	6,3
2000	531,5	1535,3	7,3
2001	527,3	1759,9	8,4
2002	523,9	1725,2	8,2
2003	555,8	1815,6	8,7
2004	510,1	1815,8	8,5
2005	472,6	1732,2	8,8
2006	483,4	1711,4	8,6
2007	449,3	1761,8	8,7
2008	466,0	1800,5	8,7
2009	464,4	1892,5	9,2
2010	466,0	1700,4	7,8
2011	505,6	1990,2	8,5
2012	530,1	1949,5	8,1
2013	548,1	2049,0	8,3
2014	575,8	2130,5	8,2

Kaynak: WTTC, <http://www.wttc.org/datagateway/>, 12.04.2015.

4.5 Terörizmin Turizm Sektörü Üzerindeki Etkileri

Terör eylemleri nedeniyle Türkiye'nin yaşamış olduğu ekonomik kayıplar genel olarak, ülke kaynaklarının önemli bir kısmının askeri harcamalara aktarılması ve terörizmle birlikte kaybolan güvensizlik ortamının getirdiği belirsizliklerden kaynaklanmaktadır.

Diğer taraftan, terörizm doğrudan ekonomideki kilit sektörleri de hedef alabilmektedir. Özellikle terör ve şiddet eylemlerine karşı aşırı duyarlı olan ve Türkiye ekonomisinde ödemeler dengesi açıklarını karşılamada önemli bir döviz girdisi sağlayan, ülke ekonomisinin büyümesinde ve istihdam alanları yaratılabilmesinde son derece önemli bir yere sahip olan turizm sektörü terör örgütlerinin sıkça hedefi haline gelebilmektedir. Ayrıca turistlerin serbestçe dolaşımının sağlanmasına yönelik bir ortamın verdiği rahatlık nedeniyle terör eylemleri hem kolaylıkla yakalanma riski çok düşük olarak sürdürülmekte, hem de medyanın yoğun ilgi odağı haline gelebilmektedir.¹⁸⁸ Turizm bölgelerinde yapılan saldırılar ve bu saldırıların dünya kamuoyu ve medyasında geniş yankı uyandırması, yabancı turistlerin güvenlik algısını olumsuz yönde etkilemekte, oluşan güvenlik riski ise turistlerin planlamış oldukları seyahatlerini yeniden gözden geçirmelerine neden olmaktadır. Nitekim bir ülke şiddet olayları ile karşı karşıya ise, potansiyel olarak turistler hayatlarından ya da fiziksel bütünlüklerinden endişe duymakta, şiddet olaylarına karşı hassas davranmaktadırlar.¹⁸⁹

Terörizm ve turizm arasındaki etkileşimi ortaya koyabilmek için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Neumayer (2005), 169 ülke için 1977-2000 döneminde, politik şiddet olarak nitelendirdiği terör eylemlerinin turizm üzerindeki etkilerini panel veri analizleri yardımıyla incelemiş ve çalışmasında terörizmin insan hakları ihlallerinin, iç çatışmaların ve şiddet içerikli eylemlerin turizmi negatif yönlü etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Enders ve Sandler (1991) ise, 1970-1988 döneminde aylık veriler ile VAR yöntemi kullanarak İspanya’da gerçekleşen terör olaylarının turizm üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmada, gerçekleşen terör eylemlerinin ülkeye turist girişlerinde ve turizm gelirlerinde negatif yönlü etki yarattığı sonucuna ulaşmış ve her bir terör eyleminin İspanya’ya 140 bin turist kaybettiği tahmininde bulunmuştur.

Terör olaylarının sıkça yaşandığı dönemlerde turizme olan dış taleplerde büyük azalmalar meydana gelmekte ve rezervasyon iptalleri yaşanmaktadır. Ülkenin yaşamış olduğu güvenlik sorunları ve dış dünyada oluşan güvenliksiz ülke imajı, hem turizm

---

¹⁸⁸ Bahar Taner, Terörizm ve Turizm, *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, Eylül- Aralık 2000, s.94.

¹⁸⁹ Eric Neumayer, “The Impact of Political Violence on Tourism: Dynamic Cross-National Estimation”, *The Journal of Conflict Resolution*, C.48, S.2, (Nisan 2004), s.261-278.

sektörünü hem de bu sektörde faaliyette bulunan girişimcileri olumsuz yönde etkilemektedir.¹⁹⁰

Türkiye için yapılan çalışmalar incelenecek olursa, Emsen ve Değer (2004), 1984-2001 yılları arasında yıllık verilerden yararlanarak Türkiye’de gerçekleşen terör olaylarının turizm gelirleri üzerindeki etkilerini zaman serisi analizleri yardımıyla incelemiş ve terör olaylarının turizm gelirlerini negatif yönlü olarak etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Yaya (2009) ise, 1985-2006 döneminde aylık veriler ile aynı şekilde zaman serisi analizleri kullanmış ve terör eylemlerinin turizm faaliyetleri üzerinde negatif etkilerinin bulunduğu, ancak bu etkilerin sınırlı olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Feridun (2011), Türkiye’de gerçekleşen terör eylemlerinin turizm üzerinde yarattığı etkileri saptayabilmek için 1986-2006 dönemi için ARDL bounds testi kullanmış ve yapılan analizde, turizm ile terörizm arasında uzun dönemli negatif bir ilişkini bulunduğu sonucuna ulaşmıştır.

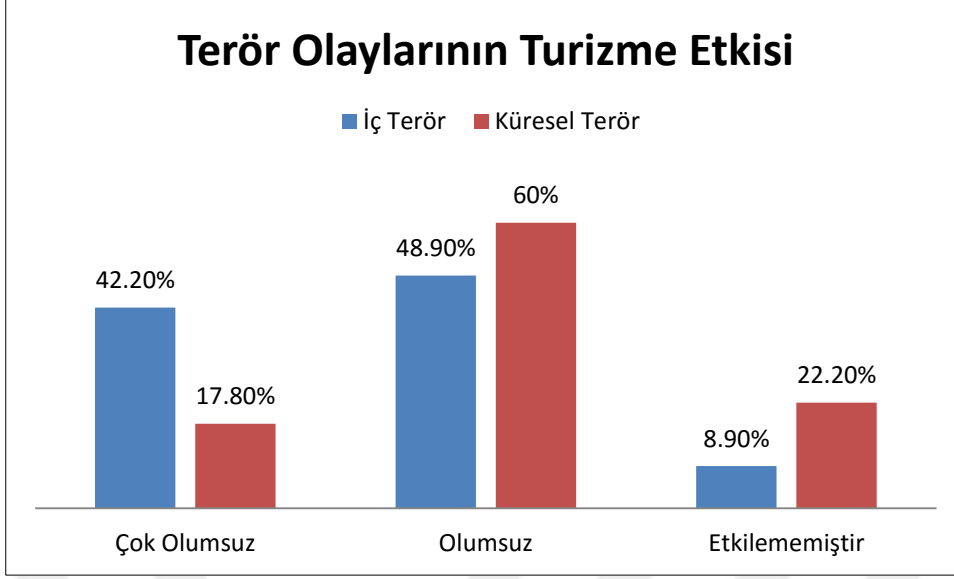
Drakos ve Kutan (2003), Yunanistan, İsrail ve Türkiye’de terörizmin turizm üzerindeki etkilerini incelemiştir. Söz konusu çalışmada 1991-2000 yılları arasında aylık veriler ile SUR modeli kullanılmış ve terörizm nedeniyle turizm sektörünün Yunanistan’da %9, İsrail’de %1 ve Türkiye’de %5 oranında küçüldüğü, seyahat etmeyi planlayan turistlerin farklı ülkelere yöneldiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç ise terör olaylarının turistlerin seyahat edecekleri ülkeler ile ilgili karar verme aşamasında önemli bir rol oynadığını göstermiştir.¹⁹¹

Albeni ve Ongun’un (2005) Antalya’da turizm işletmeleri üzerinde yapmış olduğu anket araştırmasında işletme yöneticilerine “yurt içinde meydana gelen terör olayları Antalya turizmini nasıl etkilemiştir” sorusu yöneltilmiştir. Yöneltilen soru neticesinde işletme yöneticilerinin %48,9’u olumsuz etkilemiş, %42,2’si çok olumsuz etkilemiş ve %8,9’u etkilememiştir cevabını verdikleri görülmektedir.

---

¹⁹⁰Nagihan Oktayer, Nazan Susam ve Murat Çak, **Türkiye’de Turizm Ekonomisi**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2007, s.148.

¹⁹¹Konstantinos Drakos ve Ali M. Kutan, ‘‘Regional Effects of Terrorism on Tourism: Evidence From Three Mediterranean Countries’’, **Journal of Conflict Resolution**, C.47, S.5, (Ekim 2003), s.624-632.

Grafik 11. Terör Olaylarının Etkisi

Kaynak: Albeni ve Ongun, 2005:106

Aynı anket araştırmasında, işletme yöneticilerine yurtiçi terör olayları dışında, küresel terörizmin Antalya turizmine etkisi sorulmuş ve %60'ı olumsuz etkilemiş, %17,8 çok olumsuz etkilemiş ve %22,2'si ise etkilememiştir yönünde cevap vermiştir. Bu araştırma sonuçları turizm sektörünün terör olaylarına son derece duyarlı olduğunu göstermektedir.

Bahsedilen çalışmalar neticesinde Türkiye'de turizm bölgelerinde veya turistlere yönelik gerçekleştirilen terör eylemlerinin ve bu eylemlerin turist sayısı ve turizm gelirleri üzerindeki etkilerini incelemek yerinde olacaktır. Nitekim 1990-2013 yılları arasında başta PKK olmak üzere, Türkiye'yi hedef alan birçok terör örgütü pek çok kez turizm bölgelerine ya da doğrudan turistlere yönelik eylemler gerçekleştirmiştir.

1993 ve 1994 yılları terör eylemlerinin en çok yoğunlaştığı dönem olmuştur. 1999 yılında ise PKK liderinin yakalanarak Türkiye'ye getirilmesi yeniden eylemleri artırmıştır. PKK taraftarları Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Hollanda, Belçika Rusya, Avustralya ve daha birçok ülkede günlerce Türkiye karşıtı gösteriler düzenlemiş ve bazı ülkelerdeki Türk temsilciliklerine saldırılar gerçekleştirmiştir.¹⁹² Yurtdışında bu eylemler devam ederken, yurtiçinde de hem gösteriler hem de saldırılar devam etmiştir. Bu gösteri ve saldırılar yabancı bazı medya kuruluşlarının da desteğiyle Türkiye'ye karşı bir karalama kampanyasına dönüştürülmüş, bu eylemlerle birlikte PKK'ya ait DEM

¹⁹²Unur, a.g.m., s.176.

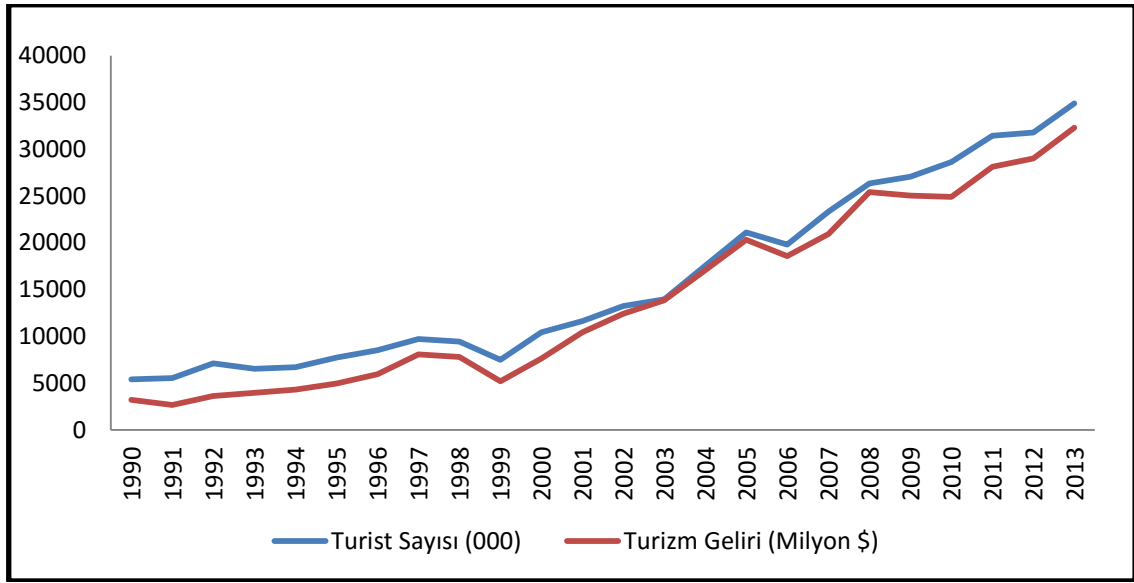
ajansı, terörist başının yakalanması nedeniyle Türk turizminin de hedef alınacağını duyurmuş ve turistleri Türkiye'ye gitmemesi konusunda uyarmıştır. 2003 yılında ise eşzamanlı olarak İstanbul'da patlayan bombalar yine dünya kamuoyunun dikkatini Türkiye'ye çekmesine neden olmuştur. 2005 ve 2006 yıllarında tekrar yoğunlaşan terör eylemlerinde özellikle turizm bölgeler hedef alınmıştır.

Tablo 16. Türkiye'de Turistler ve Turizm Bölgelerine Yönelik Gerçekleştirilen Terör Eylemleri

YIL	TERÖR EYLEMLERİ
1992	İstanbul'da Galleria İş Merkezi ve Kapalıçarşı'ya bombalı saldırılar düzenlendi, 1 kişi öldü, 18 kişi yaralandı.
1993	Antalya'da gerçekleştirilen iki ayrı bombalama eylemi sonucunda 7'si yabancı turist olmak üzere 24 kişi yaralandı
1993	Bitlis, Erzurum ve Ağrı'da gerçekleştirilen dört farklı eylemde 12 yabancı turist kaçırıldı.
1994	Sultanahmet meydanında gerçekleştirilen bombalama eylemi ve 1 Alman, 1 Hollandalı ve 1 İspanyol olmak üzere 3 turist yaralanması.
1994	Kapalı Çarşıya konulan bombanın patlaması sonucu 1 İspanyol, 1 Belçikalı olmak üzere 2 turist hayatını kaybetti, 17 kişi yaralandı.
1994	Marmaris ve Fethiye'de gerçekleştirilen bombalama eylemleri ve 1 turist hayatını kaybetti, 10 turist ise yaralandı.
1998	Sultanahmet meydanında gerçekleştirilen bombalama eylemi sonucunda 3 yabancı turist ve 4 Türk vatandaşı yaralandı
1999	Pkk liderinin yakalanması sonucu yabancı basında yer alan ve turistleri hedef gösteren tehdit eylemleri.
1999	Canlı bombanın İstanbul Taksim meydanında bulunan Çevik Kuvvet otobüsünün yakınında üzerindeki bombayı patlatması sonucunda 3'ü polis, 10 kişi yaralandı.
1999	Mavi Çarşı'ya Molotof kokteyli ile yapılan saldırı sonucu çıkan yangında 13 kişi yaşamını yitirdi.
2003	İstanbul'da bulunan New Şalom Sinagogu ve Şişli Sinagoguna bombalama eylemleri düzenlendi.
2003	İstanbul'da HSBC bankası genel müdürlüğü ve İngiltere Başkonsoloslukuna bombalama eylemleri düzenlendi.
2004	Kuşadası'nda gerçekleştirilen bombalı saldırı sonucunda 1 Polisin şehit oldu
2005	Kuşadası'nda gerçekleştirilen bombalama eylemi sonucunda 5 kişinin hayatını kaybetti, 13 kişi yaralandı.
2005	İzmir Çeşme'de gerçekleştirilen bombalama eylemi sonucunda 3'ü turist olmak üzere 22 kişi yaralandı
2006	Antalya'da gerçekleştirilen bombalama eylemi sonucunda 3 kişinin hayatını kaybetti.
2006	Marmaris'te gerçekleştirilen bombalama eylemi sonucunda 21 kişinin yaralandı
2010	İstanbul Taksim Meydanı'nda canlı bomba canlı bomba eylemi sonucunda 15'i polis olmak üzere toplamda 32 kişi yaralandı.

Kaynak: (Unur, 2000:174, Yavaş ve Aydoğdu, 2004:56, Paraskevas and Arendall, 2007, <http://www.hurriyet.com.tr> kaynaklarından derlenmiştir.)

Terör eylemlerinin turizm sektörünü nasıl etkilediğini görebilmek için sektörü hedef alan terör eylemlerinin yoğunlaştığı yıllarda Türkiye'ye gelen turist sayılarını ve elde edilen turizm gelirlerini incelememiz gerekmektedir. 1990 yılından itibaren Türkiye'ye seyahat eden turistlerin ve elde edilen turizm gelirlerinin genel olarak arttığı, ancak 1993, 1999 ve 2006 yıllarında net düşüşlerin yaşandığı görülmektedir. Söz konusu yıllar Türkiye'de terörizmin turistler başta olmak üzere, turizm bölgelerini en çok hedef aldığı dönemler olarak karşımıza çıkmaktadır.

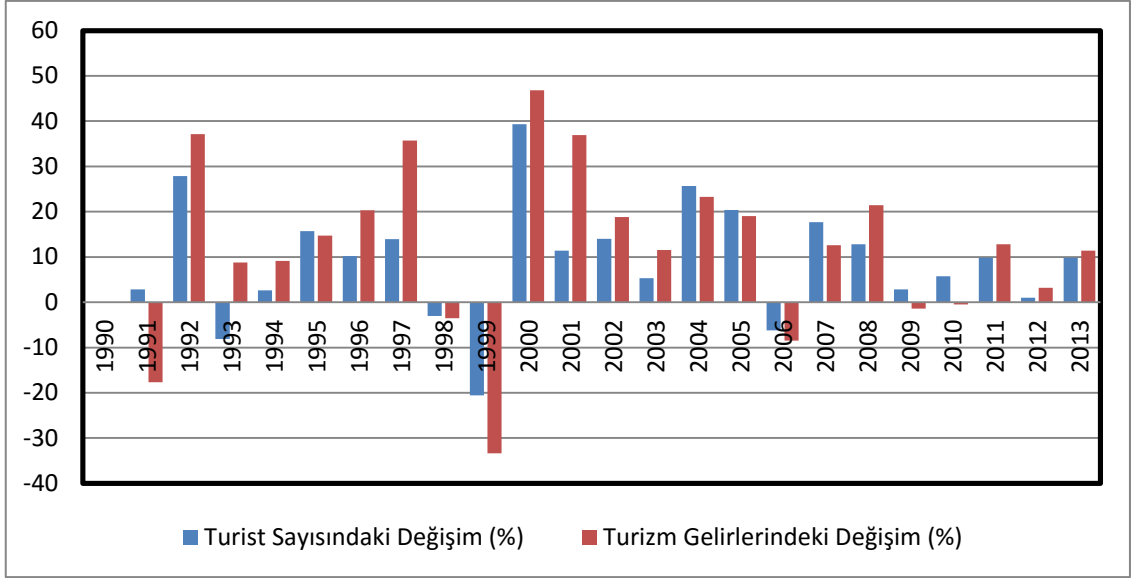
Grafik 12. 1990-2013 Döneminde Turist Sayıları ve Turizm Gelirleri

Kaynak: TÜİK; İstatistik Göstergeler 1993-2013, s.430-431

1993 yılında sadece Antalya'da meydana gelen bombalama eylemi, Türkiye'ye turist gönderen ülkeler basınında ve özellikle Almanya, Hollanda ve İtalya'da manşetlere çıkmış ve önemli ölçüde rezervasyon iptallerine neden olmuştur. 1994 yılında ise, Kapalıçarşı'da PKK tarafından gerçekleştirilen bombalama eylemi sonucunda 1 İspanyol turistin hayatını kaybetmesi, aynı yıl gelmesi beklenen İspanyol turist sayısının %35 oranında azalmasına neden olmuştur. Genel olarak etkisi incelendiğinde ise 1993 yılında Türkiye'ye gelen turist sayısında %8.1 oranında azalma yaşanmıştır. 1994 yılında %2.6 oranında artış olsa da toplam turist sayısı 1992 yılında gelen turist sayısından %5.8 oranında daha düşük seviyede kalmıştır. Bu durumda 1993 yılındaki turist sayısındaki düşüş ve 1994 yılındaki turist sayısının çok küçük oranda artmasının nedeni bu yıllarda yoğunlaşan terör eylemleri olduğu görülmektedir.¹⁹³

¹⁹³Unur, a.g.m., s.174.

Grafik 13. Yıllara Göre Turist Sayısı ve Turizm Gelirlerindeki Değişim (%)

Kaynak: TÜİK; İstatistik Göstergeler 1923-2013, s.430-431

1995 itibariyle sona eren turizme yönelik eylemlerin tekrar başladığı 1998 yılında hem turist sayısında hem de turizm gelirlerinde düşüş yaşanmıştır. Bu süreçte özellikle 1999 yılında PKK liderinin yakalanması ve hakkında idam kararının verilmesiyle birlikte, yurtiçi ve yurtdışında Türkiye'ye yönelik saldırı ve gösteriler ciddi bir karalama kampanyasına dönüşmüştür. Bu kampanyaya yabancı medya ve kamuoyu yoğun destek vermiş, Avrupa ülkeleri dışişleri bakanlıkları tarafından hazırlanan seyahat bültenlerinde Türkiye riskli bir ülke olarak gösterilmiştir. Tüm bu gelişmelerle birlikte yaklaşık olarak Almanya'da %40-50, Fransa'da %25, Belçika'da %30 olmak üzere birçok ülkede %50'ye varan rezervasyon iptalleri yaşanmış¹⁹⁴ ve toplamda turist sayısı bir önceki yıla göre %20,6 azalırken, turizm gelirleri %33,4 oranında azalmıştır.

2000 yılından itibaren ise artış trendine giren turizm sektörü, doğrudan turizme yönelik olmasa da 2003 yılında İstanbul'da sinagog, İngiliz konsoloslugu ve HSBC bankın genel müdürlüğünde meydana gelen bombalama eylemleri dünya kamuoyu ve medyası tarafından yakından takip edilmiş ve turizm sektöründe olumsuz bir etkiye neden olmuştur. Bir önceki yılda turist sayısındaki artış %14 iken 2003 yılında bu eylemlerinde etkisiyle %5,3'e gerilemiştir.

¹⁹⁴ Bedriye Tunçsiper ve İbrahim Gönen, Dönemsel Olayların Turizm Ekonomisine Etkileri ve Çözüm Önerileri, **2. Ulusal Türkiye Turizmi Sempozyumu Tebliğler Kitabı**, Türkiye Turizmini Araştırma Enstitüsü, 2001, s.12.

2005 yılının son dönemlerinde tekrar turizmi hedef almaya başlayan terör eylemleri 2006 yılında da devam etmiş ve hem gelen turist sayısında hem de turizm gelirlerinde düşüş kaydedilmiştir. Bir önceki yıl turist sayısındaki %20,4 oranındaki artış terör eylemlerinin etkisiyle 2006 yılında yerini %6,2 azalışa bırakmıştır. Bununla birlikte turizm gelirlerindeki daralma %8,5 olarak gerçekleşmiştir. Tüm bu olaylar içerisinde Terör örgütünün Antalya'da gerçekleştirdiği bombalama eylemleri neticesinde, sadece Antalya'da günlük kayıp 903 bin dolar olmuş, rezervasyonlarda ise %40'a varan oranlarda iptaller yaşanmıştır.¹⁹⁵

Terör eylemleriturizm sektörünü hedef aldığı dönemlerde, hem ülkeye seyahat eden turist sayılarının, hem de turizm gelirlerinin azalmasına neden olarak turizm sektörünü ciddi anlamda olumsuz etkilenmektedir. Özellikle yabancıları ve turistleri hedef alan eylemlerin dünya kamuoyunda çok daha geniş yer bulması nedeniyle turistlerin güven algısını değiştirmesi ve ülke imajının zedelenerek Türkiye'nin güvenli olmadığı algısının oluşturulması, bu eylemlerin turizm sektörüne olan olumsuz etkilerini daha da derinleştirmektedir. Bu bağlamda özellikle turizm bölgelerinde güvenlik önlemlerinin artırılması gerekmekte ve karşılaşılan terör saldırılarının krize dönüşmemesi için kriz yönetimi planı, kriz yönetimi ekibi ve bu ekibin üye ve yöneticilerinin önceden belirlenerek, meydana gelebilecek terör eylemlerine karşı önlemlerin alınması, bu eylemlerden etkilenecek hedef kitle ve iletişim noktalarının belirlenmesi ve böyle bir durumda kişilerin nasıl davranacaklarının önceden planlanması gerekmektedir.¹⁹⁶

---

¹⁹⁵ Hüseyin H. Kahveci, Ticaret, Turizm ve Terör, **Turizm Gazetesi**. 2009.

¹⁹⁶ Taner, **a.g.m.**, s.96.

5. TERÖRİZMİ DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE TURİZM ÜZERİNE ETKİSİ

5.1 METODOLOJİ

Bu çalışmada, daha önceki bölümlerde ele alınan Türkiye’de terörizmin doğrudan yabancı yatırımlar ve turizm sektörü üzerindeki ekonomik etkileri, ekonometrik analiz yöntemleri yardımıyla incelenmeye çalışılmıştır. Terörizmin istihdam üzerindeki etkileri ise ampirik çalışmaya dâhil edilmemiştir. Bu durumun en önemli nedeni ise, doğrudan yabancı yatırımlar ve turizm sektörü terör olaylarından doğrudan etkilenirken, istihdamın dolaylı olarak etkilenmesi, böylece ülkedeki istihdam düzeyini belirleyen tüm sektörlerin terörizm ile etkileşiminin incelenebilmesi için farklı değişkenlere ihtiyaç duyulmasıdır. Ayrıca terörizmin Türkiye’nin belirli bölgelerinde yoğunlaşması ve istihdam düzeyinin bu bölgelerde son derece kısıtlı seviyelerde kalması, terörizm ve istihdam arasındaki ilişkinin ampirik olarak incelenmesinde bölgesel verilere de ihtiyaç doğurmaktadır.

Çalışmaya dâhil edilen terörizmin doğrudan yabancı yatırımlara ve turizm sektörüne etkisinin varlığının, var ise büyüklüğünün analizinin yapılabilmesi için Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) analizinin kullanılmasına karar verilmiştir. Bu kararın verilmesinin temel sebebi ise, analize dâhil edilecek değişkenlerin aynı dereceden durağan olmamasıdır. Bu bölümde, Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) analizine ve analizin ön koşulu olan verilerin aynı dereceden durağanlığının analizinde kullanılan Augmented Dickey Fuller (ADF) testinin teorik açıklaması ve elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

5.1.1 Durağanlık Testleri

Vektör Hata Düzeltme Modellerinde (VECM) yer alacak zaman serilerinin aynı dereceden durağan olması gerekmektedir. Durağan dışı seriler sahte regresyondan dolayı etkin ve tutarlı sonuçlar verememektedir.¹⁹⁷ Durağan seriler söz konusu olduğunda; seri uzun dönemde dalgalanmalar olsa bile aynı ortalamayı muhafaza etmekte, zamana bağlı olarak

---

¹⁹⁷Damador N. Gujarati, Temel Ekonometri. (Sekizinci Baskı), Çev: Ümit Şenesen & Gülay Günlük Şenesen, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2011.

değişmeyen bir sonlu varyansa sahip olmakta, gecikme zamanı uzadıkça korelogram gittikçe sıfıra yaklaşmakta ve nihayetinde sıfır olmaktadır. Diğer yandan durağan olmayan serilerin özelliklerine bakıldığında, serinin uzun sürede döneceği ortalama bir değer bulunmadığı, zaman sonsuza yaklaştığında varyansın zamana bağlı olması durumunda sonsuza yaklaştığı ve teorik korelogramın hemen bitmediği, yavaş yavaş azaldığı dikkati çekmektedir.¹⁹⁸

Serilerin durağan olup olmadıklarının tespit edilmesi için genişletilmiş Dickey Fuller (ADF)¹⁹⁹ birim kök testinin yapılması gerekmektedir. ADF birim kök testine ait sabit-trend sabitsiz-trendsiz ve sadece sabit içeren olmak üzere üç denklem bulunmakta olup, denklemler şu şekildedir:

$$\Delta y_t = \phi y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^p \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t$$

$$\Delta y_t = \theta + \phi y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^p \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t$$

$$\Delta y_t = \theta + \beta t + \phi y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^p \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t$$

Denklemlerde yer alan, y_t ; bağımlı değişkeni göstermektedir. Δ Birinci fark operatörlerini; p , gecikme uzunluğunu, t trendi, ε ise hata terimini göstermektedir.

ADF birim kök testinde kullanılan hipotezler şöyledir:²⁰⁰

H_0 : $\phi = 0$ Seri birim kök içermektedir.

H_a : $\phi < 0$ Seri birim kök içermemektedir.

H_0 hipotezinin reddedilmesi seride birim kök olmadığı, yani serinin durağan, başka bir ifadeyle $I(0)$ olduğu anlamına gelmektedir. H_0 hipotezinin kabul edilmesi ise seride birim kök olduğu, yani serinin durağan olmayan bir seri olduğu anlamına gelmektedir. Düzey değerinde durağan olmayan bir seri, birinci farkının alınması halinde durağan

¹⁹⁸ Aziz Kutlar, Ekonometrik Zaman Serileri: Teori ve Uygulama, Ankara, Gazi Kitabevi, 2000, s.154.

¹⁹⁹ D.A. Dickey, ve W.A. Fuller, "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root", Econometrica, 49 (4), 1981.

²⁰⁰ Selin Zaman, "İMKB'nin Uluslararası Hisse Senedi Piyasaları ile Entegrasyonu", Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, 2008, s.76.

hale geliyorsa I(1) olmaktadır.²⁰¹ Çalışmada sabit içeren model kullanılmış olup gecikme uzunluğu Akaike ve Schwart bilgi kriterlerine göre belirlenmiştir.

5.1.2 Koentegrasyon Testi

Koentegrasyon analizi, seriler arasındaki uzun dönemli ilişkileri incelemek amacı ile uygulanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, koentegrasyon kavramı uzun dönem denge ilişkisinin saptanmasında ve test edilmesinde kullanılmaktadır. Koentegrasyon analizinin literatüre kazandırdıkları ve kullanım alanları aşağıdaki gibi özetlenebilmektedir.²⁰²

- Regresyon analizlerinde trendin neden olduğu sahte regresyon sonuçlarını gidermesi,
- Ekonometrik tahminleme aşaması öncesinde, bir ön test olması,
- Uzun dönem ekonomik ilişkilerin, diğer bir ifadeyle iktisat teorisinin testine olanak vermesidir.

Johansen ve Juselius (1990) yöntemi kullanıldığında koentegrasyon vektörlerinin sayısı trace testi yapılmak suretiyle tespit edilebilmektedir. Trace testinde koentegre vektörlerinin sayısının (r) 0,1,2,... eşit veya küçük olduğu sıfır hipotezi test edilmektedir. Trace istatistik değerinin kritik değerden yüksek çıkması durumunda her bir durum için sıfır hipotezleri reddedilmiş olmaktadır. $r=0$ sıfır hipotezinin reddedilmemesi, değişkenler arasında koentegre vektörün bulunmadığı anlamına gelmektedir.

---

²⁰¹ Levent Çıtak ve Onur Gözbaşı, “İMKB ile Bazı Önde Gelen Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülke Borsaları Arasındaki Bütünleşmenin Temel Endeks ve Ana Sektör Endeksleri Temelinde Analizi”, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2007, C.22, S.2, s. 255

²⁰² Utku Utkulu ve Aydın Arı, “Boş Zamanınızda Ekonomik ve Ekonometrik Modelleme Nasıl Yapılır?”, 2007, s25.

5.1.3 Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını gösteren koentegrasyon ilişkisinin (Koentegre vektörünün) tespiti durumunda, nedensellik ilişkilerinin Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ile analiz edilmesi gerekmektedir.²⁰³

$$Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 X_t + \varepsilon_t$$

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^a \gamma_i \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^b \beta_i \Delta X_{t-i} + \lambda(Y_t - \alpha_0 - \alpha_1 X_t) + u_t$$

Modelde yer alan α ve β katsayıları tahmin edilecek olan parametreleri, a ve b katsayıları gecikme uzunluklarını, λ ise hata düzeltme vektörüne ait katsayısı ifade etmektedir.

Çalışmada her iki model için gecikme uzunluğu olabilirlik oran testi (LR), Nihai öngörü hatası (FPE), Akaike bilgi kriteri (AIC), Schwarz bilgi kriteri (SIC) ve Hannan-Quinn bilgi kriteri (HQ) model seçim ölçütlerinden AIC ve SIC bilgi kriterlerine göre belirlenmiştir.

5.2 Bulgular

Bu çalışmada 1992–2013 dönemine ait aylık reel veriler kullanılarak yabancı sermaye yatırımları ve turizm gelirleri ile terör arasındaki ilişki Vektör Hata Düzeltme Modeli yöntemi ile analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada istihdam konusu yer almasına karşın, yapılabilecek bir analiz için bölgesel veri olmaması sebebiyle bu konuda bir modele yer verilememiştir.

Çalışmada kullanılan veriler WorldBank, Global Terrorism Database'den elde edilmiş ve analizler yapılırken Eviews 8 paket programından yararlanılmıştır.

Tablo 17. Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişken	Açıklama
----------	----------

²⁰³ Mustafa İbicioğlu ve Ayhan Kapusuzoğlu, "İMKB ile Avrupa Birliği Üyesi Akdeniz Ülkelerinin Hisse Senedi Piyasalarının Entegrasyonunun Ampirik Analizi", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2011, C.11, S.3, s.89.

TEROR	Aylık terör olayları sayısı
TUR	Aylık Turizm gelirleri rakamları (\$)
DYY	Aylık net yabancı yatırımlar (\$)
OPEN	Aylık ihracat ve ithalat rakamları toplamı (\$)

Tablo 18. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	LDYY	LTUR	Terör	OPEN
Ortalama	5.4	13.9	5.0	1.42
Medyan	5.1	13.9	2.0	0.85
Maksimum	8.9	15.4	60.0	3.66
Minimum	2.4	12.2	0.0	0.26
Std. Sapma	1.4	0.8	8.2	1.05
Gözlem	264			

Vektör Hata Düzeltme Modelinde kullanılan serilerin aynı dereceden durağan olması gerekmektedir. Bu çalışmada önce zaman serilerine birim-kök testleri uygulanarak değişkenlerin durağan olup olmadıkları kontrol edilecektir. Durağan değilse, serilerin farkları alınarak aynı dereceden durağan hale gelip gelmedikleri test edilecek ve koentegrasyon analizine tabi tutulacaklardır. Seriler arasında koentegrasyon ilişkisi varsa Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) tahmini gerçekleştirilecektir.

Tablo 19. Düzeyde Serilere ait ADF Birim Kök Testine ait Sonuçları

	LDYY	TEROR	OPEN	LTUR
	-1.571017	-2.498589	0.113897	1.340284
1%	-3.455486	-3.460596	-3.455486	-3.456302
5%	-2.872499	-2.874741	-2.872499	-2.872857
10%	-2.572684	-2.573883	-2.572684	-2.572875
İlk satırdaki değerler daha önce verilen ADF birim kök testindeki “ ϕ ” değerini, diğer değerler ise farklı anlamlılık düzeyleri için kritik değerleri göstermektedir.				

Tabloda sunulan ADF birim-kök testi sonuçlarına göre değişkenler düzey haldeyken durağan değildirler. Ancak serilerin birinci farkları alındıktan sonra durağan, I(1), hale geldikleri görülmektedir.

Tablo 20. Birinci Dereceden Farkları Alınmış Serilere ait ADF Birim Kök Testine ait Sonuçları

	$\Delta LDYY$	$\Delta TEROR$	$\Delta OPEN$	$\Delta LTUR$
	-13.44708	-6.305766	-8.203801	-4.801963
1%	-3.455486	-3.460884	-3.455585	-3.456408
5%	-2.872499	-2.874868	-2.872542	-2.872904
10%	-2.572684	-2.573951	-2.572707	-2.572900

Değişkenlerin birinci farklarının durağan olması durumunda, değişkenlerin beraber koentegre olup olmadıklarının tespit edilmesi gerekmektedir. Değişkenlerin beraber koentegre olmaları, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu anlamına gelmektedir. Bunun anlaşılabilmesi için koentegrasyon testinin yapılması gerekmektedir.

Çalışmada ilk olarak LDYY ile TEROR arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığının belirlenmesi amacıyla koentegrasyon testi gerçekleştirilmiştir. Literatürde yabancı sermayenin belirleyicileri olarak kullanılan birçok değişken bulunmaktadır. Bu çalışmada kullanılan değişkenler ise temel olarak Schneider ve Frey (1985) çalışmalarına dayanmakla beraber, Anyanwu (2011), Walsh ve July (2010), Blonigen ve Piger (2011) çalışmalarında da ortak olarak kullanılan değişkenlerdir. Ayrıca çalışmada kullanılan modele, Agrawal (2011) ve Akbar ve Akbar (2015)'in terör ile yabancı sermaye arasındaki ilişkileri inceledikleri çalışmaları temel oluşturmuştur.

Tablo 21. LDYY ve TEROR Değişkeni için Johansen Koentegrasyon Testi

Hipotez	Maksimum Özdeğer	Trace İstatistiği	Kritik Değer	Kuyruk Olasılığı**
$r=0$	0.112173	51.12542	15.49471	0.0000
$r \leq 1$	0.081968	21.38085	3.841466	0.0000

** Sıfır hipotezin %5 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini göstermektedir.
r: Koentegrasyon vektörünün sayısı

Tablo 21 incelendiğinde, LDYY ile Terör değişkeni arasında bir koentegre vektörünün bulunduğu görülmektedir. Hem trace istatistiği, hem de maksimum öz değer testi, bu sonucun %5 anlamlılık düzeyinde koentegre ilişki olduğunu göstermektedir.

Seriler arasında tespit edilen koentegre ilişkisine dayanarak kurulan yarı logaritmik Vektör Hata Düzeltme Modeli'ne(VECM) ait tahmin sonuçları Tablo 21'de verilmiştir. Modelde OPEN değişkeni dışsal değişken olarak kullanılmıştır.

Koentegrasyon Modeli

$$LDYY = 5.98 - 0.127 * TEROR + \epsilon_t$$

Hata Düzeltme Modeli

$$\begin{aligned} \Delta LDYY = & -0.141492 - 0.133864 (LDYY - 5.98 + 0.127 * TEROR) - 0.610892 * \Delta LDYY_{t-1} \\ & - 0.452452 * \Delta LDYY_{t-2} - 0.098518 * \Delta LDYY_{t-3} + 0.011664 * \Delta TEROR_{t-1} - \\ & 0.001284 * \Delta TEROR_{t-2} + 0.009616 * \Delta TEROR_{t-3} + 0.124248 * OPEN_{t-1} \end{aligned}$$

Elde edilen bulgulara göre, yabancı yatırımlar ile terör arasında uzun dönemli negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Yani uzun dönemde terördeki bir birimlik artış doğrudan yabancı yatırımları yüzde 12.7 oranında azaltmaktadır.

Yabancı yatırımlar ile terör arasında tespit edilen uzun dönem ilişkisinden dolayı, uzun dönem dengesinden olabilecek sapmalar karşısında sistemin tepkisi hata düzeltme mekanizması ile ölçülmektedir. Modele ait hata düzeltme terimi katsayısı -0.133864 olarak tespit edilmiştir. Hata düzeltme modeli istatistiksel olarak anlamlı ve hata düzeltme katsayısı -1 ile 0 arasında değer aldığı için uzun dönem dengesinden sapmalar karşısında sistem yeniden dengeye gelecektir. LDYY ile TEROR değişkeni arasındaki uzun dönemli denge ilişkisinde bir önceki dönemde ortaya çıkan sapmaların %13 oranında düzeltildiğini göstermektedir. Dolayısıyla meydana gelen bir şokun etkisinin yaklaşık 7.7 ay sonra dengeye döndüğü görülmektedir. Diğer taraftan Modele dışsal değişken olarak katılmış olan dışa açıklık değişkeninin bir dönem gecikme ile doğrudan yabancı yatırımları pozitif etkilediği saptanmıştır.

Yabancı yatırımlar ile terör değişkenleri arasındaki uzun dönemli ilişkinin belirlenmesinden sonra turizm gelirleri ile terör arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını incelenmiştir. Gerçekleştirilen koentegrasyon testi sonucu Tablo 22'de verilmiştir.

Tablo 22. LTUR ve TEROR Değişkeni için Johansen Koentegrasyon Testi

Hipotez	Maksimum Özdeğer	Trace İstatistiği	Kritik Değer	Kuyruk Olasılığı**
r=0	0.276927	102.0161	15.49471	0.0001
r≤1	0.075942	19.98207	3.841466	0.0000
** Sıfır hipotezin %5 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini göstermektedir. r: Koentegrasyon vektörünün sayısı				

Tablo 22 incelendiğinde, turizm gelirleri ile terör değişkeni arasında bir koentegrasyon vektörünün bulunduğunu görülmektedir. Hem trace istatistiği, hem de maksimum özdeğer testi bu sonucu %5 anlamlılık düzeyinde kontegre ilişki olduğunu göstermektedir. Seriler arasında tespit edilen koentegre ilişkiye dayanarak kurulan yarı logaritmik Vektör Hata Düzeltme Modeli'ne (VECM) ait tahmin sonuçları aşağıda verilmiştir.

Koentegrasyon Modeli:

$$LTUR = 14.11686 - 0.048989 * TEROR + \varepsilon_t$$

Hata Düzeltme Modeli:

$$\Delta(LTUR) = -0.001757 - 0.187283 * (LTUR - 14.11686 + 0.048989 * TEROR) + 0.415975 * \Delta(LTUR(-1)) + 0.368449 * \Delta(LTUR(-2)) + 0.007767 * \Delta(TEROR(-1)) + 0.004396 * \Delta(TEROR(-2))$$

Elde edilen bulgulara göre, turizm ile terör arasında uzun dönemli negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Yani uzun dönemde terördeki bir birimlik artış turizm gelirlerinde yüzde 4.89 oranında azalış yaratmaktadır.

Turizm ile terör arasında tespit edilen uzun dönem ilişkisinden dolayı, uzun dönem dengesinden olabilecek sapmalar karşısında sistemin tepkisi hata düzeltme mekanizması ile ölçülmüştür. Modele ait hata düzeltme terimi katsayısı -0.187283 olarak tespit edilmiştir. Hata düzeltme modeli istatistiksel olarak anlamlı ve hata düzeltme katsayısı -1 ile 0 arasında değer aldığı için uzun dönem dengesinden sapmalar karşısında sistem yeniden dengeye gelecektir. LTUR ile TEROR değişkeni arasındaki uzun dönemli denge ilişkisinin bulunduğunu ve sistemde ortaya çıkan sapmaların her ay %18'lik kısmının düzeldiğini göstermektedir. Dolayısıyla meydana gelen bir şokun etkisinin yaklaşık 5,5 ay sonra dengeye döndüğü görülmektedir.

Her iki model içinde sonuçlar değerlendirildiğinde, turizm ve terör için elde edilen uzun dönem dengesinde meydana gelecek bir sapma, yabancı yatırım ve terör için elde edilen uzun dönem ilişkisindeki sapmadan daha hızlı olarak dengeye gelmektedir. Turizmin akışı hızlı olan hizmet sektöründe yer alması yabancı yatırımların inşaat sanayi gibi akış hızı düşük sektörlerde yoğunlukla yer alması sebebiyle sonuçlar beklentileri karşılar niteliktedir. Bu doğrultuda akış hızı yüksek olan turizm sektörü şokları daha kısa sürede atlatacakken, yabancı yatırımlar bu şokları daha uzun vadeye yayarak dengeye gelebilecektir.

Çalışmada ele alınan doğrudan yabancı yatırımlar ve turizm değişkenlerinin terör olaylarından negatif yönlü etkilendiği ve bu etkinin doğrudan yabancı yatırımlarda fazla olduğu görülmektedir. Bu durum doğrudan yabancı yatırımların uzun vadede kalıcı riskler taşıması ile örtüşmektedir. Nitekim terör riskinin bulunduğu ülke veya bölgelerde yapılacak yatırımlardan çıkılması veya bu yatırımların güvenli bölgelere taşınması işleminin oldukça zor ve maliyetli olması, yatırım kararlarında karar alıcılar için politik istikrar olgusunu son derece önemli bir noktaya taşımaktadır. Turizm sektöründe ise, hem uluslararası yatırımcılara nazaran potansiyel turistler için birçok alternatifin bulunması, hem de birey olan turistlerin algılarının yatırımcılara göre daha kolay ve daha kısa sürede değiştirilebilmesi, turizm sektörünün terör olaylarından doğrudan yabancı yatırımlara göre daha az etkilenmesine neden olmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Terörizm ve ekonomi birbiriyle doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkileri bulunan iki olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Terörizm mi ekonomiyi etkiler ya da ekonomi mi terörizmi etkiler sorusunun cevabı 'her ikisi de' olmalıdır. Nitekim terör eylemlerinin toplumda uyandırdığı infial neticesinde geleceğe yönelik artan belirsizlikler ve olumsuz beklentiler ekonomiyi son derece olumsuz etkilerken, ekonominin zayıf olması ya da adaletsiz gelir dağılımı neticesinde yoksulluk, işsizlik gibi sorunların yaşanması birey ya da toplulukları terörizme yönlendirebilmektedir. Bugibi sosyal ve ekonomik sorunlar ise terör örgütleri tarafından istismar aracı olarak kullanılabilen, terörizm ve yoksulluk birbirini tetikleyen bir kısır döngü haline gelebilmektedir.

Türkiye 1970'li yıllardan itibaren gerek sağ ve sol ideoloji örgütleri, gerek Ermeni terör örgütleri, gerek din motifli radikal örgütleri ve gerekse de bölücü terör örgütleri tarafından yoğun olarak eylem sahası haline getirilmiş ve on binlerce insanını yitirmiştir. Türkiye'yi hedef alan terörizm yurtiçi kesimlerden zemin bulabildiği gibi, Türkiye'nin iç meselelere odaklanarak bölgesinde etkisizleştirilmesini amaçlayan veya topraklarının bir kısmı üzerinde bölücü emelleri bulunan ülkeler tarafından da desteklenmektedir. Özellikle Türkiye'nin bulunduğu coğrafyada söz sahibi olan egemen güçler, doğrudan bir savaşın içerisinde olmak yerine, hem daha az maliyetli olduğu, hem de etkili ve kolay yönetilebilir olması nedeniyle, terör örgütleri üzerinden bir tür vekâlet savaşları yürütmeyi tercih etmektedirler. Bu durum ise, Türkiye'de istikrarın ve sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin sağlanabilmesinin önündeki en büyük engellerden biri olmaktadır.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler ekonomik kalkınmalarını sağlayabilmek için doğrudan yabancı yatırımlara ihtiyaç duymaktadırlar. Ancak yabancı yatırımcılar, yatırım kararlarını alırken birçok faktörü göz önünde bulundurmaktadır. Söz konusu faktörlerin başında ise politik istikrar gelmektedir. Bu noktada uzun yıllar terörizmle mücadele eden Türkiye, doğrudan yabancı yatırımları ülkeye kazandırmakta güçlükler yaşamış ve özellikle terör olaylarının yoğun olarak yaşandığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bu tür yatırımlar oldukça sınırlı seviyelerde kalmıştır. Bu durumun çeşitli nedenleri olmakla birlikte, terörizmin getirdiği istikrarsız ortam ve geleceğe yönelik beklentilerdeki belirsizlikler ön plana çıkmıştır. Çalışmada, terörizmin

doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla, aylık veriler dikkate alınarak Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) kullanılmıştır. Yapılan analize göre, terör olayları ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında uzun dönemli ilişki bulunmakta, sisteme gelen bir şokun etkisi 7.7 dönemde ortadan kalkmaktadır. Diğer taraftan, terör olaylarının bir birimlik artışı, doğrudan yabancı yatırımların %12,7 azalmasına neden olmaktadır.

Terörizmin yatırımları dışlayıcı etkileri, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin Türkiye'nin diğer coğrafi bölgelerine göre sosyoekonomik olarak geri kalmasına neden olmuştur. Söz konusu bölgelerde yatırımların yetersizliği istihdam alanlarının son derece kısıtlı olmasına, işsizlik ve yoksulluğun artmasına neden olmuştur. 2013 yılında Türkiye ortalaması %9,7 olan işsizlik oranı, terör olaylarının yaşandığı il ve bölgelerde, hem işgünün hem de işgücüne katılım oranlarının en düşük düzeyde olmasına rağmen %20'lerin üzerinde gerçekleşmiştir.

Terörizm ile istihdam arasındaki etkileşim yalnızca terör olaylarının yaşandığı il ve bölgelerle sınırlı kalmamıştır. Nitekim terörizm nedeniyle yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalan milyonlarca insan, özellikle 1984-1997 yılları arasında kırsaldan merkezlere ve başta çevre iller olmak üzere çeşitli illere göç etmişlerdir. Göç edenlerin büyük bir kısmı yerleştikleri yerlerde işsiz kalırken, göç edilen illerin işsizlik oranlarında da önemli artışlar yaşanmıştır. Özellikle terör olaylarının yaşandığı Diyarbakır, Van, Hakkâri, Batman, Şanlıurfa illerinde, nüfusun önemli bir kısmı kırsaldan kent merkezlerine göç etmiş, 1985 yılında %15-20 arasında olan bu illerdeki işsizlik oranları 2000 yılına gelindiğinde %30'un üzerinde gerçekleşmiştir. Aynı dönemde Türkiye geneli işsizlik oranı ise, %11,5'dan %17,2'ye yükselmiştir. Bu noktada Terörizm, Türkiye'de zaten uzun yıllardır var olan işsizlik sorununun daha da derinleşmesine neden olmuştur.

Terörizmin ekonomi içerisinde sektörler bazında en çok etkilediği sektörlerin başında turizm gelmektedir. Turistlerin terör ve şiddet olaylarına son derece duyarlı olması nedeniyle sektör ciddi sıkıntılar yaşayabilmektedir. Ülke ekonomisi açısından turizm sektörünün döviz kazandırıcı, mili gelir artırıcı, istihdam yaratıcı etkilerinin bulunması, ekonomide son derece önemli bir yere sahip olmasına neden olmaktadır. Ancak bu durum ülkeyi ekonomik olarak kayba uğratmak isteyen terör örgütlerinin, turizm

sektörü doğrudan hedef almasına neden olabilmektedir. Böyle bir durumda, turizm bölgelerine ya da doğrudan turistlere yönelik gerçekleştirilen terör saldırıları yurtdışında yankı uyandırmakta ve uluslararası medyada geniş yer bulmaktadır. Böylece ülke imajı ciddi zararlara uğramakta ve turistlerde o ülkenin güvenli olmadığına dair bir algı oluşmaktadır. Bu olumsuz algı ile turizm sektörü terör eylemlerinden ciddi anlamda etkilenmekte, ülkeye seyahat etmeyi düşünen turistler farklı ülkelere yönelebilmektedir. Türkiye’de, Turistlere ve turizm bölgelerine yönelik terör eylemlerinin en çok yaşandığı 1993, 1999 ve 2006 yıllarında turist sayısı, bir önceki yıllara göre sırasıyla, %8,1, %20,6 ve %6,2 oranında azalmıştır. Diğer taraftan terörizmin turizme etkisi yalnızca terörün turizmi hedef almasıyla sınırlı kalmamaktadır. Turizm sektörü ile ilişkili olmasa bile, ülkenin herhangi bir bölgesinde yaşanan terör olayları, nispeten daha sınırlı olsa da, sektörü olumsuz yönde etkilemeye devam etmektedir. Aylık veriler dikkate alınarak, Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) yardımıyla yapılan analize göre, terörizm ile turizm gelirleri arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmakta ve meydana gelen bir şokun etkisi 5.5 dönem sonra kaybolmaktadır. Ayrıca terör olaylarındaki bir birimlik artış, turizm gelirlerinin %4,89 oranında azalmasına neden olmaktadır. Uygulama sonuçları doğrudan yabancı yatırımlar ile karşılaştırıldığında, terör olaylarının turizm gelirlerine etkisi daha kısıtlı olmakta ve turizm sektöründeki olumsuz etkiler daha kısa sürede atlatılmaktadır. Bu durum yatırım kararları aşamasında politik istikrarın ve geleceğe yönelik olumlu beklentilerin öncelikli belirleyici faktörler arasında yer almasından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan turizm sektöründe ise terör olaylarının getirmiş olduğu şiddet ortamı, ülkeye seyahat etmeyi planlayan turistlerin bu kararlarında olumsuz etkiler yaratmaktadır. Ancak bu etkilere neden olan güvenliksiz ülke algısı birey olan turistlerde göreceli olmakta, söz konusu olumsuz düşünceler daha kısa sürede değişebilmektedir. Ayrıca turizm sektöründe çeşitli alternatifler bulunmakta, sektörde yaşanabilecek olası kriz durumlarında farklı pazarlara veya iç turizme yönelerek süreçten en az kayıpla çıkma imkânları bulunmaktadır.

Terörizmin ekonomik etkileri, yalnızca çalışmada ele alınan doğrudan yabancı yatırımlar, istihdam ve turizm sektörüyle sınırlı olmamakta, ekonominin hemen her alanında kendisini göstermektedir. Bu durumu ise, terörle etkin mücadelenin hayati öneme sahip olduğunu göstermektedir. Günümüzde Ermeni terör örgütleri ortadan kalkmış, sol ideolojik örgütler ise büyük oranda etkisini yitirmiştir. Ancak başta IŞİD

olmak üzere dini motifli terör örgütlerinin bir kısmı ve bölücü terör örgütü PKK varlıklarını sürdürmekte, bölgede buldukları geniş hareket alanlarından faydalanarak güçlenmektedirler. Türkiye 30 yılı aşkın süredir bölücü terör örgütü ile mücadelesini genel olarak güvenlik odaklı yürütmüştür. Farklı olarak 2009 yılında ‘Açılım Süreci’ ve 2013 yılında ‘Çözüm Süreci’ adı altında terörizmle müzakere yoluna gitmiş, ancak bu durum terör örgütünün daha da güçlenmesine neden olmuştur. Nitekim terör örgütü güvenlik önlemleri karşısında sıkıntıya düştüğü zamanlarda genel olarak sözde ateşkes ilan etmekte ve toparlanma sürecine girmektedir. Bu bağlamda zaman zaman izlenen terörle müzakere yolunun sorunun çözümünde gerçekçi bir yaklaşım olmadığı görülmektedir.

Türkiye terörle mücadelesini güvenlik odaklı olarak etkin bir şekilde sürdürmeli ve mücadele kapsamını ekonomik, sosyolojik, kültürel ve uluslararası ilişkiler boyutunda da genişletmelidir. Terörle müzakere yerine, bölge halkı ile iletişim kurulmalı, sorunları dinlenmeli, çözümler üretilmeli ve devletle olan aidiyet bağı güçlendirilmelidir. Böylece terörizmin iç desteği zayıflatılmalı, militan kaynağı kurutulmalıdır. Aynı zamanda, başta Birleşmiş Milletler (BM) olmak üzere Türkiye’nin içerisinde yer aldığı tüm örgütlerde uluslararası ilişkiler mekanizması etkin bir şekilde çalıştırılmalı ve terör örgütünün aldığı dış desteklerin önüne geçilmelidir.

Terörizmle her alanda etkin bir mücadele yürütüldüğü takdirde, terör örgütlerinin kendilerine alan bulabilmeleri ve kolayca eylem yapabilmeleri engellenebilecektir. Bu durum ise bölge halkını terör baskısından kurtulmasına ve ekonomik hayatın hareketlenmesine neden olacaktır. Ancak bu konuda devletin terörün büyük oranda etkisizleştirildiği bölgelerde alt ve üst yapı yatırımlarını tamamlaması ve özel sektör yatırımlarına gerekli şartları oluşturması, vergi indirimleri veya muafiyetleri, arazi tahsisleri gibi çeşitli teşvikler sunması gerekmektedir. Ayrıca Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde uzun yıllardır tamamlanamayan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ve Doğu Anadolu Projesi (DAP)’nin tamamlanarak bölgeye değer katması sağlanmalıdır. Tüm bu şartlar oluştuğunda bölgenin ekonomik potansiyeli artacak ve bölge yatırımcıların tercihleri arasında ilk sıralara yerleşecektir. Yatırımların artmasıyla bölgeler arasındaki gelişmişlik farkları azalacak, yeni istihdam alanları yaratılacak ve başta geç nüfus olmak üzere, bölge halkı daha iyi iş imkânlarına sahip olacaktır. Diğer

tarafından terör nedeniyle göç olayları son bulacağından bölge dışı illerdeki işsizliğin de artmasına büyük oranda engel olunacaktır.

Terörizmin etkisizleştirilmesiyle ülke ekonomisinde, başta turizm sektörü olmak üzere hemen her alanda olumlu hareketlenmeler görülecektir. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde turizm sektörünün önü açılacak ve potansiyeline uygun bir gelişim sağlanacaktır. Diğer taraftan doğrudan turizme yönelik terör eylemlerinin ortadan kalkması ve ülke imajının düzelmesi, ülkeye seyahat etmeyi planlayan turistlerin algısında güvenli bir ülke profili oluşturacak ve hem turist sayılarında hem de turizm gelirlerinde kırılmalar olmayacak ve istikrarlı bir artış sağlanacaktır.

EKLER

Tablo 1: Yıllara Göre Turist Sayısı, Turizm Gelirleri Ve Turizmin GSMH İçindeki Payı

Yıllar	GSYİH (Milyon \$)	Turizm Geliri (Milyon \$)	GSYİH İçindeki Payı (%)
1990	149.195	3.225,0	2,1
1991	149.156	2.654,0	1,8
1992	156.656	3.639,0	2,3
1993	177.332	3.959,0	2,2
1994	131.639	4.321,0	3,3
1995	168.080	4.957,0	2,9
1996	181.077	5.962,1	3,2
1997	188.735	8.088,5	4,2
1998	270.947	7.808,9	2,9
1999	247.544	5.203,0	2,1
2000	265.384	7.636,0	2,9
2001	196.736	10.450,7	5,3
2002	230.494	12.420,5	5,4
2003	304.901	13.854,8	4,5
2004	390.387	17.076,6	4,4
2005	481.497	20.322,1	4,2
2006	526.429	18.593,9	3,5
2007	648.754	20.942,5	3,2
2008	742.094	25.415,0	3,4
2009	616.703	25.064,4	4,1
2010	731.608	24.930,9	3,4
2011	773.980	28.115,6	3,6
2012	786.283	29.007,0	3,7
2013	823.044	32.308,9	3,9
2014	799.370	34.305,9	4,3

Kaynak:TÜİK; <http://www.tuik.gov.tr>. 16.03.2016

Tablo 2: Turizm Gelirlerinin İhracat Gelirlerine Oranı

YILLAR	İHRACAT (MİLYON \$)	TURİZM GELİRİ (MİLYON \$)	TURİZM GELİRLERİNİN İHRACATA ORANI (%)
1990	12.959,3	3.225,0	24,9
1991	13.593,5	2.654,0	19,5
1992	14.714,6	3.639,0	24,7
1993	15.345,1	3.959,0	25,8
1994	18.105,9	4.321,0	23,9
1995	21.637,0	4.957,0	22,9
1996	23.224,5	5.962,1	25,7
1997	26.261,1	8.088,5	30,8
1998	26.973,9	7.808,9	28,9
1999	26.587,2	5.203,0	19,6
2000	27.774,9	7.636,0	27,5
2001	31.334,2	10.450,7	33,4
2002	36.059,1	12.420,5	34,4
2003	47.252,8	13.854,8	29,3
2004	63.167,1	17.076,6	27,0
2005	73.476,4	20.322,1	27,7
2006	85.534,7	18.593,9	21,7
2007	107.271,7	20.942,5	19,5
2008	132.027,2	25.415,0	19,2
2009	102.142,6	25.064,4	24,5
2010	113.883,2	24.930,9	21,9
2011	134.906,9	28.115,6	20,8
2012	152.461,7	29.007,0	19,0
2013	151.802,6	32.308,9	21,3
2014	157.610,1	34.305,9	21,8

Kaynak: TÜİK; <http://www.tuik.gov.tr>. 16.03.2016

Tablo 3: Turizm gelirlerinin Dış ticaret açığı kapama payı

YILLAR	Turizm Geliri (Milyon \$)	Turizm Gideri (Milyon \$)	Turizm Dengesi (Milyon \$)	Dış Ticaret Açıkları (Milyon \$)	DTA Kapama Oranı (%)
1990	3.225,0	520,0	2.705,0	9.342,8	28,9
1991	2.654,0	592,0	2.062,0	7.453,5	27,6
1992	3.639,0	776,0	2.863,0	8.156,4	35,1
1993	3.959,0	934,0	3.025,0	14.083,3	21,4
1994	4.321,0	866,0	3.455,0	5.164,1	66,9
1995	4.957,0	911,0	4.045,0	14.071,9	28,7
1996	5.962,1	1.265,0	4.697,1	20.402,1	23,0
1997	8.088,5	1.716,0	6.372,5	22.297,6	28,5
1998	7.808,9	1.753,9	6.055,0	18.947,4	31,9
1999	5.203,0	1.471,0	3.732,0	14.084,0	26,4
2000	7.636,0	1.711,0	5.925,0	26.727,9	22,1
2001	10.450,7	1.738,0	8.712,7	10.064,8	86,5
2002	12.420,5	1.880,0	10.540,5	15.494,7	68,0
2003	13.854,8	2.424,8	11.430,0	22.086,8	51,7
2004	17.076,6	2.954,4	14.122,1	34.372,6	41,0
2005	20.322,1	3.394,6	16.927,5	43.297,7	39,0
2006	18.593,9	3.270,9	15.323,0	54.041,4	28,3
2007	20.942,5	4.043,2	16.899,2	62.790,9	26,9
2008	25.415,0	4.266,1	21.148,8	69.936,3	30,2
2009	25.064,4	5.090,4	19.974,0	38.785,8	51,4
2010	24.930,9	5.874,5	19.056,4	71.661,1	26,5
2011	28.115,6	5.531,4	22.584,2	105.934,8	21,3
2012	29.007,0	4.593,3	24.413,6	84.083,4	29,0
2013	32.308,9	5.253,5	27.055,4	99.858,6	27,0
2014	34.305,9	5.470,5	28.835,4	84.566,9	35,0

Kaynak: TÜİK; <http://www.tuik.gov.tr>. 16.03.2016.

Tablo 4: Turist sayısı ve Turizm gelirlerindeki artış ve azalışlar

Yıllar	Turist Sayısı (000)	Değişim (%)	Turizm Geliri (Milyon \$)	Değişim (%)
1990	5.397,7	-	3.225,0	-
1991	5.552,9	2,8	2.654,0	-17,7
1992	7.104,0	27,9	3.639,0	37,1
1993	6.525,2	-8,1	3.959,0	8,8
1994	6.695,7	2,6	4.321,0	9,1
1995	7.747,3	15,7	4.957,0	14,7
1996	8.538,8	10,2	5.962,1	20,3
1997	9.725,3	13,9	8.088,5	35,7
1998	9.431,2	-3,0	7.808,9	-3,5
1999	7.487,3	-20,6	5.203,0	-33,4
2000	10.428,1	39,3	7.636,0	46,8
2001	11.619,9	11,4	10.450,7	36,9
2002	13.248,1	14,0	12.420,5	18,8
2003	13.956,4	5,3	13.854,8	11,5
2004	17.548,3	25,7	17.076,6	23,3
2005	21.124,8	20,4	20.322,1	19,0
2006	19.819,8	-6,2	18.593,9	-8,5
2007	23.340,9	17,7	20.942,5	12,6
2008	26.336,6	12,8	25.415,0	21,4
2009	27.077,1	2,8	25.064,4	-1,4
2010	28.632,2	5,7	24.930,9	-0,5
2011	31.456,0	9,8	28.115,6	12,8
2012	31.782,8	1,0	29.007,0	3,2
2013	34.910,1	9,8	32.308,9	11,4

Kaynak: TÜİK; İstatistik Göstergeler 1923-2013, s.430-431

Tablo 5: DYY ve TEROR Değişkeni için Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)

Koentegrasyon Modeli		
	CointEq1	
LDYY(-1)	1.000000	
TEROR(-1)	0.127292	
	(0.02720)	
	[4.68059]	
C	-5.985477	
Hata Düzeltme Modeli		
	$\Delta(\text{LDYY})$	$\Delta(\text{TEROR})$
ECM	-0.133864	-1.456541
	(0.04851)	(0.31573)
	[-2.75942]	[-4.61323]
$\Delta(\text{LDYY}(-1))$	-0.610892	1.232681
	(0.07243)	(0.47141)
	[-8.43410]	[2.61489]
$\Delta(\text{LDYY}(-2))$	-0.452452	0.520455
	(0.07392)	(0.48108)
	[-6.12100]	[1.08184]
$\Delta(\text{LDYY}(-3))$	-0.098518	0.706910
	(0.06393)	(0.41609)
	[-1.54098]	[1.69892]
$\Delta(\text{TEROR}(-1))$	0.011664	-0.287390
	(0.01015)	(0.06605)
	[1.14936]	[-4.35117]
$\Delta(\text{TEROR}(-2))$	-0.001284	0.137084
	(0.01038)	(0.06758)
	[-0.12363]	[2.02844]
$\Delta(\text{TEROR}(-3))$	0.009616	0.066031
	(0.00951)	(0.06192)
	[1.01063]	[1.06633]
C	-0.141492	-2.007002
	(0.09923)	(0.64585)
	[-1.42585]	[-3.10753]
OPEN(-1)	0.124248	1.319670
	(0.06105)	(0.39732)
	[2.03527]	[3.32144]
R^2	0.393519	0.258577
Düzeltilmiş R^2	0.373387	0.233965
F istatistiği	19.54682	10.50632
Loglikelihood	-291.8161	-760.0881
Akaike AIC	2.406529	6.152705
Schwarz SC	2.533301	6.279478

Tablo 6: LTUR ve TEROR Değişkeni için Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)

Koentegrasyon Modeli		
	CointEq1	
LTUR(-1)	1.000000	
TEROR(-1)	0.048989	
	(0.00963)	
	[5.08534]	
C	-14.11686	
Hata Düzeltme Modeli		
	$\Delta(LTUR)$	$\Delta(TEROR)$
ECM	-0.187283	-1.143849
	(0.01997)	(0.47010)
	[-9.37612]	[-2.43320]
$\Delta(LTUR(-1))$	0.415975	1.777418
	(0.05440)	(1.28039)
	[7.64611]	[1.38818]
$\Delta(LTUR(-2))$	0.368449	1.143684
	(0.05999)	(1.41176)
	[6.14231]	[0.81011]
$\Delta(TEROR(-1))$	0.007767	-0.372380
	(0.00270)	(0.06360)
	[2.87417]	[-5.85517]
$\Delta(TEROR(-2))$	0.004396	0.069646
	(0.00264)	(0.06221)
	[1.66303]	[1.11948]
C	-0.001757	-0.153026
	(0.01404)	(0.33046)
	[-0.12516]	[-0.46308]
R^2	0.488934	0.211197
Düzeltilmiş R^2	0.478588	0.195230
F istatistiği	47.26064	13.22655
Loglikelihood	23.50978	-775.5889
Akaike AIC	-0.138417	6.178568
Schwarz SC	-0.054621	6.262364
Standart Hata ( ) & t-istatistiği [ ]		

KAYNAKÇA

ABADİE, Alberto ve Javier GARDEAZABAL. “Terrorism and the World Economy”. **European Economic Review**. C:52. S:1. (Ocak 2008). ss.1-27.

AGRAWAL, Shivani. “The Impact of Terrorism on Foreign Direct Investment: Which Sectors are More Vulnerable?”. Claremont Mckenna College. **Senior Theses. Paper 124**. 2011. http://scholarship.claremont.edu/cmcc_theses/124

AĞAOĞLU, Osman Kemal. **Türkiye’de Turizm Eğitimi ve Etkinliği**. Ankara: MPM Yayınları. 1991.

AKBAR, M., Ahsan AKBAR. “An Empirical Analysis of Foreign Direct Investmentin Pakistan”. **Studies in Business and Economics**. C:10. S:1. (Ağustos 2015) ss.5–15.

AKAT, Ömer. **Turizm İşlemeciliği**. Bursa: Ekin Kitapevi. 1997.

AKTOB. **Türkiye ve Dünya Turizm Göstergeleri 2013**.

ALBAYRAK, A. Sait, Osman Karamustafa, Filiz Savaş ve Gökhan R. Baki. “Türkiye’de Coğrafi Bölgelere Göre İllerin 2012 Yılı Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması”. **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**. C:11. S:1. (2015). ss.1-22.

ALBENİ, Mesut ve Utku Ongun. “Antalya Turizminin Türk Turizmi İçerisindeki Yeri ve Krizlerin Antalya Turizmi Üzerindeki Etkileri”. Süleyman Demirel Üniversitesi. **İ.İ.B.F Dergisi**. C:10. S:2. (2005). ss.93-112.

ALKAN, Necati. **Gençlik ve Terörizm**. Ankara: TEMÜH Dairesi Başkanlığı Yayınları. 2002.

ALKAN, Necati. “Türkiye’nin Terörle Mücadele Deneyimi”. **Uzakdoğu’dan Yeni Kıtaya Terörle Mücadele**. Bal, İhsan ve Özeren, Süleyman (Ed), Ankara: USAK Yayınları. 2009. ss.109-154.

ALPAR, Cem ve T. ONGUN. **Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Özel Kuruluşlar: Azgelişmiş Ülkeler Yönünden Değerlendirmesi**. 2.b. İstanbul: Türkiye Ekonomi Kurumu. 1987.

ALTAY, Hüseyin, Aykut Ekinci ve M. Akif Peçe. “Ortadoğu’da Terörün Ekonomik Etkileri: Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan Üzerine Bir İnceleme”. **D.P.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**. S:37. (Temmuz 2013). ss.267-288.

ALTINOK, Serdar ve Murat ÇETİNKAYA. “Turizm Sektörü ve Türkiye’de Turizm Sektöründe ki Gelişmelerin Ekonomik Açından Değerlendirilmesi”. **TSA Dergisi**. C:7. S:3. (Aralık 2003). ss.125-151.

ANYANWU, John C. “Determinants of Foreign Direct Investment Inflows to Africa, 1980-2007”. Tunis: African Development Bank. **Working Paper Series**. S:136. 2011.

APAN, Ahmet. “Türkiye’de İç Göç Olgusu: Nedenler ve Sonuçlar”. **Yerel Yönetim ve Denetim Dergisi**. C:XI. S:5 (Ankara 2006). ss.26-33.

AREN, Sadun. **İstihdam Para ve İktisadi Politika**. Ankara: Bilgi Yayınevi. 1992.

ARSLAN, Şaban ve Devrim TOSUNOĞLU. **Dehşet Senaryosu: İstanbul’daki İntihar Saldırıların İç Yüzü**. İstanbul: Güncel Yayıncılık. 2004.

ARUOBA Çelik ve Cem ALPAR. **Türkiye Ekonomisi Sektörel Gelişmeler**. Ankara: Özyurt Matbaacılık. 1992.

ASİEDU, Elizabeth. “On The Determinants of Foreign Direct Investment to Developing Countries”. **World Development**. C:30. S:1. Ocak 2002. ss.107-119.

ATAR, Olcay. ”Türkiye’de Yıkıcı ve Bölücü Terörizmin İdeolojik Kökenleri”. (Polis Akademisi Başkanlığı, Güvenlik Birimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi). Ankara 2005.

AVŞAR, Servet. “Terör ve Türkiye’de Bölücü Terör Bağlamında PKK”. (Afyon Kocatepe. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi). Afyon 2009.

AYANOĞLU, Kamil. **Kamu Yatırım Projelerinin Planlanması ve Analizi**. Ankara: DPT yayınları. 1995.

AYKIN Hasan ve Kevser SÖZMEN. **Terörün Finansmanı**. Ankara: MASAK Yayınları. 2008.

BAHAR, Ozan ve Metin KOZAK. **Turizm Ekonomisi**. 2.b. Ankara: Detay Yayıncılık. 2008.

BAHARÇİÇEK, Abdulkadir. "Etnik Terör ve Etnik Terörle Mücadele Sorunu". Fırat Üniversitesi, **Sosyal Bilimler Dergisi**. C:10. S:1. (2000). ss.11-27.

BAL, İdris ve Mustafa ÇUFALI. **Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri**. Ankara: Lalezar Kitapevi. 2006.

BAL, İhsan. **Alacakaranlıkta Terörle Mücadele ve Komplo Teorileri**. Ankara: USAK Yayınları. 2006.

BARUTÇUGİL, İ. Sabit. **Turizm İşletmeciliği**. İstanbul: Beta Basım Yayın. 1989.

BİLGİLİ, Ahmet, Feramuz AYDOĞAN ve Celil GÜNGÖR. "Doğu Anadolu Bölgesinde Zorunlu Göç Olgusunun Sosyolojik Çözümlemesi: Van Örneği" **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç**. Ankara: DİE Yayınları. 1997. ss.327-338

BLANCHE, Ed. "Al Qaeda: The Caliphate Cometh?". **Current Affairs**. (Şubat 2014), ss.12-16.

BLONIGEN, Bruce A., Jeremy PIGER. "Determinants of Foreign Direct Investment". **NBER WorkingPaper**. S:16704. 2011.

BLOMBERG, S. Brock, Gregory D. HESS ve Athanasios ORPHANIDES. "The Macroeconomic Consequences of Terrorism". **Journal of Monetary Economics**. C:51. S:5. (Temmuz 2004). ss.1007-1032.

BOZDEMİR, Mevlüt. "Terör ve Terörizm" **SBF Basın Yayın Yüksek Okulu Yıllığı**. Ankara. 1981.

BRADEN, Paul V. ve Wiener LOUSE. “Bringing Travel, Tourism and Cultural Resource Activities in Harmony With Regional Economic Development” **Tourism Marketing and Management Issues**. 1980. ss.33-41.

BULUTAY, Tuncer. **Türkiye’de Yabancı Sermaye Sorunu**. Ankara Üniversitesi SBF Yayınları. Ankara 1968.

CAŞIN, M. Hakkı. **Uluslararası Terörizm**. Ankara: Nobel Yayınları. 2008.

CNN TÜRK. <http://www.cnnturk.com/fotogaleri/turkiye/baslangictan-bugune-gun-gun-cozum-sureci?page=48>. (Erişim Tarihi: 22.02.2015).

COLTMAN, Michael M. **Introduction to Travel and Tourism: an International Approach**. New York: Van Nostrand Reinhold. 1989.

CRONIN, Audrey Kurth. “ISIS is not a Terrorist Group”. **Foreign Affairs**. (Mart-Nisan 2015). (Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2015)

ÇAĞLAR, Ali. “Türkiye’deki Terör Örgütlerinin Yapısal Özellikleri”. **Strateji Dergisi**. Ankara. S:9, 1995.

ÇAKIR, Ruşen. **Derin Hizbullah**. İstanbul: Metis Yayınları. 2001.

ÇİMAT, Ali ve Ozan BAHAR. “Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme”. **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**. S:6. (2003). ss.1-18.

ÇITAK, Levent ve Onur GÖZBAŞI. “İMKB ile Bazı Önde Gelen Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülke Borsaları Arasındaki Bütünleşmenin Temel Endeks ve Ana Sektör Endeksleri Temelinde Analizi”. **Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**. C:22. S:2. (2007) ss. 249-271

ÇORUH, Selahattin. **Genel Turizm Bilgisi**. Ankara: Güven Matbaası. 1969.

DEĞİRMENCİ, Mahya. “El Kaide Terör Örgütünün Kuruluşu, Yapılanması, Eylemleri ve Etkileri”. (K.H.O.,Savunma Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi). Ankara. 2007.

DEMİREL, Emin. **Terör**. 6.b. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık. 2002.

DEMİREL, Emin. **Dünyada Terör**. 4.b. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık. 2003.

DİCKEY, David A. ve Wayne A. Fuller. “Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root”. **Econometrica**. C:49. S:4. (Temmuz 1981) ss.1057-1072.

DİLMAÇ, Sabri. **Terörizm Sorunu ve Türkiye**. Ankara: İDB Yayınları. 1997.

DİRİMTEKİN, Halil. **Makro İktisat**. Eskişehir: Bizim Kitapevi. 1981.

DOĞAN, Gürkan. **Stratejik Müttefikten Uluslararası Terörizme**. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık. 2007.

DOĞAN, Hasan Z. “Gençlik Turizminin Psikolojik Temelleri”. **Gençlik Turizmi Kongresi**. Turizm Bakanlığı. Ankara 1992.

DPT. “6224 Sayılı Kanuna Göre Türkiye’de Yabancı Sermaye”. Ankara: Yabancı Sermaye Başkanlığı. 1983.

DRAKOS, Konstantinos ve Ali M. KUTAN. “Regional Effects of Terrorism on Tourism in Three Mediterranean Countries”. **Journal of Conflict Resolution**. C:47. S:5. (Ekim 2003). ss.621-641.

EMSEN, Ö. Selçuk ve M. Kemal Değer. “Turizm Üzerine Terörizmin Etkileri: 1984-2001 Türkiye Deneyimi”. **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**. C:7. (2004). ss.67-83.

ENDERS, Walter, Todd SANDLER ve Gerald F. PARİSE. “An Econometric Analysis of the Impact of Terrorism on Turism”. **KYKLOS**. C:45. S:4. (Kasım 1992) ss.531-554.

ENDERS, Walter ve Todd SANDLER. “Terrorism and Foreign Direct Investment in Spain and Greece”, **KYKLOS**, C:49. S:3. (Ağustos 1996) ss.331-352.

EREN, Aslan. **Türkiye Ekonomisi**. Bursa: Ekin Yayınları. 2010.

ERİŞKİN ŞEN Serap. “Yıllık Kamu Yatırım Programı Tekliflerinin Hazırlanması, Uygulanması ve Raporlanması Süreci”. **Mali Hizmetler Uzmanlığı Araştırma Raporu**. TC. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. Ankara 2013.

ERSUN, Nur ve Kahraman ARSLAN. “Alternatif Turizm Çeşidi Olarak Kapadokya Bölgesinde Kongre Turizmini Geliştirme Olanakları”. **Erciyes Üniversitesi. İ.İ.B.F. Dergisi**. S:34. (Temmuz-Aralık 2009). ss.139-164.

FERİDUN Mete. “Impact of terrorism on tourism in Turkey: empirical evidence from Turkey”. **Applied Economics**. C:43. S:24. (2011). ss.3349-3354.

FİLER, Randall ve Dragana STANİSİC. “The Effect of Terrorist Incidents on Capital Flows”. **CESifo WorkingPaper: Monetary Policy and International Finance**. No:3998. 2012.

FREY, Bruno S., Simon LUECHİNGER ve Alois STUTZER. “Calculating Tragedy: Assessing the Costs of Terrorism”. **Journal of Economic Surveys**. C:21. S:1. 2007 ss.1-24.

GEYİKDAĞI, V. Necla. **Osmanlı Devleti’nde Yabancı Sermaye 1854-1914**. İstanbul: Hil Yayınevi. 2008.

GÖKTÜRK, Atilla. “Zorunlu göç ve bir kent: Diyarbakır” **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç**. Ankara: DİE Yayınları. ss.356-367.

GÖRÜCÜ, İbrahim. “Türkiye’de İşgücü Piyasası Yönetimi Ve Bir Model Önerisi”. (İnönü Üniversitesi, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi). Malatya. 2006.

GÖVDERE, Bekir. “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicilerinin Günümüzdeki Geçerliliği”. **Dış Ticaret Dergisi**. S:6. 1997.

GREENBAUM, Robert, Laura DUGAN ve GaryLAFREE. “The Impact of Terrorism on Italian Employmentand Business Activity”. **Urban Studies**. C:44. S:5-6. (Şubat 2007). ss. 1093-1108.

GUJARATİ, N. D. **Temel Ekonometri**. 8.b. Çev: Ümit Şenesen & Gülay Günlük Şenesen. İstanbul: Literatür Yayıncılık. 2011.

GÜLER, Ali ve Suat AKGÜL. **Sorun Olan Ermeniler**. Ankara: Berikan Yayıncılık. 2003.

GÜNDÜZ, Mustafa. **Basın ve Terör**. İzmir: Saray Kitapevi.1996.

GÜNGÖR, Bayram.“Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanan Yabancı Direkt Sermaye Politikaları”. **İktisat İşletme ve Finans Dergisi**. S:200, Kasım. 2002.

GÜSAM. <http://gusam.org/2016/03/18/bto-cozum-surecinde-nasil-guclendi/>.(Erişim Tarihi: 25.03.2016).

GÜSAM. <http://gusam.org/2016/05/18/isid-turkiye-orgutlenmesi-ve-faaliyetleri/>, (Erişim Tarihi: 19.05.2016).

GÜVEMLİ, Oktay, Nurgül R. CHAMBERS ve Mustafa İME. **Yatırım Projelerinin Düzenlenmesi, Değerlendirilmesi ve İzlenmesi**. 6.b. İstanbul: Avcıo1 Basım-Yayın. 1997.

Hacettepe Üniversitesi, Nüfus Etütleri Enstitüsü. **Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması**. Ankara: İsmat Matbaacılık yayıncılık. 2006.

HALAÇ, Umut ve Yeşim KUŞTEPELİ. “Türkiye’de Para Dolanım Hızının İstikrarı: 1987- 2001”. **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**. C:5. S:1. (2003) ss.85-102.

Hazine Müsteşarlığı. “Yabancı Sermaye Raporu 2001”. Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü. 2002.

İŞİĞİÇOK, Özlem ve B. Faik EMİRGİL. “Aktif İşgücü Piyasası Politikaları Ve Meslek Yetiştirme: İşgücü Yetiştirme Kurslarının Etkinliğinin Bursa İli Örneğinde İncelenmesi”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**. S:57. (2009), ss.213-233.

İBİCİOĞLU Mustafa ve Ayhan KAPUSUZUĞLU. “İMKB ile Avrupa Birliği Üyesi Akdeniz Ülkelerinin Hisse Senedi Piyasalarının Entegrasyonunun Ampirik Analizi”. **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. C:11. S:3. (2011) ss.85-102.

İLHAN, Suat. **Terör: Neden Türkiye?** İstanbul: Nu-Do Yayın Dağıtım. 1998.

İŞKUR, 2014 İstatistik Yıllığı Raporu.

KAHVECİ, Hüseyin Hakkı. “Ticaret, Turizm ve Terör”. **Turizm Gazetesi**. <http://www.turizm gazetesi.com>. (Erişim Tarihi: 03.05.2013)

KANG, Sung J. ve Hong S. LEE. “Terrorism and FDI Flows: Cross-Country Dynamic Panel Estimation”. http://www.apeaweb.org/confer/hito05/papers/kang_s.pdf. (Erişim Tarihi: 22.05.2016).

KARABALIK, Hakan. “Orta Avrupa Ülkelerinde Yabancı Sermaye Yatırımları ve Özelleştirme”. **Dış Ticaret Dergisi**. S:17. (Nisan. 1998).

KARAŞ, Zeynep. “Ermeni Terör Örgütü: ASALA”. (Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi). Ankara 2007.

KARATAŞ, Abdülmecit. **Performance of Direct Foreign Investments in Turkey**. Ankara: Capital Markets Board of Turkey. 2005.

KARATAY Özcan ve Mehmet KAPUSIZUĞLU. “Mali ve Ekonomik Suçların Terörün Finansmanı Bağlamında Değerlendirilmesi”. **Ekonomi Bilimleri Dergisi**. C:3. S:1. (2011) ss.115-121.

KARLUK, Rıdvan. **Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları**. İstanbul: İTO Yayınları. 1983.

KARLUK, Rıdvan. “Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Katkısı”. **TCMB Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye Semineri**. Ankara: TCMB Yayınları. 2001.

KARLUK, S. Rıdvan. **Türkiye Ekonomisi**. İstanbul: Beta Yayınları. 2002.

KESKİN, Arif. “PJAK: PKK’nın Bölgedeki Yeni Misyona Arayışı”. **Stratejik Analiz Dergisi**. S:92. (Aralık 2007).

KILIÇ, Cem. “Az Gelişmiş Ülkelerde İstihdam Ve İşsizlik Problemlerinin Türkiye İle Mukayesesi”. (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi). Ankara 1991.

KIZILIRMAK, İsmail ve Hüseyin KURTULDU. “Kültürel Turizmin Önemi ve Tüketici Tercihlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Çalışma”. **Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi**. S:1. (2005). ss.100-120.

KORAY, Meryem. **Sosyal Politika**. İstanbul: İmge Yayınevi. 2005.

KOZAK, Nazmi, Meryem AKOĞLAN ve Metin KOZAK. **Genel Turizm**. Ankara: Turhan Kitapevi. 1997.

KÖKLÜ, Aziz. **Makro İktisat**. Ankara: S Yayınları. 1976.

KUTLAR, Aziz. **Ekonometrik Zaman Serileri: Teori ve Uygulama**. Ankara: Gazi Kitabevi. 2000. s.154

LORDOĞLU, Kuvvet. **Çalışma Ekonomisine Giriş**. Bursa: Alan Yayıncılık. 1986.

LÜTEM, Ömer Engin. “Ermeni Terörü”. **Avrasya Dosyası Dergisi**. Terör Özel Sayısı. C:12. S:3. (2006). ss.21-74.

MAHİROĞULLARI, Adnan ve Adem KORKMAZ. **İşsizlikle Mücadelede Emek Piyasası Politikaları (Türkiye ve AB Ülkeleri)**. İstanbul: Filiz Kitapevi. 2005.

MANİSALI, Erol ve Şükrü YARCAN. **Türk Turizm Endüstrisi Araştırması**. Ankara: Turizm Bankası.1987.

MEYDAN UYGUR, Selma ve Eda BAYKAN. “Kültür Turizmi ve Turizmin Kültürel Varlıklar Üzerindeki Etkileri”. **Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi**. S:2. (2007). ss.30-49.

MORGİL, Orhan. “Terörün Sanayi Sektörü üzerindeki Etkileri”. **Dünyada ve Türkiye’de Terör Konferansı**. Ankara: TCMB Yayınları. 2002.

MURAT, Sedat. **İstanbul’un İşgücü ve İstihdam Yapısı**. İstanbul: İTO yayınları. 2007

NEUMAYER, Eric. “The Impact of Political Violence an Tourism: Dynamic Cross-National Estimation”. **The Journal of Conflict Resolution**. C:48. S:2. (Nisan 2004). ss.259-281.

ODA TV. <http://odatv.com/iste-cozum-surecinin-kronolojisi-1108151200.html>. (Erişim Tarihi: 15.10.2015).

OKTAYER, Nagihan, Nazan SUSAM ve Murat ÇAK. **Türkiye’de Turizm Ekonomisi**. İstanbul: İTO Yayınları. 2007.

OMAY, Tolga, Bahar A. TAKAY ve Deniz İLALAN. “The Effects of Terrorist Activities on Foreign Direct Investment: Nonlinear Evidence”. **MPRA Working Paper**, No: 31015. Nisan 2011.

OZANKAYA, Özer.“Türkiye’de Terörün Etkenleri ve Çözüm Yolları”, **AÜ. SBF Dergisi**, C:34 S:1. (1979). ss.51-61.

ÖKÇÜN, A. Gündüz. **1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**. 2.b. Ankara: SPK Yayınları. 1997.

ÖKTEM, Emre. “Uluslararası Hukukta Terörizm, Tanım Sorunu ve Milli Bağımsızlık Hareketleri”. **İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi**, ss.133-147.

ÖZCAN, Nihat Ali. **PKK Tarihi, ideolojisi ve Yöntemi**. Ankara: ASAM Yayınları. 1999.

ÖZDAĞ, Ümit. **Türkiye’de Düşük Yoğunluklu Çatışma ve PKK**. 2.b. Ankara: Üç Ok Yayınları. 2005.

ÖZDAĞ, Ümit. **Türk Ordusu PKK’yı Nasıl Yendi? Türkiye PKK’ya Nasıl Teslim Oluyor?** Ankara: Kripto Yayınları. 2010.

ÖZDEMİR, Çağlayan. “Avrupa Birliği ve Türkiye’de İzlenen İstihdam Politikaları ve Etkileri” (İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi). İstanbul, 2009.

ÖZDEMİR, Süleyman, Halis Yunus ERSÖZ ve İbrahim SARIOLU. **İşsizlik Sorununun Çözümünde KOBİ’lerin Desteklenmesi**. İstanbul: İTO yayınları.2006.

ÖZGÜVEN, Ali. **İktisat Bilimine Giriş**. İstanbul: Filiz Kitapevi. 1996.

ÖZHAN, Taha. **Normalleşme Sancısı**. Ankara: SETA Kitapları. 2014.

ÖZÖREN, Süleyman. “Turkish Hizballah: A Case Study of Radical Terrorism”. **The Journal of Turkish Weekly**. 13 Dec. 2004.

ÖZTÜRK, Yüksel ve İrfan YAZICIOĞLU. “Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Alternatif Turizm Faaliyetleri Üzerine Teorik Bir Çalışma”. **Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi**. S:2. (2002). ss.183-195.

PARASKEVAS, Alexandros ve Beverley ARENDELL. “A Strategic Framework for Terrorism Prevention and Mitigation in Tourism Destinations”, **Tourism Management**. C:28. S:6. (Aralık 2007). ss.1560–1573.

PEKİN, Tefik. **Makro Ekonomi: Para, Milli Gelir, İstihdam**. İzmir: Bilgehan Basım Evi. 1993.

PİRİM, Oktay ve Süha ÖRTÜLÜ. **PKK’nın 20 Yıllık Öyküsü**. 4.b. İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2000.

SAÇ, Fruzan ve Azize T. HUSSEİN. **Genel Turizm, Gelişimi- Geleceği**. Ankara: Siyasal Yayınevi. 2008.

SAPANCALI, Faruk. “Türkiye’de İşgücü Piyasası, Sorunlar ve Politikalar”. **TUHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi**. Cilt:21. S:2-3. (Kasım 2007,Şubat 2008).

SARGIN, Sevil. “Yalvaç’ta İnanç Turizmi”. **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. C:16. S:2. (2006). ss.1-18.

SCHNEİDER, Friedrich ve Bruno S. FREY. “Economic and Political Determinants of Foreign Direct Investment”. **World Development**. C:13. S: 2. (1985) ss.161-175

SEYİDOĞLU, Halil. **Uluslararası İktisat: Teori Politika ve Uygulama**. Geliştirilmiş 15. b. İstanbul: Güzem Can Yayınları. 2003.

SHAMARY, Anmar Al ve Gilgamsch NABEEL. “Islamic State in Iraq Creates Reign of Terror”. **USA Today**. (3 Eylül 2014) s. 15.

SUNG, Hongmo ve Harvey E. LAPAN. “Strategic Foreign Direct Investment and Exchange - Rate Uncertainty “. **International Economic Review**. C:41. S:2. (Mayıs 2000)

ŞAMAN, Ebru. “Mersin İli İnanç Turizmi Potansiyelinin Değerlendirilmesi; Mersinde İnanç turizmine Katılanların Profili Üzerine Bir Araştırma”. (Mersin Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi). Mersin 2009.

ŞEN Furkan ve Ersin YALÇIN. “Global Bir Suç: Suçtan Elde Edilen Gelirlerinin Aklanması ve Ortaya Koyduğu Sorunlar”.**Polis Bilimleri Dergisi**, C:9. S:1-4. (2007), ss.65-94.

ŞEN, Hüseyin, Tolga N. SARUÇ, Abdullah KESKİN. **İktisadi Kalkınmanın Finansmanı**. Bursa: Ekin Kitapevi. 2004.

T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu. **Doğu ve Güneydoğu Anadolu’dan Terör Nedeniyle Göç Eden Ailelerin Sorunları**. Ankara: 1998.

T.C. Ekonomi Bakanlığı. **Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2014 raporu**. Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü. 2015.

TC. Merkez Bankası. <http://evds.tcmb.gov.tr/>. (Erişim Tarihi: 11.03.2016).

TALAS, Cahit. **Sosyal Güvenlik ve Türk işçi Sigortaları**. 2. b. Ankara: Güney Matbaacılık. 1953.

TANER, Bahar. “Terörizm ve Turizm”. **Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi**. (Eylül-Aralık 2000). ss.93-98.

TAŞÇIER, Feysel. “Küresel Bir Tehdit: Terörizm”. **Uludağ Üniversitesi Felsefe Dergisi**. S:7. (Güz 2006) ss.58-66.

TAŞDEMİR, Fatma. “Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Ülkeleri Dışında Münferiden Güç Kullanma Yetkisi”. (A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi). Ankara 2005.

TAŞDEMİR, Fatma. “İç Savaş Çerçevesinde Terörizm ve IŞİD Örneği”. **Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**. C:11, S:42. (2015). ss.41-67.

TEZEL, Y. Sezai. **Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi (1923-1950)**. 3. b. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 1994.

TİRYAKIOĞLU, Bilgin. “Doğrudan Yabancı Yatırımlara İlişkin Uluslararası Düzenlemeler”, **TCMB Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye Semineri**. TCMB Yayınları. 2001.

TOPAL, Ahmet Hamdi. “Uluslararası Hukukta Devlet Destekli Terörizme Karşı Kuvvet Kullanma Yetkisi”. (A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi). Ankara 2004.

TOPRAK, Lokman. “Bölgeler Arası Kalkınma Farklarını Gidermede Turizmin Rolü; Güneydoğu Anadolu Bölgesi Örneği”. (İnönü Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi). Malatya 2008

TOSKAY, Tunca. **Turizm Olayına Genel Yaklaşım**. 10. b. İstanbul: Der Yayınları. 1983.

TOSUN, Cevat, Nazmiye ERDOĞAN ve İrfan ERDOĞAN. “Seyahat Acentelerinin Faaliyetlerinin Sürdürülebilir Turizm Anlayışı Bağlamında Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği”. **TUBİTAK SOBAG Projeleri**. (2009) ss.1-255.

TÖRELİ, Türkmen. “PKK Terör Örgütü (Tarihsel ve Siyasal Gelişim Süreci Bakımından İncelenmesi) 1978-1998”. (S.D.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi). Isparta 2002.

TRT HABER. <http://www.trthaber.com/haber/turkiye/teror-orgutu-pkkdan-tak-itirafi-257187.html>. (Erişim Tarihi: 24.06.2016).

TUNÇSİPER, Bedriye ve İbrahim GÖNEN. “Dönemsel Olayların Turizm Ekonomisine Etkileri ve Çözüm Önerileri”. **2. Ulusal Türkiye Turizmi Sempozyumu Tebliğler kitabı**. Türkiye Turizmini Araştırma Enstitüsü. 2001.

TUTAR, Erdiñç ve Filiz TUTAR. **Turizm Ekonomi, Türkiye ve OECD**. Ankara: Seçkin Yayınları. 2004.

TÜĞİAD. **2000'li Yıllara Doğru Türkiye'nin Önde Gelen Sorunlarına Yaklaşımlar: VIII-İstihdam**. İstanbul: Simge Ofis Matbaacılık, 1995

TÜİK. **Hanehalkı İşgücü Araştırması. Bölgesel Sonuçlar 2004-2013**.

TÜİK. İstatistik Göstergeler 1923-2013.

TÜİK. <http://www.tuik.gov.tr/>. (Erişim Tarihi: 15.12.2015).

TÜRKAY, Orhan. **İktisada Giriş**. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. 2005.

TÜRKDOĞAN, Orhan. **Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği**. İstanbul: Timaş Yayınları. 1996.

TÜSİAD. **Türkiye'de İşgücü Piyasası ve işsizlik**. İstanbul: TÜSİAD Yayın No. 2002/12-354. 2002.

UNAY, Cafer. **Makro Ekonomi**. İstanbul: Ekin Kitapevi.1996.

UNUR, Kamil. “Turizm Terörizm İlişkisi ve Türkiye Örneği”. **Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi**. (Eylül-Aralık 2000). s:169-177.

UNWTO. <http://www2.unwto.org/>. (Erişim Tarihi: 11.01.2015).

URHAL, Ömer. **Kamu Güvenliği Açısından İstihbarat ve Örgütlü Suçlar**. Ankara: Adalet Yayınevi. 2008.

USTA, Öcal. **Turizm Genel ve Yapısal Yaklaşım**. 2. b. Ankara: Detay Yayınevi. 2009.

UTKULU Utku ve Aydın ARI, “Boş Zamanınızda Ekonomik ve Ekonometrik Modelleme Nasıl Yapılır?”. www.deu.edu.tr/userweb/aydin.ari/dosyalar/Model.ppt. (Erişim Tarihi: 12.05.2016).

UYAR, Yasemin. “Türkiye’de Uygulanan İşsizlik Ve İstihdam Politikalarının Avrupa Birliği Uyum Sürecine Etkileri (1980 Sonrası)” (A.D.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi). Aydın 2005.

UZUNOĞLU, Sadi. **Yeni Finansman Teknikleri**. 2.b. İstanbul: Strata Yayınevi. 1998.

VATANDAŞ, Aydoğan. **ASALA Operasyonları; Aslında Ne Oldu**. İstanbul: Alfa Yayınları. 2005.

VELLAS, François ve Lionel BECHEREL. **International Tourism: An Economic Perspective**. MacMillan Business. 1995.

WALSH, James P. Ve Jiangyan YU. “Determinants of Foreign Direct Investment: A Sectoral and Institutional Approach”. **IMF Working Paper**. WP/10/187. 2010.

WORLD BANK. <http://databank.worldbank.org/>. (Erişim Tarihi: 11,01.2016).

WILKINSON, Paul. “Terör ve Terörizm: Kavramlar, Özellikler ve Tipoloji” çev.: Talip Kabadayı. **Silinen Yüzler Karşısında Terör**. Haz.: Cemal Güzel. Ankara: Ayraç Yayınevi. (2002). ss.142-162.

WTTC. <http://www.wttc.org/datagateway/>. (Erişim Tarihi: 12.04.2015).

YAMAN, Didem. “Terörizmle Mücadelede Uluslararası İşbirliği Çerçevesinde NATO’nun Rolü”. (Ç.O.M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale 2006.

YARCAN, Şükrü. **Türkiye’de Turizm ve Uluslararasılaşma**. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları. 1998.

YAVAŞ, Adem ve Özlem AYDOĞDU. “Küresel Krizleri Yönet(eme)mek Turizm ve Terörizm”. **1. Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi**. (15–16 Nisan 2004). ss:52–72

YAYA, Mehmet E. (2009). “Terrorism and Tourism: The Case of Turkey”. **Defence and Peace Economics**. C:20. S:6. (2009) ss.477-497.

YILMAZ ESER, Burçin ve Harun TERZİ. “Türkiye’de İşsizlik Sorunu Ve Avrupa İstihdam Stratejisi” **Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi**. S:30, (Ocak-Haziran 2008). ss.229-250.

YILMAZ, B. Selin ve YILMAZ, Ö. Devrim. “Terörizm ve Terörizmin Hedefi Olarak Turizm Endüstrisi”. **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**. C:4. S:13. 2005. ss.39-58.

YILMAZ, Sait. **Terör ve Türkiye; Düşüncence, Strateji, Eylem**. İstanbul: Kum Saati Yayınları. 2011.

YÖK. **Türkiye’de Terörün Sebepleri ve Sonuçları**. Ankara. 1983.

YÜCEŞAHİN, M. Murat ve E. Murat Özgür. “Türkiye’nin Güneydoğusunda Nüfusun Zorunlu Yerinden Oluşu: Süreçler ve Mekânsal Örüntü”. **Coğrafi Bilimler Dergisi**. C:4. S:2. (2006) ss.15-35.

YÜREKLİ, Anıl. “AB’nin İstihdama Yönelik Politikaları ve Türkiye’nin Uyumu” (M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi). İstanbul 2009.

ZAIM, Sabahattin. **Çalışma Ekonomisi**. İstanbul: Filiz Kitapevi. 1992.

ZAMAN, Selin, “İMKB’nin Uluslararası Hisse Senedi Piyasaları ile Entegrasyonu”, (Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi) Zonguldak 2008.

ZENGİN, Burhanettin. “Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisine Reel Ve Moneter Etkileri” **Akademik İncelemeler Dergisi**. C:5. S:1 (2010). ss.102-126.

